

Роднае слова

2014/1

(313)

студзень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: На-
 стаўнік прапануе, З вопыту работы, Актуальная
 тэма; *Калі закончыўся ўрок*: Да Міжнароднага дня
 роднай мовы, З вопыту работы),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Він-
 шуюем юбіляра!, З юбілеем!, Майстэрства творцы,
 Тэорыя сатыры і гумару, З архіваў часу, Письменнік
 і вайна, Скрыжаванні, На кніжную паліцу; Каляндар
 памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:
 Помнікі беларускага пісьменства, З гісторыі мовы,
 Мовазнаўчы досвед, Мова мастацкай літаратуры,
 Таямніцы народнага слова, Наш каляндар, Крытыка
 і бібліяграфія; *Методыка і вопыт*: Віншуйце!),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная
 культура*: Вяртанне да вытокаў, На скрыжаванні
 культур, Традыцыйная культура, Асобы, З гісторыі
 выяўленчага мастацтва, Мастацтва кіно),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Ларыса Сагановіч,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Жук Ігар. Вернасць прызванню: Дзмітрыю Бугаёву – 85 ...	3
Падліпская Зоя. “І марам волю дам...”: Інтэрв’ю з Алесем Карлюкевічам	6
Аммон Марына. Фантастыка ў творчай сістэме Андрэя Федарэнкі	10
Плешкунова Алена. Прыёмы стварэння камічнага эфекту ў паэмах “Энеіда навыварат” Вікенція Равінскага і “Тарас на Парнасе” Канстанціна Вераніцына. <i>Заканчэнне</i>	12
Жыбуль Віктар. “Пружанскі барон”: Жыццё і творчасць Алеся Гародні	16
Саковіч Таццяна. Увасабленне вайны ў творчасці Івана Навуменкі і Генрыха Бёля	19
Жыбуль Вера. Валерый Брусаў і беларуская літаратура: гісторыя творчых сувязяў	22
Трус Мікола. Славацка-беларускі паэтычны зборнік “Обнова-Аднаўленне” Яна Замбара і Вікторыі Ляшук	26

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мароз Валянціна, Молчан Алена, Круглік Наталля. Лацінамоўны спіс “Origo regis” у гісторыі беларускага летапісання	28
Ціванова Галіна. Паходжанне эканамічнай лексікі ...	33
Груца Аляксей. Трансфармацыя структуры прыслоўяў з прыстаўкай <i>в-</i> у беларускай мове	35
Каўрус Алесь. З абсягу ўжывання тэрмінаў. Не толькі лінгвістычных	37
Старасценка Таццяна. Стылістычныя асаблівасці вершаў Змітрака Марозава	41
Басава Ганна, Пяткевіч Вікторыя. <i>Богаяўленне, Хрышчэнне, Вадохрышча:</i> Асаблівасці наймення рэлігійных свят на матэрыяле газеты “Звязда”	43
Цяслюк Наталля. Шматграннасць таленту Віктара Мартынава	46
Міхайлаў Павел, Фацеева Святлана. Лексікограф Арцём Баханькоў	48

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Міхайлаў Павел. Добрая слава даражэйшая за багацце: Да юбілею Марыі Кавалёвай	51
Валадзько Таццяна. Выкарыстанне бяззлучнікавых складаных сказаў у тэкстах розных стыляў: Урок беларускай мовы (IX клас)	53

Камякевіч Людміла. Сказы з пабочнымі і ўстаўнымі словамі, словазлучэннямі і сказамі. Функцыя пабочных слоў: Урок беларускай мовы (X клас)	56
Гаўрош Ніна, Савіцкая Ірына. Семантыка-функцыянальныя тыпы намінатыўных сказаў	60

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Рубашная Лера. Сцэнарый спектакля паводле рамана “Каласы пад сярпом тваім” Уладзіміра Караткевіча. <i>Працяг</i>	64
Алесавец Галіна, Гунько Ганна. “Багата, родная ты мова...”: Літаратурная вечарына	70
Новікава Зінаіда. Беларуская нацыянальная кухня: Гасцёўня	72

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Статкевіч-Чабаганай Анатоль. З гісторыі вёскі Засмужжа Любанскага раёна. <i>Заканчэнне</i>	75
Кушнярэвіч Аляксандр. Нямецка-беларускія мастацкія сувязі XI – пачатку XXI ст.	78
Лабачэўская Вольга. Карункі “на клёцках”, “анталяжы і фарботы”: Да гісторыі развіцця карункапляцення на Беларусі	82
Юфе Эмануіл. “Шануйце родную беларускую мову!..”: Да 80-годдзя з дня нараджэння лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі Арсеня Ліса	86
Налівайка Людміла, Шунейка Яўген. З чаго пачыналася мастацтва беларускага агітплаката	90
Сцяжко Наталля. Сімвал супольнасці жыцця і духу: Старажытны абрад у дакументальным фільме “Брацкая свяча” рэжысёра Ірыны Волах	93

Паэтычная старонка. Марозаў З. Адляцела смутная часіна. Стагоў залатая дрымота... (41).
Крытыка і бібліяграфія. Савіцкая І. І. Пра “Беларуска-польскі слоўнік” (50).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Сакавік (32, 69, 74).
Крыжаванка. Сопікава В. Да 90-годдзя з дня нараджэння Алеся Савіцкага (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

ВЕРНАСЦЬ ПРЫЗВАННЮ

ДЗМІТРЫЮ БУГАЁВУ – 85

Хто добра знаёмы з гісторыяй беларускай літаратурнай навукі, з лёгкасцю прыгадае: менавіта так – “Вернасць прызванню” – называлася грунтоўнае манаграфічнае даследаванне пра творчасць народнага пісьменніка Беларусі Івана Мележа, выкананае Дзмітрыем Бугаёвым напрыканцы 1970-х гг. Гэтае даследаванне і на цяперашні момант застаецца адным з найбольш якасных і дабротна скроеных прафесійных выказванняў на адрац слыннага майстра беларускай прозы. Самому пісьменніку кнігу, дзе ўважліва аглядалася ўсё зробленае ім, а тым больш з аб’ектыўных прычын недапісанае і пакінутае толькі ў чарнавых запісах, пабачыць, на жаль, не давялося. Ён змог пазнаёміцца толькі з асобнымі яе раздзеламі ў перыядычным друку. Але ў час, калі ўжо надта востра адчувалася завяршэнне ўласнага жыццёвага круга, яго рука назаўсёды пакінула прыхільнае сведчанне-ацэнку тых палымянскіх публікацый. У дзённіках празаіка ад 29 студзеня 1976 г. чытаем: “За апошнія дні парадавала па-сапраўднаму адно: артыкулы (цэлых тры) – вялікая работа пра маю творчасць Д. Бугаёва. Даўно не чытаў пра творчасць такога добрага і галоўнае талковага слова”. У апошнія месяцы жыцця класік беларускай літаратуры ўдзячна і неадчэпна думаў пра самае дарагое – пра літаратуру. Ды пра “талковае слова” крытыка таксама. І я добра памятаю колішняю шчымліва-расчуленую, балючую рэакцыю самога Дзмітрыя Якаўлевіча, які, на імгненне адварнуўшыся ад суразмоўцаў, глядзячы ў далёкую-далёкую, невідомую далеч, сцішана прамавіў: “Мележ паміраў, і ён ведаў, што памірае, а думаў пра нейкага там Бугаёва”.

Аднак справа не толькі ў асабістай удзячнасці. Усё больш глыбока, значна і заканамерна. Вернасць прызванню – гэта яшчэ і “згорнуты тэкст” самога Д. Бугаёва.

Як ні складваліся б творчыя лёсы літаратурных шасцідзясятнікаў, у цэлым ім істотна падшанцавала: на пакаленне самабытных і значных пісьменнікаў прыйшлося багата самабытных і таленавітых крытыкаў. А. Адамовіч, С. Анд-

раюк, В. Каваленка, У. Калеснік, М. Стральцоў, У. Юрэвіч, А. Яскевіч дый яшчэ ладны шэраг яркіх творчых постацяў лёгка прыгадваецца, калі памяццю адгортваеш старонку тагачаснага літаратурнага працэсу. Тут што ні імя, то асобны напрамак думання пра літаратуру – думання кваліфікаванага, няўрымслівага, адмысловага. І наадварот, не зайздросны лёс таго пісьменнікага пакалення, для якога няўмольнае кола дзён не вылучыла хоць аднаго значнага і сур’ёзнага, аб’ектыўнага аналітыка. Тады нават глыбока адораныя, арыгінальныя творцы могуць не ўвабрацца ў поўную сілу – ім няма з кім рэзаніраваць у сваім часе, няма сустрэчнага голасу, каб весці паўнакроўны мастацкі дыялог. У сярэдзіне XX ст. на служэнне Беларусі выйшла кагорта ўнікальных раўнапраўных творцаў і самадастатковых літаратурных мысляроў. Дзмітрыю Бугаёву сярод іх належыць адно з вядучых месцаў.

“Жыццё, мусіць, ніколі не бывае лёгкім”, – сказаў Д. Бугаёў у адным з артыкулаў пра Івана Чыгрынава. Хітруе Дзмітрый Якаўлевіч, піша

З Іванам Чыгрынавым. 1970-я гг.

злёгка прымружаным вокам. Ці ж яму не ведаць, што жыццё бывае не тое што нялёгкім, але і невыносным, калі ратуе хіба наша знакамітая беларуская трывушчасць. Двойчы быў рэпрэсаваны яго бацька, з другой высылкі ўжо не вярнуўся. Раньня сіроцтва горка-салёным шлейфам цягнулася праз усё жыццё, вымагаючы дачаснага сталення, немарнатраўнасці ў дасягненні вызначаных задач і добрай чалавечай упартасці. І яшчэ бяда: з фронту не вярнуўся старэйшы брат Міхаіл.

А потым было характэрнае для падлеткаў вайны сталенне з яго неўтаймоўнай прагай ведаў – і вось ужо за спінай Магілёўскае педвучылішча, першыя крокі настаўнічання, Магілёўскі педагагічны інстытут. А далей – імклівы рост навуковай кваліфікацыі: аспірантура ў Мінскім педагагічным інстытуце, чатыры гады працы па размеркаванні ў Мазырскім педагагічным інстытуце, Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР, філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, дзе да апошняга часу Д. Бугаёў стала працаваў і дзе заслужана атрымаў ганаровае вучонае званне прафесара.

Ды вось гэтае – навуковае, літаратурнае, літаратуразнаўчае – ужо ёсць тварэннем уласнага свету. Тут і палягае для Д. Бугаёва самае каштоўнае, істотнае, самае неабходнае. Калі ўзіраешся ў гэты свет, заўважаеш: ён прыгожы, пазначаны невынішчальным святлом бескампрамісна-праўдзівага, рамантызаванага ўяўлення пра грамадскі ідэал і ажно зацятага ў сваёй рамантычнасці чалавека. І такім – самадастатковым,

прыгожым, няўрымслівым, апантана-неўтаймоўным – прайшоў сам Д. Бугаёў праз жыцці не адной тысячы сваіх выхаванцаў. Тыя, каму пашчасціла слухаць лекцыі прафесара Д. Бугаёва, проста судакранацца з ім па жыцці, а тым больш мець шчасце атрымліваць яго навуковае апекаванне, не маглі не выгадаваць ва ўласнай душы хоць каліва павышанай патрабавальнасці да сябе, да выбару абставін, да рэагавання на іх, робячы жыццё больш сумленным, дасканалым і прыгожым. І цераз тое памнажаючы дабро на нашай зямлі.

Мы ўсе трохкі “з інтанацыяй” Бугаёва. Бо ён неўпрыкмет, але настойліва

пераконваў: адзін раз падняцца ў атаку на несправядлівасць – не такі ўжо і вялікі гераізм. А вось штодзённа захоўваць у сабе неабходны, кожнаму даступны мінімум сумленнасці – справа больш складаная. У чалавечым жыцці нейтральных хвілін не бывае. Кожная хвіліна прымушае нешта выбіраць, горшае ці лепшае, рацыянальнае і не надта, будзённае і ўзвышанае. Але заўсёды – на карысць светлага ідэалу. Вось і сёння Д. Бугаёў застаецца паслядоўным носьбітам ідэі нязломнай годнасці, сумленнасці і характава, нястомным збраяносцам высокіх гуманістычных каштоўнасцяў, іх перакананым адважным рыцарам – рыцарам жыццесцвярджэння.

Духоўная прыгажосць і самадастатковасць асобы ў літаратурна-крытычнай дзейнасці цэняцца прыярытэтна. Як і “*нясхібная прынцыповасць*”, якую Дзмітрый Якаўлевіч нястомна прапагандуе як “*сапраўды найважнейшае патрабаванне да працы крытыка*”. Гэта яго сапраўднае і вялікае прызванне, вернасць якому нераўнадушна пранёс праз усё жыццё. Роўна пяць гадоў таму ў юбілейным роднаслоўскім “*бенефісе*” ён з характэрнай для сябе шчырасцю прызнаваўся: “*Найбольш ахвотна пісаў раней, так імкнуся рабіць і цяпер, пра пісьменнікаў неардынарных, сапраўды значных, тых, чые творы западалі ў душу, уражвалі глыбіннай праўдзівасцю, захаплялі высокім майстэрствам і, канечне ж, адданасцю Беларусі, непахіснасцю любві да яе*”.

Слава пра колішнія лекцыі Д. Бугаёва, чытаныя яшчэ на пачатку 1950-х гг. у Мазырскім

педінстытуце, – наватарскія, змястоўныя, вострыя – перакročыла межы навучальнай установы і нават час. Ва ўсякім разе мяне яна “дагнала” не ў Мінску, што было б натуральна, бо тут я быў слухачом яго курсаў, удзельнікам навуковага семінара, а потым і аспірантам, а нашмат пазней, у Гародні, куды я на пачатку 1980-х гг. прыехаў на працу. Тут, на тагачаснай беларускай перыферыі, часта абмяркоўваліся не толькі навінкі жыцця сталічнага, але і былі-небыліцы гэтых жа перыферыічных навучальных устаноў. Пра мазырскі перыяд дзейнасці Д. Бугаёва гаварылася ў гродзенскіх кулуарах з захапленнем. І калі высветлілася, што я – яго вучань, выйшаў з-пад яго крыла, мне таксама негалосна прыдалося дадатковай абароненасці і прафесійнага шанавання сярод калег.

Адмысловую шліфоўку мастацтву крытыка, несумненна, прыдала “адліжная” эпоха ў нашым грамадскім жыцці. У літаратурную навуку Д. Бугаёў увайшоў энергічна і ярка, адразу зрабіўшы адкрыццё некалькіх пісьменнікаў, ключавых для гісторыі беларускай літаратуры. Яго напорыстасць нават для гарачай атмасферы шасцідзясятых гадоў падавалася дзёрзкасцю. І сустракала актыўнае супраціўленне. Вусцішна думаць, што тыя яго кнігі пра М. Лынькова, М. Танка, У. Дубоўку, М. Гарэцкага, якія сёння складаюць класіку беларускага крытыка-біяграфічнага нарыса, маглі ў свой час не ўбачыць свет і не дайсці да нас іменна з-за іх дзёрзкага наватарства. Але нават калі аналіз творчасці М. Лынькова ці паэзіі М. Танка ў той ці іншай ступені мог бы здзейсніцца і без пільнага вока Д. Бугаёва, то постаці У. Дубоўкі і, асабліва, М. Гарэцкага сталіся сапраўднымі навуковымі адкрыццямі, прадиктаванымі найперш чуйнасцю і грамадзянскімі інтэнцыямі даследчыка. Не ведаю, што важнейшым было – адгадаць ва У. Дубоўку бездань трагедыі творчага лёсу генія, не рэалізаванага ў сваім часе, ці адкрыць чытачу вялікаснасць творчага духу нязнанага М. Гарэцкага – аднак з пэўнасцю можна сведчыць зайздроснае даследчае пастаянства: “...найбольш ахвотна пісаў... пра пісьменнікаў неардынарных, сапраўды значных, тых, чые творы западалі ў душу...”.

А яшчэ ім сказана праніклівае слова пра адмысловую творчасць А. Адамовіча, Р. Барадуліна, В. Быкава, Я. Брыля, У. Караткевіча, К. Крапівы, А. Макаёнка, І. Мележа, І. Чыгрынава, Я. Янішчыц. Пералік, вядома ж, далёка не поўны, ды за ім калі не ўся літаратура сучаснай Беларусі з яе вядучымі тэндэнцыямі, надзённымі клопатамі і дасягненнямі, то яе гарачыя вузлы, яе “краса і сіла” ва ўмовах ХХ ст. Імёны сапраўды вялікасныя, такія, на якіх нават скупая на пахвалу гісторыя

пачціва затрымлівае свой няўмольны бег. І перад крытыкам – а Д. Бугаёў захаваў паслядоўную прыхільнасць да гэтага віду літаратуразнаўчай працы – паўстае надзвычай складаная задача ўтрымаць знак роўнавялікасці паміж творчай свядомасцю і свядомасцю ўспрымальнай, раскрыць свет пісьменніцкага бачання, пісьменніцкага думання, пісьменніцкага перажывання ды працягнуць гарызонт аўтарскага тэксту да свядомасці патэнцыйнага чытача. Бо чуйнасць і каштоўнасць літаратурнага крытыка акурат па тым і пазнаюцца, якіх постацяў, якіх творцаў кранаецца яго душа. “Я ніколі не пісаў таго, чаго пісаць не хацеў”, – знакамітае маральнае правіла Дзмітрыя Якаўлевіча. Яму ён не здраджваў ніколі, яно найлепшым чынам пацвярджае далёка не ўсім відавочную рэч: сапраўдны крытык піша любоўю, а не самазакаханым самалюбствам, вялікім унутраным болям, а не абьякавасцю старонняга назіральніка, мудрай узважанасцю меркаванняў. Крытык піша сваё спавядальнае слова тым адзіным, вялікім, што яму дадзена ад нараджэння – талентам і ўласным лёсам.

Я адношу гэтыя радкі, вядома, не да абстрактнага крытыка. Я маю перад сабой рэальнага прататыпа – сёлетняга юбіляра Дзмітрыя Бугаёва. І ведаю: усё, да чаго дакранулася ў літаратуры яго таленавітае пярэ, заўсёды станавілася фактам ягонага няўхільнага пастаяннага жыццёвага апекавання, яго пакліканнем.

“Мы як даследчыкі канчаемся тады, – не раз казаў Дзмітрый Якаўлевіч, – калі, паставіўшы кропку, не маем чаго сказаць больш”. А сказана Д. Бугаёвым нямала. Больш за тры сотні навуковых публікацый па розных актуальных праблемах беларускай літаратуры, ладны стос арыгінальных манаграфій, кніг, зборнікаў літаратурна-крытычных артыкулаў, якія складваюцца ў адзіны значны рухомы кантэкст.

Згадваецца колішняя наша прыватная размова на філфаку пра працэс нараджэння вобразных паралеляў пры напісанні дыскусійных матэрыялаў. Дзмітрый Якаўлевіч расказваў, як узнікла ў адным з яго артыкулаў выказванне “пасадыць на тры кропкі”, што ў артыкуле азначала ‘пераканаць з абсалютнай дакладнасцю’. Тады я даведаўся: у багатай на жыццёвыя факты біяграфіі гэтага чалавека была і такая старонка, як асвойванне практыкі паветранага пілота.

Што ж, шаноўны Дзмітрый Якаўлевіч, верыцца: набор вышыні не спыняецца, а надзейным рухавіком таму – неўтаймоўная вернасць прызванню.

Ігар ЖУК,
доктар філалагічных навук.

“І МАРАМ ВОЛЮ ДАМ...”

ІНТЭРВ'Ю З АЛЕСЕМ КАРЛЮКЕВІЧАМ

Алесь Мікалаевіч Карлюкевіч – дырэктар – галоўны рэдактар «Выдавецкага дома “Звязда”», галоўны рэдактар газеты “Звязда”, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі, лаўрэат прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь “За духоўнае адраджэнне”, рэспубліканскай літаратурнай прэміі “Залаты купідон”, Літаратурнай прэміі Мінскага аблвыканкама імя Паўлюка Труса, прэміі Беларускага саюза журналістаў “Залатое пярэ”, прэміі імя Валянціна Пікуля (Расійская Федэрацыя).

Нарадзіўся 6 студзеня 1964 г. у вёсцы Зацітава Слабада Пухавіцкага раёна Мінскай вобласці.

Закончыў аддзяленне журналістыкі Львоўскага вышэйшага ваенна-палітычнага вучылішча (1985), Акадэмію кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь (2002). У 1981 – 1995 гг. служыў ва Узброеных сілах – у шматтыражных салдацкіх і акруговай газетах. Падпалкоўнік запасу.

Працаваў галоўным рэдактарам “Чырвонай змены” (1988 – 2002), у газетах “Культура”, “Звязда”, “СБ. Беларусь сёння”, дырэктарам рэдакцыйна-выдавецкай установы “Літаратура і Мастацтва” (2006 – 2011), галоўным рэдактарам газеты “Літаратура і мастацтва” (2009 – 2011). У 1999 – 2002 гг. і потым з 2007 г. да сёння выкладае ў Інстытуце журналістыкі Белдзяржуніверсітэта. Прафесар кафедры перыядычнага друку Інстытута журналістыкі.

Аўтар кніг “Вяртанне да... Беларусі” (1994), “За Цітаўкаю – Слабада” (1997), “Чаканне Айчыны” (1998), “І марам волю дам: Літаратурная карта Пухавіччыны” (2011), “Кім сябе ўяўляе чалавек?” (1999), “І векачны толькі край” (2000), “Былое маё ажывае...” (2002), “Зацітава Слабада” (2007), “Блонь” (2007, у суаўтарстве з Б. Зубкоўскім), “Сцежкамі Ігуменшчыны” (2008), “Знічкі Айчыны” (2008, у суаўтарстве з У. Ліхадзедавым), “Радзімазнаўства” (2010), “Далёкія і блізкія суродзічы” (2012), “Прыгоды Шубуршуна” (2013) і інш.

– Алесь Мікалаевіч, якімі прыгадваюцца Вам гады дзяцінства напярэдадні такой прыгожай юбілейнай даты? Ці можаце назваць тыя заветы бацькоў, якія ўзялі з сабою ў доўгую жыццёвую дарогу?

– Атмасфера вёскі – тая выхаваўчая прастора, што істотна паўплывала на свядомасць. Відавочна, гэтая атмасфера і цяпер кіруе мною, маімі зацікаўленнямі і маімі перакананнямі. Энергетыка вясковага жыцця, энергетыка сям’і вельмі моцная. Яе адчуваю кожны дзень і сёння. А пра заветы... Яны ад бацькоў тыя, якімі кіруюцца ці павінны кіравацца і ў горадзе, і ў вёсцы, і ў нашай краіне, і за яе межамі... Галоўныя з іх звязаны са стасункамі з людзьмі і наваколлем. Не пакрыўдзіць блізкага чалавека, пастарацца нават чыюсьці выпадковую агрэсію зменшыць уласнай дабрывай ці хоць бы стрыманасцю. Чуласць, спагада, дабрыва, разважлівасць – рухавікі любога дынамічнага развіцця. Да гэтага варта, відаць, усім імкнуцца.

– Што паўплывала на Ваш выбар прафесіі? І чаму абралі месцам вучобы менавіта Львоў?

– Ужо з пятага класа дасылаў допісы ў “Бярозку”, пасля ў “Піянер Беларусі”. Дзіцячы друк, піянерскі друк, завочнае знаёмства з Міколам Чарняўскім, Георгіем Чыгіром, Міхасём Хамцом, Таццянай Дзмітрэўскай, Ганнай Краснапёркай, Міхасём Зарэмбам і іншымі мэтрамі дзіцячага друку далі наймаверна шмат. Якія яны лісты пісалі ў адказ на мае нязграбныя нататкі, карэспандэнцыі!.. Гэтыя лісты, завочныя стасункі з рэдакцыямі былі сапраўднай школай. У сёмым класе пачаў супрацоўнічаць з “Пухавіцкімі навінамі”. Тады пухавіцкая раёнка называлася “Сцяг працы”. Там працавала легендарная настаўніца юнкараў, творчай моладзі – Галіна Анатольеўна Мазанік. Нізкі паклон ёй за гады навучання першым навыкам журналісцкай прафесіі!.. Увогуле мне шчасціла на сустрэчы з добрымі людзьмі. І сярод старэйшага пакалення журналістаў – найперш.

Чаму ваеннае вучылішча, чаму прафесія ваеннага журналіста, а не журфак БДУ?.. Пэўна, хацелася спалучыць два жыццёвыя клопаты – быць у вайсковым страі і пісаць, расказаць пра людзей, якія знаходзяцца ў найболей складаных умовах. Магчыма, гэта ад рамантычнага захаплення...

– Украіна, Туркменістан... Якім узгадваецца той час, пражыты за межамі роднай краіны?

– Ва Украіне жыў, калі вучыўся ў Львове. Тады, з Львова, пачаў пісаць лісты беларускаму паэту Сяргею Панізніку, які яшчэ раней скончыў ЛВВПВ. У Львове цікавіўся ўкраінскай літаратурай, украінскай культурай. Намацваў стасункі Беларусі і Украіны. Сам характар жыцця ў казарме, ваенны склад паводзін, распарадку – усё гэта мала спрыяла такім маім зацікаўленням. Выратоўвала тое, што шмат пісаў – і для армейскага друку, і па меры магчымасцяў у беларускія газеты. Шукаў усе верагодныя “адрасы”, тэмы пухавіцкага краязнаўства. Ліставаўся з партызанамі 1-й Мінскай брыгады, у прыватнасці камандзірамі і байцамі атрада імя Ленінскага камсамола. Марыў напісаць пра іх кнігу. Не атрымалася. Хоць некалькі публікацый гэтай тэме прысвяціў, у тым ліку і ў шматтыражцы вучылішча “Политработник”. Дарэчы, надрукаваў там і рэцэнзію на кнігі Рыгора Барадуліна, Сяргея Новіка-Пеюна.

Хоць і далёка мяне адправілі служыць пасля выпуску з вучылішча – у Ашхабад, такі выбар аказаўся шмат у чым лёсавызначальным. Ашхабад – усё ж сталіца... І цяпер, і тады, у савецкія часы. У Ашхабадзе пазнаёміўся і пасябраваў з многімі пісьменнікамі, мастакамі, кінематаграфістамі. Керым Курбаннепесаў, Каюм Тангрыкуліеў, Сеітніяз Атаеў, Атамурад Атабаеў, Агагельды Аланазараў, Алаяр Чурыеў, Какалы Бердыеў, Тыркш Джумагельдыеў, Ашыр Назараў, Хаджакулі Нарліеў, Амандурды Джанмурадаў, Акмухамед Вельсапараў, Валянцін Рыбін, Аляксандр Гоўберг, Пірнепес Авесліеў, Яўшан Аннакурбанаў, Байрам Жутдзіеў, Нарклыч Хаджагельдыеў... Пра іх кнігі я шмат пісаў у літаратурна-мастацкім друку. Творы некаторых перакладаў на беларускую мову – для “Вясёлкі”, “Чырвонай змены”, альманаха “Братэрства”... Ашхабад, Туркменістан пазнаёміў мяне і з беларусамі – Міхасём Карпенкам, Мікалаем Калінковічам, Васілём Ткачовым. Спакваля я выйшаў на тэму беларуска-туркменскіх літаратурных і культурных сувязяў. Пра гэта – дзясяткі маіх артыкулаў у беларускім і туркменскім друку. І цяпер я друкуюся ў часопісах і газетах Туркменістана.

Пасля Туркменістана была яшчэ і Куба. Два гады жыцця ў найцікавейшай з краін Амерыкі пакінулі ў маёй душы глыбокі след.

– Алесь Мікалаевіч, ведаю, што Вы заўсёды стараецеся падтрымліваць маладых талентаў, дзеліцеся вопытам з будучымі журналістамі... У якіх новых праектах для развіцця таленавітай моладзі Вы бераце ўдзел?

– Цяпер узначальваю журы конкурсу “Брама-Мар”, які аб’ядноўвае студэнцтва ўсёй краіны, захопленнае літаратурнай творчасцю. Шмат часу аддаю стасункам з Інстытутам журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Супрацоўнічаю з кафедрамі перыядычнага друку і літаратурна-мастацкай крытыкі. Заўсёды і ў “Літаратуры і мастацтве”, і ў “Звяздзе” па сумяшчальніцтве працавала шмат студэнтаў. Тым болей, што ў “Звяздзе” ў нас выходзіць дадатак “Чырвонка. Чырвоная змена”, дзе аўтары пераважна студэнты і школьнікі. Укладанні ў развіццё творчасці маладых – клопат пра заўтра, пра будучыню. І без гэтага ў сучаснасці ніяк нельга... Мы і ў “Звяздзе”, напрыклад, у такім праекце, як конкурс апавяданняў, вельмі шмат увагі аддаём маладым аўтарам.

– Раскажыце, калі ласка, чытачам “Роднага слова” пра новы выдавецкі праект “Сугучча сэрцаў”? Наколькі ён важны для беларускай культуры?

– “Сугучча сэрцаў” – серыя з адзінаццаці кніг, у кожнай з якіх на рускай мове прадстаўлены нацыянальныя літаратуры краін СНД і беларуская літаратура. Аўтар ідэі – першы намеснік міністра інфармацыі Рэспублікі Беларусь Лілія Ананіч. Укладальнік – Алесь Бадак. Па меры сіл, магчымасцяў у гэтай справе і я ўдзельнічаў. Напісаў прадмовы да кожнай з кніг. Думаю, не памылюся, калі скажу, што ўпершыню ў такім аб’ёме сабраны разам паэзія і проза літаратур народаў СНД пасля 1991 г. Кніжная серыя “Сугучча сэрцаў” бачыцца мне своеасаблівым мостам, які паспрыяе развіццю, узнаўленню перакладчыцкіх стасункаў у галіне мастацкай літаратуры. Мне вельмі хочацца, каб адрадзіўся альманах “Далягляды”, некалі ён спрыяў прафесійнаму росту перакладчыкаў, спрыяў атмасферы міжлітаратурных стасункаў. Сёння шмат хто з творчых людзей ведае замежныя мовы. І кітайскую, і японскую, і дары, і пушту... Не кажу ўжо пра англійскую і французскую. Дык чаму б не пашырыць прастору перакладаў з арыгіналаў?!. Праўда, спрыянне тут павінны аказаць і выдаўцы.

– Вядома, што не толькі ў нас, але ўвогуле ў свеце самае сур’ёзнае стаўленне да дэмаграфічнай сітуацыі. На Міншчыне створаны абласны грамадскі Савет па дэмаграфічнай бяспецы, у склад якога ўвайшлі вядомыя і аўтарытэтныя прадстаўнікі грамадскасці і рэлігійных структур. Як старшыня названага савета, Алесь Мікалаевіч, якія задачы ставіце

перад сабою, якія бачацца Вам кірункі працы, што магло б змяніць дэмаграфічную сітуацыю не толькі ў Мінскай вобласці, але і ў краіне?

– Тэма дэмаграфічнай бяспекі – гэта тэма ўсёй арганізацыі жыцця і нават развіцця эканомікі, народнай гаспадаркі. Калі мяне запрасілі да працы ў грамадскім савеце, то, канечне ж, я думаў, узважваў свае сілы. Аб’ядналіся ў савеце вельмі цікавыя асобы: Уладзімір Грозаў, Валянціна Сітнікава, Міхаіл Кадыраў, Аляксандр Каваленя, Святлана Шылава і шмат хто яшчэ. У кожнага з іх – свой досвед па праблематыцы дэмаграфічнай бяспекі. Вось і трэба данесці да грамадскасці іх меркаванні, трэба стварыць атмасферу зацікаўлення свежымі, здаровымі ідэямі, трэба скіраваць усіх да здаровага ладу жыцця, усур’ез задумацца над маральным здароўем людзей. Гэта і ёсць наша, журналістаў, пісьменнікаў, важная задача. Гэта і будзе нашым унёскам у развіццё тых ідэй, якія неаднойчы выказаў Прэзідэнт краіны Аляксандр Рыгоравіч Лукашэнка, вылучаючы дэмаграфічную бяспеку ў адну з найбольш важных стваральных актуалій у дарозе да будучыні нашай Айчыны.

– За грамадскімі і прафесійнымі справамі Вам усё ж удаецца займацца даследчай працай, пісаць цікавыя кнігі, дзе, гаворачы словамі Адама Мальдзіса, “камернае кразнаўства, якое на вачах перарастае ў радзімазнаўства, набывае глабальныя вымярэнні”.

– Кразнаўства даўно стала маім важным жыццёвым клопатам. Яно для мяне – яшчэ і фізічны паратунак. Калі сіл і жаданняў не стае ні на што, кразнаўчыя зацікаўленні не даюць мне панурыцца і дапамагаюць прадоўжыць жыццёвыя памкненні.

– Многія з Вашых кразнаўчых кніг, як, напрыклад, “Зацітава Слабада”, “Блонь”, “Ігуменскі блакнот”, “Сцежкамі Ігуменшчыны”, “І марам волю дам” і іншыя, паказваюць чытачам вялікую любоў да роднага Пухавіцкага краю. А ці можна зазірнуць у Вашу творчую лабараторыю? Цікава даведацца, як ішоў працэс стварэння кніг, колькі часу патрэбна было, каб сабраць неабходны матэрыял, апрацаваць, падрыхтаваць да выдання?

– Творчая лабараторыя складаецца з некалькіх кабінетаў. Мой прыватны архіў, уласная бібліятэка – усяго толькі “кухня”. Кразнаўства – занятка многіх гадоў, дзесяцігоддзяў, тая справа, дзеля якой трэба жыць і збіраць усё магчымае, вартаснае па крупінках. З дзяцінства, ад бацькоў да мяне прыйшла мікратапаніміка роднай вёскі, яе ваколіц. Жалезінка, Беразьянка, Бойня, Барчак, Зарака, Балачанка, Цагельня, Міршчына, Прытыка – у гэтых сло-

вах таямніцы і энергетыка не проста вясковага жыцця, у іх – бязмежная касмічная прастора, бязмежная сваёй цеплынёй, дабынёй. Праўда, каб адчуць тую бязмежнасць, асэнсаваць яе, трэба спасцігнуць гісторыю паходжання, выслухаць мясцовыя паданні, зазірнуць, адным словам, у мінуўшчыну. А ў школе развіццю кразнаўчых памкненняў спрыяла знаёмства са школьным музеем. Яго сціплыя зборы падштурхнулі да пошукаў, да карэспандэнцкай працы па тых ці іншых тэмах. Яшчэ працавалі настаўнікі-франтавікі. Яшчэ прыходзілі ў школу героі вайны. У Пухавічах вучыліся два Героі Савецкага Саюза – Васіль Тарлоўскі і Мікалай Шут. Уражлівы факт! У нашых мясцінах адпачываў Якуб Колас. Пра гэта расказвалі бацькі, настаўнікі. Недалёка ад Зацітавай Слабоды была лясная вёска Беразьянка. Яе спалілі фашысты. Згарэлі ў тым трагедычным полімі і нашы родзічы. А ў маёй бабулі і трох яе сясцёр загінулі ў Вялікую Айчынную вайну іх мужы. Загінуў і адзіны брат бабулі... Такое веданне падштурхоўвала да збірання гістарычнай памяці. Пачатак “пухавіцкіх” кніг – якраз у тым маленстве, дзяцінстве, у школьных гадах.

Тады, у час вучобы ў школе, інтуітыўна выйшаў на тэму літаратурнай гісторыі Пухавіцкага краю. У нашай школе пасля вайны працаваў настаўнікам Алесь Пальчэўскі. У 1920-я гг. вучыўся Уладзімір Ляўданскі. Прыязджалі для выступленняў у школу Даір Слаўковіч, Алесь Махнач, Станіслаў Шушкевіч, Захар Бірала... У рэдакцыі раённай газеты працавала літаб’яднанне, на якое мы з задавальненнем хадзілі разам з Вольгай Савасцюк, яна вучылася ў Пухавічах на клас вышэй. У Мар’інай Горцы я пазнаёміўся з Алесем Цвяхам, Алесем Пісарыкам. У раёнцы тады, у 1970-я гг., друкаваўся Анатоль Дзерах. Я збіраў выразкі іх публікацый. Заўсёды стараўся патрапіць на выступленні паэтаў. У хатняй бібліятэцы асобна вылучыў палічку для кніг ураджэнцаў Пухавіччыны. А край жа які ў нас – Міхась Чарот, Уладзімір Хадыка, Генадзь Кляўко, Пятро Рунец, Макар Паслядовіч, Валянцін Мыслівец, Таіса Бондар, Алесь Макарэвіч... І нават калі я жыў у іншых старонках, мяне заўсёды прыцягвала інфармацыя на тэму літаратурнага кразнаўства Пухавіччыны. Нешта знайшоўшы, высветліўшы (ліставаўся з архівамі, бібліятэкамі, пісьменнікамі), пісаў пра гэта ў друку. Так, у 1999 г. выйшла кніга “Літаратурная карта Пухавіччыны”, а ў 2011 г. – даволі вялікая па аб’ёме манаграфія “І марам волю дам: літаратурная карта Пухавіччыны”. Тэму не пакідаю. Думаю, што яшчэ перапішу, перапраблю гэтыя кнігі.

– **Алесь Мікалаевіч, Ваш уклад у літаратуру, справы па ўзбагачэнні беларускай культуры высока ацэнены дзяржаваю, сведчаннем чаго сталі высокія ўзнагароды. А якія, на Вашу думку, літаратурныя творы спрыяюць выхаванню сучаснага школьніка? Кнігі якіх аўтараў Вы парайлі б мець у бібліятэцы кожнай сям’і?**

– Парады павінны ісці ад душы, ад уласнага сэрца, ад уласных зацікаўленняў. Магу сказаць толькі пра сябе. Без бібліятэкі папяровых кніг я не ўяўляю жыцця. Калі гаварыць пра мастацкую літаратуру, то з беларускай класікі зборы твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Танка, Янкі Брыля, Васіля Быкава заўсёды ў мяне перад вачыма. Гэта як аснова, як у пэўнай ступені фундамент, грунт, як мастацкі погляд на свет і на Беларусь. Вельмі шмат і часта звяртаюся да беларускай і рускай паэзіі. Чатыры тамы Рыгора Барадуліна і чатыры тамы Пімена Панчанкі ў мяне з закладкамі, пазнакамі, падкрэсліваннямі. Не прапускаю цяпер і набываю кожны том збору твораў Уладзіміра Караткевіча. Лічу, што “Мастацкая літаратура”, Анатоля Верабей робяць проста ўнікальную справу, аб’ядноўваючы разам усё з напісанага У. Караткевічам.

Шмат чытаю сучасную мастацкую літаратуру... І тое, што друкуецца ў перыёдыцы, працываю амаль усё. У захапленні ад прозы Алены Бржава, Андрэя Федарэнкі, Уладзіміра Сцяпана.

– **Больш за пяць гадоў Вы працавалі дырэктарам выдавецтва “Літаратура і Мастацтва”, узначальвалі штотыднёвік “ЛіМ”... Якім узгадваецца той час? Што хвалявала Вас як кіраўніка?**

– Выдавецтва “Літаратура і Мастацтва” ўлілося ў «Выдавецкі дом “Звязда”», дзе я цяпер і працую. Так што ў асноўным клопаты засталіся ранейшыя. Самы галоўны з іх пра тое, каб як мага болей цікавых тэкстаў з’явілася на старонках нашых літаратурна-мастацкіх выданняў. Будуць такія тэксты – будзе шырокае жыццё ў часопісаў, у газеты “Літаратура і мастацтва”.

– **Думаю, чытачам “Роднага слова” будзе цікава даведацца, што ўяўляе сабою цяпер рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Выдавецкі дом “Звязда”». Што змянілася з Вашым прыходам у гэтую ўстанову? Якія задачы ставіце перад сабою і перад супрацоўнікамі?**

– «Выдавецкі дом “Звязда”» аб’ядноўвае шэсць выданняў: штотыднёвую ўрадавую і парламенцкую газету “Звязда”, газету “Літаратура і мастацтва”, часопісы “Полымя”, “Нёман”, “Маладосць”, “Вожык”. Сузаснавальнікам чатырох выданняў – “Полымя”, “Нёмана”, “Маладосці”

і газеты “Літаратура і мастацтва” – з’яўляецца Саюз пісьменнікаў Беларусі. Ёсць у «Выдавецкім доме “Звязда”» і моцная кніжная група. Штогод мы выдаём каля 100 назваў кніг.

Самая важная задача – захаваць чытацкую аўдыторыю. Папяровы друк не павінен стаць рудыментам. Якраз на папяровых старонках павінна быць болей высокаўзроўневых тэкстаў – і мастацкіх, і публіцыстычных. Газета і часопіс павінны трымаць у сваім палоне чытача, які здольны разважаць, думаць, дбаць пра дзень сённяшні і пра будучыню нашай краіны.

– **Зразумела, што па прычыне Вашай абсалютнай занятасці часу на адпачынак амаль не застаецца. І ўсё ж, калі адпачываць, то – як? Ці ёсць у Вас любімы занятак?**

– Усе мае заняткі так ці іначэй спраектаваны на працу. Гэта не значыць, што не трэба адпачываць ці я не хачу адпачываць... Але ж напружаная праца заўсёды трымае ў цісках. Спрабую арганізаваць свой адпачынак за кошт штотыднёвай вячэрняй пешай прагулкі некалькі кіламетраў. З самай раніцы, як толькі прачнуся, стараюся як мінімум тры разы на тыдзень патрапіць у басейн. А ўвогуле жыццё пераконвае, што найлепшы адпачынак – гэта жыццё у суладдзі з блізкімі людзьмі, часцей іх бачыць, быць ім патрэбным. Як для мяне асабіста, то ў гэтым і заключаецца найвышэйшая асалода.

– **Некалькі слоў, калі можна, пра Вашы творчыя планы...**

– Загадаць наперад даволі складана... Хоць і я таксама, як і многія, люблю нешта задумаць, люблю нават пафантазіраваць. Канечне ж, фантазіі блізкія да рэальнасці, не такія ўжо і касмічныя... Перакананы, што па-ранейшаму працягну заняткі пухавіцкім крэзнаўствам. Мяне і сёння цікавіць прысутнасць беларускай літаратуры ў свеце. Хацелася б напісаць пра гэта кнігу. Калі дасць Бог, то ў бліжэйшыя гады буду працаваць над вялікімі нарысамі, прысвечанымі асобным беларусам, што выявілі сябе ў прасторы краін Усходу.

А самы галоўны творчы план – штотыднёвая і няпростая праца над кожным нумарам газеты “Звязда”. Гэта мне прыносіць не толькі стомленасць, але і найвышэйшае задавальненне. Я па натуре газетчык. Люблю пісаць сам, люблю займацца чужымі тэкстамі, люблю шукаць тэмы... А хіба гэта не асалода – займацца любімай справай?! Як на мой погляд, то і асалода, і паратунак, адным словам, тое, што і складае наша жыццё.

– **Алесь Мікалаевіч, шчыра дзякую за размову. Шчасця Вам і творчых поспехаў!**

Гутарыла **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

ФАНТАСТЫКА Ў ТВОРЧАЙ СІСТЭМЕ АНДРЭЯ ФЕДАРЭНКІ

У сучасным айчынным прыгожым пісьменстве багата аўтараў – прыхільнікаў фантастыкі як спецыфічнай формы адлюстравання рэчаіснасці: А. Адамовіч, А. Асташонак, Р. Баравікова, А. Бароўскі, В. Гігевіч, Л. Дайнека, А. Казлоў, В. Казько, У. Клімовіч, Я. Сіпакоў, А. Мінкін, С. Мінскевіч, П. Місько, Л. Рублеўская, Ю. Станкевіч і інш. Сярод іх адметнае месца займае Андрэй Федарэнка. Так, адмысловае пераасэнсаванне найбольш актуальных праяў сучаснасці праз прызму фантастычнага светаадчування знаходзім у апавесці “Смута, альбо XII фантазій на адну тэму”. Вядомае пытанне пра свабоду і яе межы, пастаўленае яшчэ Ф. Дастаеўскім у рамане “Браты Карамазавы”, да якога шматлікія антыўтапісты, а за імі і літаратурныя крытыкі звярталіся пры аналізе абсурднай рэчаіснасці нашых дзён, набыло ў праявіце новае гучанне. Аўтар ставіць пад сумненне магчымасць дасягнення пазітыўных змен шляхам дэмакратызацыі ўсіх сфер чалавечага жыцця – ідэю, дамінантную сёння ў цывілізаваным свеце. Акрэсленая пазіцыя сугучная словам культуролага Э. Тофлера аб тым, што “чалавек будучага можа пацярпець не толькі ад адсутнасці выбару, але і ад яго паралізатарскага лішку” [1, с. 209].

Падзеі ў гэксце разгортваюцца вакол адной школы, альбо “Гімназіі новага тыпу” [2, с. 6]. Чытачу паведамляецца, што дзейнасць названай установы накіравана на фарміраванне і развіццё дзіцяці як асобы. Але гуманістычная арыентаванасць школы выключна намінальная. Праз вобразы навучэнцаў А. Федарэнка паказвае, як у свой час руская пісьменніца пачатку ХХ ст. Тэфі ў апавяданні “Пераасэнсаванне каштоўнасцей”, да чаго можа прывесці тэндэнцыя да абсалютнай лібералізацыі ўсіх сфер жыцця грамадства. Разбэшчанасць моладзі, высокі ўзровень неадукаванасці насельніцтва, зніжэнне якасці інфармацыі, што падаецца праз СМІ, выкарыстанне “чацвёртай улады” з мэтай прапаганды штучнай легкадумнай культуры – вось толькі некаторыя адмоўныя бакі створанай у лакальнай прасторы дэмакратыі. У свабодзе як неад’емным кампаненце згаданай грамадска-палітычнай з’явы аўтар бачыць паняцце, тоеснае ўтопіі – памылковай, не здольнай да жыцця тэорыі па ўдасканаленні соцыуму. У праекце будучыні А. Федарэнка вучні праз *Гімназійную* і *Класную Раду* абіраюць сабе прадметы і тэмы ўрокаў, вызначаюць іх характар і часавую працягласць, набіраюць і зваль-

Фота
Канстанціна
Дробава.

няюць настаўнікаў. Цяжка ўявіць стан усёй краіны, калі яе мініяцюрная мадэль – своеасаблівы генератар па выпрацоўцы абсурду.

Андрэй Федарэнка бачыць шмат прычын дэградацыі маральна-этычнага пачатку ў грамадстве. Па-першае, гэта ўплыў СМІ на фарміраванне моладзі. Адмаўленне агульнапрызнанай класікі, яе адукацыйных і выхаваўчых вартасцей, імкненне да забавляльнасці, малая інфармацыйнасць масавай літаратуры наўрад ці могуць павышаць культурны ўзровень грамадства. Па-другое, гэта ілюзорнасць галоўнага лозунга лібералізму – “свабода, роўнасць і братэрства”. Бацька Элен, звычайны рабочы, ніколі не будзе ўспрымацца соцыумам так, як Міхлін, усімі паважаны чыноўнік, бо ніколі не будуць зруйнаваны паняцці *службовай лесвіцы, багацця і беднасці* – неўміручыя атрыбуты функцыянавання любой дзяржавы як рацыянальнага і дзейснага апарату для аб’яднання людзей у адзіную супольнасць. Трэцяй прычынай немагчымасці ўдасканалення свету шляхам дэмакратызацыі пісьменнік бачыць двухбаковасць самой сутнасці СМІ. Сапраўды, “чацвёртая ўлада” ў сучасным тэхнізаваным грамадстве адыгрывае вельмі істотную ролю побач з заканадаўчай, выканаўчай і судовай, а часам і становіцца на чале іх. Так, дырэктару Гімназіі Расольку давялося змяніць шмат прафесій, і кожны раз па адной прычыне – разгромныя артыкулы журналіста Прэсавіча мацнейшыя за аўтарытэт і добрае імя чалавека.

Не абмінуў аўтар і злабадзённага для сучаснасці пытання існавання асобнага этнасу ва ўмовах глабалізацыі. Вядома, што адна з першых умоў знікнення цэлага народа – моўная інтэрвенцыя. У гэтым святле красамоўнымі падаюцца імёны герояў: *Эджэн Росаль, Кэтрын Роджэраўна, Элен, Джон Кладка* і многія іншыя. Прычын для пошуку новых ці запазычвання чужых лінгвістычных сродкаў у працэсе камунікацыі шмат: ад асаблівасцей грамадска-палітычнага і эканамічнага становішча краіны да пашырэння міжкультурных зносін паміж людзьмі. Думка пра важнасць захавання ўласных нацыянальных каштоўнасцей гучыць ад аднаго з персанажаў аповесці: *“...што я, як паршывы лакей, дазваляю зваць сябе нейкім гаджэнам, калі я беларус, я славянін”* [2, с. 14]. Адзін са шляхоў выйсця са становішча бясконцай элімінацыі народнасці, на думку пісьменніка, – вяртанне чалавека да прыроды, выкарыстанне натуральнай гаспадаркі і г. д. Трэба зазначыць, што дадзеная тэорыя актуальная выключна ў рэчышчы ўтапічнай сентыментальнай ідэалізацыі “пастаральнага” жыцця і рэзкай крытыкі ўрбаністычнага свету.

Аўтар малюе альтэрнатыўную мадэль грамадства, набліжанага да ідэальнага, праз вобразы галоўных герояў аповесці Кепкі, Валі і Чыгуначніка. Іх адзінства з прыродай (нягледзячы на яе забруджанасць радыенуклідамі), аддаленасць ад мегаполіса з яго шумам, бясконцай мітуснёй і катэгарычным адмаўленнем усялякага праяўлення індывідуальнага дазваляюць персанажам твора весці гарманічны лад жыцця: *“...родная мова, беларуская вопратка, зямля, коні, хаты...”* [2, с. 52]. Але рэальныя магчымасці герояў А. Федарэнкі невялікія – гэта не моцныя і незалежныя барацьбіты за справядлівасць, а людзі, галоўная мэта якіх – простае чалавечае шчасце: дабрабыт, упэўненасць у заўтрашнім дні, матэрыяльная забяспечанасць. Таму іх “бунт” мае хуткатэрміновы, непрацяглы характар. Персанажам лягчэй скарыцца пад націскам журналіста Прэсавіча, чым працягнуць змаганне, для іх прасцей вярнуцца на тэрыторыю, забруджаную радыяцыяй, але пазбаўленую негатыўнага ўплыву тэхнізаванага соцыуму, чым рэалізаваць сваю высакародную ідэю пазітыўных змен грамадства да канца.

Імкненне да ўсведамлення феномена несвабоды чалавека яднае згаданую аповесць з больш познім раманам пісьменніка “Рэвізія” [3], дзе прысутнічае даволі распаўсюджаны для сучаснай прозы матыў вандравання ў часе. Да адпаведнага прыёму звярталіся таксама В. Адамчык (“Падарожжа на Буцафале”), А. Асіпенка (“Святыя грэшнікі”), Л. Рублеўская (“Забіць нягодні-

ка, альбо Гульня ў Альбарутэнію”, “Сутарэнні Ромула”). Аднак выкарыстанне А. Федарэнкам характэрнага для белетрыстыкі фантастычнага дапушчэння толькі намінальнае: галоўнае месца ў творы займае не авантурна-прыгодніцкі, а філасофска-інтэлектуальны складнік. У цэнтры мастацкага аналізу дзейнасць літаратурнага аб’яднання “Тутэйшыя”, а таксама заканамернасці развіцця айчыннай літаратуры ў цэлым. Для найбольш аб’ектыўнага асэнсавання акрэсленых пытанняў празаік, па словах Л. Алейнік, паўстае «ў трыадзінай іпастасі “аўтар – герой – рэвізор»» [4, с. 139]. Увядзенне ж у тэкст экстрэмальных, неверагодных падзей (перамяшчэнне галоўнага героя ў 20-я гг. і ў апошнія дзесяцігоддзі ХХ ст.), фантастычных, сімвалічных або ўмоўных персанажаў (Трухан – Трухановіч, Анатоль Ведрыч і інш.) спрыяе ўзмацненню мастацкай вобразнасці, іншаказальнасці, парабалічнасці сюжэта. Пры гэтым адмысловая фантастычная падвоенасць быцця (героі-двайнікі, паралельнае разгортванне дзеяння ў некалькіх часавых адрэзках і інш.) дапамагае пісьменніку рэпрэзентаваць фундаментальныя моманты беларускай гісторыі не лінейна, а сінхронна, тым самым дэманструючы яе спіральную цыклічнасць. І, як слушна заўважае Л. Галубовіч, “адзінае, што непарыўна звязвае гэтыя часткі на сіметрычным згібе – зямная прастрань Айчыны” [5, с. 16].

Такім чынам, творчасць Андрэя Федарэнкі вызначаецца амбівалентным падыходам да выкарыстання фантастыкі. З аднаго боку, у рамане пісьменніка “Рэвізія” матыў падарожжа ў часе выступае дадатковым элементам паэтыкі, другарадным сродкам трансляцыі аўтарскай задумы. З іншага боку, у аповесці “Смута, альбо XII фантазій на адну тэму” фантастычнае дапушчэнне адыгрывае асноўную сюжэтабудаўнічую ролю, падпарадкоўваючы сабе ўсю канву апаведу і набліжаючы тэкст да жанру антыўтопіі.

Спіс літаратуры

1. **Тоффлер, Э.** Шок будучага / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2008. – 557 с.
2. **Федарэнка, А.** Смута : аповесці, апавяданні / А. Федарэнка. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 237 с.
3. **Федарэнка, А.** Нічыё : аповесць, апавяданне, раман / А. Федарэнка. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 480 с.
4. **Алейнік, Л.** Пясочны гадзіннік : літаратурна-крытычныя артыкулы, нарысы, рэцэнзіі, нататкі / Л. Алейнік. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. – 248 с.
5. **Галубовіч, Л.** Прага рэвізіянізму / Л. Галубовіч // ЛіМ. – 2004. – 14 мая. – С. 16.

Марына АММОН,
асістэнт кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

ПРЫЁМЫ СТВАРЭННЯ КАМІЧНАГА ЭФЕКТУ Ў ПАЭМАХ “ЭНЕІДА НАВЫВАРАТ” ВІКЕНЦІЯ РАВІНСКАГА І “ТАРАС НА ПАРНАСЕ” КАНСТАНЦІНА ВЕРАЊЦЫНА

Заканчэнне. Пачатак у № 11 за 2013 г.

ЛЕКСІЧНЫ ЎЗРОВЕНЬ

Прастамоўная лексіка (вulгарызмы, прастамоўныя, лаянкавыя словы і выразы) – від пазалітаратурнай лексікі. Выкарыстоўваецца ў мастацкай літаратуры для ўзмацнення выказнай думкі, эмацыйнай характарыстыкі персанажа, стварэння камічнага эфекту і г. д. “Прастамоўная лексіка – словы, выразы, формы словаўтварэння і словазмянення, якія не ўваходзяць у літаратурную мову і характарызуюцца адценнем спрашчэння, зніжанасці, грубаватасці, часта выкарыстоўваюцца ў літ. творах і размоўным маўленні як экспрэсіўныя элементы. <...> Разнавіднасцю прастамоўнай лексікі з’яўляюцца вulгарызмы, лаянкавыя словы, фамільярная лексіка. Вulгарызмы – грубыя прастамоўныя словы і выразы, якія сустракаюцца ў жывым гутарковым маўленні, тэкстах СМІ, літаратуры, публіцыстыцы і г. д.” [2].

Як бачым, прастамоўныя выразы і вulгарызмы як камічны прыём (а не як сродак абразы ці слова-звязка ў маўленні малаадукаваных людзей) самі па сабе ўжо адзначаюцца пашырэннем валентнасці на лексічным узроўні мовы, бо вылучаюцца як пазалітаратурныя элементы ў літаратурным маўленні. Гэта вельмі проста і папулярны прыём для стварэння камічнага: колькасць вulгарызмаў у мове значная, яны амаль заўсёды прыніжаюць прадмет гаворкі, травестуюць яго (вulгарызмы разам з некаторымі іншымі дробнымі прыёмамі камічнага часта арганізуюць такі буйны прыём, як травестацыя). Адметная рыса выкарыстання вulгарызмаў як камічных прыёмаў – яны часта ўжываюцца ў аўтарскім маўленні, а не толькі ў мове персанажаў твора.

Шмат камічных вulгарызмаў сустракаецца ў паэме В. Равінскага ў мове аўтара: “Эол **расшупіў** тое дзела...” [4, с. 50]; “[Піва] **запеніцца** ды розна **прэць**...” [4, с. 51]; “Са страху **й нюні распусціў** / Ды, як у трасцы, ён **завыў**” [4, с. 51]; «**Ачыхаўшысь**, ўскрычаў Эней: / “О, цар-царэвіч, тат Нептун! / Не буду прад табой **брахці**...”» [4, с. 51]; “Кулагу **пхалі** ў жываты; / Была ў іх гушча, і дракона, / І парасяціна смажона. / Пілі гарэлку не каўшом – / **Цягнулі** ўволю ўсе нагбом. / Усячыны **панасцябалісь**...” [4, с. 52]; «Прыйшла

Венера і завыла, / Саплямі змазала ўсё рыла / Ёй так зазююкала яна: / “А чым перад табаю, бацька, / Мой абмішуліўся дзіцяцька? / **Зюкні, яка яго віна?..**” [4, с. 52 – 53]; “Эней **пачухаўся, паскробся**, / На ногі лапці падвязаў, / З палацей да кута **дагробся**...” [4, с. 53]; “Якраз на бераг **прывалілі**...” [4, с. 54]; “Таку гаворку **зацяглі**...” [4, с. 54]; “Дыдона **румзала і выла**. / **Цякло, як з лівера, з вачэй**...” [4, с. 55]; “То **шупіла**, які тут смак. / І вось **кляўшыла** яна так...” [4, с. 55]; “**Расхаранушыўся** Эней...” [4, с. 56]. Гэта толькі найбольш яскравыя прыклады, пры жаданні іх можна знайсці значна больш у такім багацці камічнага матэрыялу.

Таксама многа вulгарызмаў (пераважна лаянкавых і непрыстойных выказаў) і ў мове персанажаў твора: «“**Ах ты, някруціна, зладзей!** / Вось я цябе **скручу ў табаку**, / **Ражном** у мора, **як сабаку!**” / Панёву швыдка нахапіла, / **Кашэль сачнямі** налажыла, / **Ў калёсы села, пакацілась**...” [4, с. 50]; “Я так **папру** яго вятрамі...” [4, с. 51]; “А вон, **нячысты некруціны!** / **З якой фантазіі вы тут?!** / **Глядзі, скаштуеце дубіны**, / **І ноздры вам ражном утруць!**” [4, с. 52]; “**Данрэ** Энеянка да Рыму...” [4, с. 53]; “**Папрэ** уволю ён смажэні...” [4, с. 53]; “**Чаго сюды вас прыкруціла?** / Я й так **дзесяцкага прыбіла**...” [4, с. 54]; “Глядзі, як мы **парасшарпалісь**...” [4, с. 55]. Багі выказваюцца так груба і проста, як звычайныя бабы на кірмашы: “**Спіхні** яго ты, сват, у мора, – / **Няхай, паганец, воду п’е!** / **Мяркую, чуў: Эней – то зводнік**, / **Буянец, злудзей, канаводнік**. / **Траянцы** такжа ўсе **латрыгі**, / **Ўсе абібокі і юрыгі**, / **Іх трэба ўсіх са свету звесць!**” [4, с. 50]. Часам можна сустрэць і ўстойлівыя прастамоўныя выразы, якія таксама з’яўляюцца дзейным сродкам стварэння камічнага: “**Са ўсіх глуздоў іх сцебану**, / **З траянцаў выцісну алею**...” [4, с. 51].

Тэкст паэмы “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына таксама змяшчае шмат камічных вulгарызмаў і прастамоўных выказаў: “Гляджу – аж вось з-за елі **валіць** / Як ёсць хароміна-мядзведзь!” [4, с. 58]; “**Стаяў я доўга і дзівіўся**, / **Разявіў зяпу і глядзеў**...” [4, с. 59]; “**Крупені смачнай пахлябаўшы**, / **Усіх падзякаваў багоў**...” [4, с. 66]; “Але **зефіры падхапілі**, / **Хто за руку, хто за паяс**, / **І, як бы птушкі, паташчылі** / Яны мяне цераз

Парнас” [4, с. 66]. Апісанне Парнасу і ўсіх кандыдатаў на званне “парнасца” насычана камічнымі вульгарызмамі: “Памысліў я тады нямнога: / Што за **шайтан** Парнас такі?” [4, с. 60]; “Бо кожны **морду** ўперад **суець**, / Каб першым на гару ўзлезць. / Усе з сабой **цягаюць** кніжкі, / Аж з іншых **пот ручком плюшчыць**, / Друг дружцы **выціскаюць кішкі**. / Аж нехта з-паміж іх **пішчыць**...” [4, с. 60]; “Вось нехта, сеўшы ў тарантасе, / На гору **цягнеца трушком**...” [4, с. 61]; “Ну, словам, многа тут народу / Сабралась лезці на Парнас: / Былі пань, было і **зброду**, / Як часам і на свеце ў нас. / Праміж людзей і я **штурхаўся** / І **ціснуўся**, што ёсць пары...” [4, с. 61].

Паводзіны і звычкі парнаскіх багоў гэтак жа каларытна перадаюцца з дапамогай камічных прастамоўных выразаў: “[Венера] **перад люстрам задам меліць**” [4, с. 62]; “...Так стаў ён [Бах] брыдка **развадзіць**. / А Зеўс тым часам **насябаўся**...” [4, с. 64]; “**Ханіўшы** келішак гарэлкі, / Амур яшчэ навесялеў...” [4, с. 64]; “...Нябось і у старога **гада** / Кроў грае, як у дзецюка. / А во і сам Юпітэр з **Вестай**, – / Пусціўся, **стары хрэн**, у пляс...” [4, с. 65] (вульгарызмы ў дадзеным выпадку ўваходзяць у склад перыфраз, устойлівых прастамоўна-лаянкавых выразаў); “...А хто гарэлкі **насябаўся**, / Таго пад лаўку клалі снаць” [4, с. 65]. Прыклады з твора таксама можна доўжыць.

Фразеалагізмы, фраземы, устойлівыя выразы звычайна ўжываюцца як гатовыя моўныя адзінкі з гатовым жа пашырэннем спалучальнасці: канкрэтная сітуацыя ці стан, апісаныя ў фраземе, выкарыстоўваюцца ў новым кантэксце і разумеюцца ў яго святле па-новаму. Гэтыя сродкі, што быццам бы не маюць ніякіх адносінаў да канкрэтнай жыццёвай сітуацыі, становяцца камічнымі дзякуючы пашырэнню лексічнай валентнасці і надаюць актуальнасць другаснаму сэнсу фразы, які супярэчыць першаснаму яго значэнню і прыніжае створаны мастацкі вобраз. Аналізаваная група прыёмаў, нягледзячы на “застылы” характар, у маўленні ці ў мастацкім тэксце для моцнага камічнага ўздзеяння можа трансфармавацца і кантамінавацца (сумяшчэнне пачатку аднаго і канца другога фразеалагізма, сумяшчэнне двух-трох фразеалагізмаў у адзін і г. д.), тым самым зноў жа пашыраючы валентнасць на лексічным узроўні.

У паэме “Энеіда навыварат” В. Равінскі ў дыялогах багоў выкарыстоўвае камічныя фразеалагізмы – прастамоўная форма іх кантрастуе з традыцыйна ўрачыстым спосабам размовы багоў, апісаным у міфах: “Са ўсіх **глуздоў іх сцебану**, / З **траянцаў выцісну алею**...” [4, с. 51]; “**Звядуць на ростанях сарокі**, / **Сатрэць яна яго ў**

кулеш...” [4, с. 53]; “Глядзі, **скаштуеце дубіны**...” [4, с. 52]; “**Падпусціць хвігля самой пані**, / **Закруціць моцна галаву** – / На любжу **прывядзе ўдаву**” [4, с. 53]. Трэба адзначыць, што выкарыстаныя тут камічныя фразеалагізмы на стылістычным узроўні ўваходзяць у структуру больш буйнога камічнага прыёму травестацыі.

Перыфразы і эўфемізмы. “Перыфраз – у літаратуразнаўстве: від тропа, арыентаваны на непрамае апісанне аб’екта: гаспадар тайгі (замест: мядзведзь), зялёная прыгажуня (замест: елка); у лінгвістыцы: моўны зварот, які замяняе прамую назву аб’екта яго апісаннем з указаннем характэрных прыкмет: сталіца Інгушэціі (замест: Магас); разнавіднасць П. – эўфемізм” [3]. Перыфраз становіцца камічнай, калі ўнутры прыёму адбываецца пашырэнне валентнасці лексем, якія пераназываюць з’яву ці прадмет, у выніку чаго на першы план выступае другаснае значэнне, што кантрастуе з першасным і прыніжае мастацкі вобраз.

У паэме “Энеіда навыварат” В. Равінскага сустракаецца некалькі камічна зніжаных вобразаў, утвораных дзякуючы перыфразам: “Але **Юнона**, **баба злая**, – / **Адроддзя панскага**, **ліхая!**” [4, с. 49]; “Глядзіце, **братцы**, **вунь сяло!**” [4, с. 54] (так назвалі траянцы Карфаген).

Камічны эфект у паэме “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына ўзнікае ў выніку выкарыстання грубых размоўных перыфраз са значэннем грэблівасці ў адносінах да багоў: “...Нябось і у **старога гада** / Кроў грае, як у дзецюка. / А во і сам Юпітэр з **Вестай**, – / Пусціўся, **стары хрэн**, у пляс...” [4, с. 65].

Эўфемізмы разглядаюцца даследчыкамі як спецыфічны від перыфразы, але ён намнога часцей выклікае камічны эфект. “Эўфемізм (ад грэч. *euphemia* – прыгожая мова, устрыманне ад непрыстойных слоў, памякчоны выраз), стылістычны прыём, разнавіднасць перыфразы; слова ці фраза, якія змякчаюць прастамоўны, грубы, бесстаронні выраз” [11]. Гэта пэўны пласт слоў у мове, якія сталі ўжо ўстойлівымі выразамі для абазначэння паняццяў-табу, з’яў, што непрыемна ці немагчыма абмяркоўваць прама.

Камічныя эўфемізмы звычайна з’яўляюцца празрыстымі, г. зн. з лёгкасцю дэшыфруюцца ўспрымальнікамі і ў выніку груба прыніжаюць прадмет гаворкі. У паэме “Энеіда навыварат” В. Равінскага ёсць такі прыклад камічнага эўфемізма: “...**Любіў ён** [Эол] **цешыць грэшна цела**, / **Дзяхухна на нутру была**” (гэты ўжо сталы, устойлівы эўфемізм іранічна звяртаецца да вобразаў цялеснага нізу, характэрных для ўсёй народнай смехавой культуры, камічна прыніжае вобраз бога вятроў Эола, знарок падкрэслівае

цялеснасць бога) [4, с. 50]. Пра жывучасць, народную папулярнасць іранічнага эўфемічнага выразу сведчыць тое, што ён сустракаецца таксама ў паэме “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына – у адносінах да Зеўса: “*Любіў ён цешыць грэшна цела / Ды часам лоўка падгуляць*” [4, с. 64]. Да вобразнасці цялеснага нізу апелюе яшчэ адзін камічны эўфемізм твора: “*Глядзі, як мы парасшарпалісь, / Аж сорам свеціцца наскрозь...*” [4, с. 50]. Выраз мае таксама дадатковае адценне гіпербалічнасці.

СТЫЛІСТЫЧНЫ ЎЗРОВЕНЬ

Стылістычны ўзровень мовы дае шырокія магчымасці для праяўлення валентнасных здольнасцей слоў, бо элементы мовы ўступаюць ва ўзаемадзеянне на ўзроўні ўсяго тэксту. Паводле моўных законаў стылі не павінны змешвацца, іх выкарыстанне строга рэгламентавана сітуацыяй ужывання, сферай маўлення, колам суразмоўцаў. Калі стылі ці стылёвыя элементы змешваюцца ў плыні маўлення, калі пашыраецца валентнасць таго ці іншага стылю, вельмі часта ўзнікае камічны эфект. Рознага кшталту стылістычныя зрушэнні, накладанні ствараюцца ў асноўным пры дапамозе спалучэння ў межах тэксту рознастылёвай лексікі.

Травестацыя. У навуковай літаратуры існуе значны разнабой ва ўжыванні і разуменні тэрмінаў *травесцыя* і *травестацыя*. Размяжум гэтыя паняцці. Травесцыю будзем разумець як “жанр, у якім асэнсаванне пэўнага жыццёвага матэрыялу здзяйсняецца сродкамі якога-небудзь іншага, вядомага твора” [7, с. 104]. Гэта тып імітацыі, пры якой аўтар запазычвае тэмы, сюжэтныя матывы або асобныя вобразы вядомага чужога твора і прымяняе да іх абсурдна “нізкія” літаратурныя формы, змяняючы яго сэнс. “Травестацыя, травеставанне – сінкрэтычная форма народнага смеху, заснаваная на пераводзе ідэальнага, афіцыйна высокага і сур’эзнага ў нізкі, матэрыяльна-цялесны план; від камічнага” [6, с. 261]. Такім чынам, травестацыя хоць і вытворная з’ява ад травесцыі, але з’яўляецца больш шырокім паняццем за яе. У літаратуры травестацыя часта выкарыстоўваецца як стылістычны прыём, заснаваны на зніжэнні высокага, падачы сур’эзных тэм (апісанне значных культурных, гістарычных падзей і асоб) з дапамогай зніжанай лексікі, вульгарызмаў, размоўнага стылю, жаргону; сур’эзны змест тут увасабляецца ў камічнай форме. Як бачым, абодва паняцці прадугледжваюць камічнае зніжэнне, але травесцыя залежная ад нейкага літаратурнага твора і вылучаецца на ўзроўні ўсяго тэксту, травестацыя ж можа не быць звязана з іншымі творами, зніжае

ўсё высокае, патэтычнае, сур’эзнае і можа часам узнікаць у дачыненні да асобных фрагментаў літаратурнага твора.

Паэмы “Энеіда навыварат” і “Тарас на Парнасе” з’яўляюцца найбольш вядомымі прыкладамі травесцыі ў беларускай літаратуры. Першы з названых твораў – цалкам травесцыя, а другі – са значнымі яе элементамі, г. зн. з асобнымі прыёмамі травестацыі. Травесцыя выконвае ў творы В. Равінскага сэнсаўтваральную і кампазіцыйную функцыі, уся сістэма персанажаў і вобразаў тэксту падпарадкаецца ёй. Падзеі твора апісваюцца так, як іх апісваў бы селянін, які трапіў у свет старажытных міфаў і спрабуе іх трактаваць, зыходзячы з падказак практычнага сялянскага розуму. Амаль кожны сказ паэмы травестуе дзеянне, таму пададзім толькі некаторыя прыклады травесцыйных прыёмаў з твора: “*Барэй з пахмелля, як вапер, / Ляжыць ў святліцы на казёны, / А Норд учора з’ехаў к жонцы, / Зефір з дзяўчатамі заграўся, / А Эўр у батракі наняўся*” [4, с. 51]; «*А Зеўс тады сядзеў у клеці – / Гарэлку з мёдам там сцябаў, / Без сораму, як малы дзеці, / З падоння пальцам калупаў. / Прыйшла Венера і завывала, / Саплямі змазала ўсё рыла, / Й так зазюжюкала яна: / “А чым перад табою, бацька, / Мой абмішуліўся дзіцяцька? / Зюкні, яка яго віна?..”*» [4, с. 52 – 53].

Прыём травестацыі мы знаходзім і ў паэме “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына. Палясоўшчык Тарас сустракаецца на Парнасе з антычнымі багамі і вядомымі літаратарамі, узвышаны прыстанак жыхароў неба і іх паводзіны герой апісвае з пункту гледжання сялянскага светасузірання, такім чынам травестуючы іх. Жыццё багоў нагадвае беларускаму селяніну жыццё паноў у рэальнасці, гэтакія ж незразумелыя і дзіўныя для Тараса празмернасці раскошы, эстэтычныя погляды і ўчынкі паноў-багоў: “*А на дварэ тым свінні ходзяць, / Каровы, козы, бараны... / Знаць, і багі хазяйства водзяць, / Калі свіней дзяржаць яны. / На грошы ў тронкі тут гуляюць / Парнаскі хлопцы-дзецюкі, / А хто капейкі з іх не маець, / Той лупіць проста у шлягі*” [4, с. 62]. Метафара літаратурнай барацьбы, узвышаны вобраз мастацкай творчасці выдатна травестуецца пісьменнікам: “*Аж бачу я – гара стаіць, / А пад гарой народу многа, / Як бы кірмаш які кішыць. / Прыйшоў я бліжай, што за ліха: / Народ не просты, ўсё пані. / Хто дужа шпарка, хто паціху, / Усе лезуць на гару яны, / Як жыды ў школе, галасуюць, / Гатоў адзін другога з’есць, / Бо кожны морду ўперад сучыць, / Каб першым на гару ўзлезць*” [4, с. 60]. Натоўп ля Парнаса нагадвае карчму ў нядзелю ці вясковы кірмаш з бойкамі і гармідарам.

ФАНЕТЫЧНЫ ЎЗРОВЕНЬ

Нягледзячы на тое, што найніжэйшы ўзровень мовы – фанетычны – характарызуецца замацаванасцю, жорсткасцю, у мэтах стварэння камізму можа выкарыстоўвацца мова як такая, яе гукавы склад. Камізм на фанетычным узроўні мовы можа дасягацца не толькі праз нязвычайныя камбінацыі фанетычных сродкаў у словах, фразях (пашырэнне валентнасці), але і за кошт празмернай увагі да фармальнага выражэння мовы, у выніку чаго сэнс фразы знікае ці зацямяецца (мова п'яных, дурняў, іншаземцаў, дзяцей і г. д.). Камічныя фанетычныя прыёмы часта ўваходзяць у структуру больш буйных прыёмаў камізму (параўнанняў, травестацыі і інш.). Фанетычных прыёмаў камічнага мноства, але мы разгледзім толькі тыя, што сустракаюцца ў паэмах.

Гукаперайманні і выклічнікі (дзеяслоўныя выклічнікі – усечаныя формы дзеясловаў, – якія па гучанні і функцыях набліжаюцца да гукаперайманняў; словы, утвораныя ад гукаперайманняў, і пад.). Пашырэнне валентнасці фанетычных элементаў адбываецца за кошт увядзення ў мову чалавека гукаў, якія спараджаюць неадшаўлёныя прадметы, жывёлы: у выніку ўся фраза набывае другасны сэнс, які прыніжае мастацкі вобраз, што ўзнікае ў кантэксце. Большасць камічных гукаперайманняў мае адзнаку размоўнага стылю, канцэнтраванае іх ужыванне выступае на карысць больш буйному камічнаму прыёму травестацыі.

Вось некаторыя камічныя выклічнікі з паэмы “Энеіда навыварат” В. Равінскага: “*Аж зірк у мора – і сказіўся...*” [4, с. 54]; “*А ім ў варотах тыц – Дыдона...*” [4, с. 54]; “*...А сэрца – тых-тых-тых у ей!*” [4, с. 55]; “*Ён – шмык, як быццам з неба спаў!*” [4, с. 55]. Дзеянні багоў і герояў камічна прыніжаюцца, бо перадаюцца не дзеясловамі са значэннем велічнасці, урачыстасці, а прастамоўнымі дзеяслоўнымі выклічнікамі.

Каларытныя камічныя гукаперайманні сустракаем і ў паэме К. Вераніцына “Тарас на Парнасе”: “*Аж тут – лоп-лоп! – цераз дарогу / Як быццам цецярук зляцеў. / Злажыўся стрэльбай – кляцьць! – не паліць, / Крамзель з другога! – не пякець!..*” [4, с. 58]; “*Авохі мне! Як там прыгожа!.. / А-ай! авохі мне! авой-я!..*” [4, с. 59]; “*Улез к багам тады я ў хату... / Авохі мне!*” [4, с. 62]; “*...І, як жарон, букатку хлеба, / Прынёшы, – бразь! – сярод стала!*” [4, с. 63]. Як бачым, у аўтара ёсць улюбёныя выклічнікі, што паўтараюцца на працягу твора.

Падрабязны аналіз камічных прыёмаў у беларускіх паэмах “Энеіда навыварат” В. Равінскага і “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына дазва-

ляе засведчыць глыбока народную аснову камізму ў абодвух творах, а таксама дае падставу сцвярджаць, што прапанаваная намі класіфікацыя камічных прыёмаў, заснаваная на крытэрыі пашырэння валентнасці, будзе карыснай для літаратуразнаўчага аналізу гумарыстычнай літаратуры любой эпохі і стылю. Актыўны зварот аўтараў паэм да вобразнасці цялеснага нізу, уласцівай для народнай смехавой культуры. Абедзве паэмы далі годны ўзор разгорнутага прыёму травестацыі, а “Энеіда навыварат” заняла важнае месца ў шэрагу сусветна вядомых травесційных паэм, нягледзячы на тое, што твор захаваўся толькі часткова. На карысць травестацыі ў творах гавораць шматлікія прыклады выкарыстання прастамоўных выразаў, вульгарызмаў, гукаперайманняў і выклічнікаў. Своеасаблівым і даволі рэдкім прыёмам камічнага з’яўлення выкарыстанне анахранізмаў: у паэмах проста россып такіх прыкладаў.

Адсутнасць у творах выразных камічных прыёмаў на словаўтваральным узроўні (напрыклад, камічная словатворчасць) тлумачыцца асаблівасцю эпохі: адбывалася фарміраванне беларускай мовы, літаратуры на ёй, у гэты час пісьменнікі яшчэ не задумваліся над моўнымі эксперыментамі. У XIX ст. на першы план выступала заўсёды ідэя, а нейкія гульні з мовай маглі быць толькі тады, калі яны служылі для найбольш удалага выражэння пэўнай ідэі і ні ў якім разе не самі па сабе. Спецыфіка аўдыторыі, на якую разлічвалі аўтары беларускамоўных гумарыстычных твораў XIX ст., абумоўлівала зварот да простых прыёмаў камізму, фізіялагічнай вобразнасці, здабыткаў вуснай народнай творчасці, грубага камікавання (прыёмаў знешняга камізму, як падзенні, нязграбнасці рухаў і г. д.). Важна адзначыць, што абодва аўтары змаглі ўдала спалучыць узвышаныя вобразы старажытнасці са звыклымі беларускімі з дапамогай усіх названых простых, зусім не інтэлектуальных, прыёмаў камізму. У выніку былі створаны шэдэўры травесційнай літаратуры, якія ўзнялі беларускае мастацтва слова на еўрапейскую вышыню, вывелі на сусветны ўзровень.

Алена ПЛЕШКУНОВА,
аспірант аддзела тэорыі і гісторыі літаратуры
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры
НАН Беларусі.

Спіс літаратуры змешчаны ў № 11 за 2013 г.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.05.2013 г.

Віктар ЖЫБУЛЬ

“ПРУЖАНСКИ БАРОН” ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ АЛЕСЯ ГАРОДНІ

Алесь
Гародня.
27 лютага
1928 г.

Вядомы прэзаік Ян Скрыган называў Алесь Гародню “найкаларытнейшай і найнеспадзяванейшай фігурай у нашай літаратуры” [9, с. 305]. Варта дадаць, што ён таксама і вельмі неадназначная постаць. Пра яго эксперыментальную прозу Максім Гарэцкі ў свой час выказаўся: “Аповесцяй з падобным зместам і з такімі формальна-мастацкімі асаблівасцямі ў беларускай літаратуры яшчэ ня было” [4, с. 76]. Толькі вось цікавыя прэзаічныя набывкі А. Гародні захінула яго нядобрая слава афіцыйнага крытыка-вульгарызатара, “літаратурнага пагромшчыка”. Хацелася б спыніцца падрабязней як на асаблівасцях яго прозы, так і на фактах біяграфіі, якія часткова могуць патлумачыць, чаму ж творчы шлях пісьменніка склаўся менавіта такім згубным для яго самога чынам.

Сапраўднае імя і прозвішча пісьменніка – Аляксандр Эраставіч Функ. Нарадзіўся ён 8 студзеня 1899 г. у горадзе Перм у сям’і чыноўніка. Бацька, “ліберальна настроены расійскі патрыёт” нямецкага паходжання, служыў у Польшчы. Бацькі былі “супраць украінскае і беларускае мовы”. Аднак штогод па некалькі месяцаў сям’я бывала на Гарадзеншчыне (адсюль і будучы псеўданім пісьменніка), “часткаю ў дзедавым маёнтку Здзішава (Картуз-Бярэскае воласьці, Пружанска-

га павету), часткаю-ж у матчыным маёнтку Семянча, тры вярсты ад Пружан” [4, с. 73 – 74], дзе Алесь гутарыў з дзецьмі заўсёды па-беларуску.

Яшчэ больш ён захапіўся беларускай мовай і літаратурай у час навучання ў Варшаўскай гімназіі. Адным з яго настаўнікаў быў Андрэй Мікалаевіч Сірацінін (1864 – 1923), рускі пісьменнік, філолаг-славист, перакладчык, які знаёміў вучняў з усімі славянскімі мовамі, у тым ліку з беларускай; пад яго кіраўніцтвам клас дэкламаваў вершы Якуба Коласа.

Шмат часу сям’я Функаў праводзіла ў падарожжах па Еўропе: “...кожны год ездзілі за мяжу – у Нямецчыну, Францыю, Аўстра-Венгрыю, Італію, на курорты” [4, с. 74]. Гэта, безумоўна, спрыяла пашырэнню кругагляду будучага пісьменніка. Кастрычніцкі пераворот 1917 г. заспеў А. Функа ў Фінляндыі, адкуль ён пераехаў у Маскву на навучанне. У студэнцкія гады зацікавіўся палітыкай, уступіў у маскоўскую арганізацыю Беларускай сацыялістычнай грамады, неўзабаве распачаў і літаратурную дзейнасць. У 1922 г. у літаратурна-навуковым альманаху “Маладая Беларусь” ён апублікаваў артыкул “Стварэнне беларускай народнасці”, пасля чаго ўзяўся за пераклад з нямецкай мовы кнігі “Эканамічная навука Карла Маркса” К. Каўцкага, якую мелася надрукаваць у 1924 г. выдавецтва “Савецкая Беларусь” [11, с. 63].

А ў 1925 г. у часопісе “Полымя” ўбачыла свет першая аповесць пісьменніка – “На крэсах”, гэтым разам ужо пад псеўданімам *Алесь Гародня*. Твор на запатрабаваную ў 1920-я гг. тэму паліцэйскага тэрору і народнага супраціву ў Заходняй Беларусі А. Гародня паспрабаваў зрабіць вострасюжэтным, месцамі набліжаным да прыгодніцкага жанру. Закаханы ў Марыльку Лашкевічанку Сымон Чыж даносіць на свайго шчаслівага суперніка, настаўніка Васіля Гарбацэвіча, быццам той кіруе паўстанцкай арганізацыяй. Усвядоміўшы ўсю жудасць такога ўчынку, Сымон топіцца ў рацэ. Зняволены ж у турму Васіль не вытрымлівае катаванняў і памірае. Яшчэ адзін персанаж малады жандар Глямбоўскі – таксама закаханы ў тую самую Марыльку – папярэджвае рэальных паўстанцаў пра будучы напад атрада ротмістра Заблоцкага, але неўзабаве трапляе ў сутычку са шпікам дэфензівы Міхасём Гарбатым, абодва патанаюць у рацэ. Згаданы ротмістр Заблоцкі гіне ў баі з

паўстанцамі, а Марыльку – герайню, вакол якой развіваюцца некалькі сюжэтных ліній, – расстрэльваюць. Такім чынам, амаль усе галоўныя героі гінуць.

Але найбольш звяртае на сябе ўвагу стыль, у якім напісана аповесць. Твор складаецца з маленькіх, нярэдка ізаляваных адзін ад аднаго фрагментаў, раздзеленых зорчкімі (* * *). Кожны з іх можа паказваць асобны момант жыцця пэўнага персанажа альбо адлюстроўваць абстаноўку ў цэлым, “аўтар хоча ахапіць усё, даючы падкрэсленыя моманты” (М. Гарэцкі) [4, с. 75]. Прызайчыны тэкст А. Гародні часта арганізаваны па законах тэксту паэтычнага, што падкрэсліваецца нестандартнай пунктуацыяй і тыпаграфікай: у многіх фрагментах амаль кожны сказ пачынаецца з новага абзаца; некаторыя ўрыўкі паводле графічнага вырашэння нагадваюць верш, выкарыстоўваюцца прыём лесвічкі і інш. Мова надзвычай лаканічная, часам пратакольная: назыўныя сказы, парцэляцыю, асіндэтон, полісіндэтон, а таксама лексіка-сінтаксічныя канструкцыі, уласцівыя пратаколам і іншым афіцыйным дакументам. Ёсць і ўстаўкі ў выглядзе калонак газетнай хронікі, вылучаных адпаведным шрыфтам і ўзятых у рамкі. Як прыклад стылістычных асаблівасцей аповесці А. Гародні прыводзім жыццёпіс аднаго з персанажаў – Міхася Гарбатага:

*У пяць год – поўны сірата.
Сьнярша – хадзіў па добрых людзях.
Сьялюпа старца-лерніка вадзіў.
Зарабляў.
Неяк карміўся.
Потым –
абрыдла.
І пачалося:
два тыдні вольнага жыцця –
астрог;
зноў два тыдні вольнага жыцця –
зноў астрог.*

* * *

Астрог, астрог, астрог.

Астрог выгадаваў маладога Міхася [2, с. 59].

Крытыкі ахарактарызавалі гэты стыль як “фельетонна-футурыстычны” [4, с. 76]. Сам жа аўтар называў асаблівасці свайго стылю “эксцэнтрызмамі”, а паўплывалі на яго, паводле сведчання Б. Мікуліча, экспрэсіяністы (без удакладнення, якія менавіта), а таксама проза Андрэя Белы і Барыса Пільняка [6, с. 137]. Нямецкі славіст Вольфганг Казак ахарактарызаваў апавядальную тэхніку Б. Пільняка як фрагментарна-эпізодычную, эксперыментальную: яна “сыходзіла ад традыцыйнага рэалістычнага апавяду, што вызначаўся закончаным дзеяннем. Падзейныя элементы існуюць ізалявана

Віктар Вячаслававіч Жыбуль – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (2003). Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (2000), аспірантуру пры ім (2003). Працаваў у рэдакцыях часопісаў “Першацвет”, “Роднае слова”, “Асче”. Цяпер вядучы навуковы супрацоўнік Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

адзін ад аднаго, абрываюцца, ссоўваюцца ў часе і зводзяцца ў адзінае дзякуючы вобразным сімвалам і прыёмам паўтору” [5, с. 319]. У значнай ступені гэта ўласціва і творам беларускага праяіка.

Увесну 1927 г. Алесь Гародня прыслаў з Масквы ў “Маладняк” частку свайго рамана “У будучыну”, які так і не быў апублікаваны [10, с. 4]. А ўжо ўлетку перабраўся ў Менск і сам, уладкаваўшыся сакратаром рэдакцыі часопіса “Маладняк” [6, с. 137]. У Маскве ж засталася яго каханая жанчына Вера Яўграфіўна Сіроткіна, з якой Алесь Гародня не мог ажаніцца, бо яны былі “ў нейкай вельмі блізкай роднасці” [8, с. 249]. Письменнік меў магчымасць толькі зрэдку наведаць яе. Варта дадаць, што Вера Сіроткіна (у замужжы Брунс) сама была пісьменніцай, выпускніцай Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя В. Я. Брусава, у 1927 – 1931 гг. пад псеўданімам *Гек-Фин* выдала 12 кніг для дзяцей, пазней перайшла на драматургію.

Падобна, што, працуючы ў “Маладняку”, А. Гародня пры ўкладанні часопісных нумароў кіраваўся ўласным эстэтычным густам, як гэта відаць на прыкладзе нумара 7-8 за 1927 г., дакладна створанага пры ўдзеле пісьменніка. Так, дэбютны праяічны твор “На дарогах” пятаццацігадовага Барыса Мікуліча, адшуканы ў рэдакцыйным партфелі, зацікавіў А. Гародню “графічным выглядам” [6, с. 16, 137]. Было апублікавана і традыцыйнае па змесце і манеры апавяду, але графічна падзеленае на кароткія абзацы-сказы апавяданне “Пад млынны скрып” Юркі Лявоннага. Сам жа А. Гародня выступіў у гэтым нумары з апавяданнем “У поплавах” (напісана ў Маскве ў верасні 1926 г.) пра трагічны лёс мабілізаванага на вайну селяніна-палешука Міхася Быка, які, вяртаючыся з разведкі, патанае ў балоце. Апавяданне напоўнена пафасам асуджэння вайны як бессэнсоўнай бойні, патрэбнай толькі “невялічкай жменьцы вырадкаў і душагубаў” [3, с. 32]. Прыёмы “тэлеграфнага” стылю ў апавяданні пераплятаюцца з даволі разгорнутымі, вобразнымі апісаннямі прыроды, у

Вокладка аповесці “Варта на Рэйне”
Алеся Гародні. Мастак Барыс Малкін. 1930 г.

прыватнасці балота: “А калі ступіць на яго [пясоцка], расчыніць ён сваю вечна галодную пасыць, заўжды гатовую праглынуць занадта даверчы-вага вандроўцу. Нага праваліцца ў нейкае бяздонне, і шчасьце таго, хто ў гэтакі момант здолее ўхапіцца за якую-кольвек даволі моцную галіну, з гатоўнасьцю, накшталт прыяцельскае рукі, працягнутую суседнім дрэвам” [3, с. 30].

Тэма Першай сусветнай вайны працягнута ў аповесці “Варта на Рэйне”, напісанай у кастрычніку 1927 г. Вялікая ўвага ў ёй аддаецца і паказу “маленькага чалавека”, простага салдата-шарагоўца. Толькі гэтым разам дзеянне адбываецца збольшага ў нямецкай культурнай прасторы, а галоўны герой – рабочы берлінскай фабрыкі электрычных прыладаў Альфрэд Кляйн, мабілізаваны на фронт. На працягу аповесці ён удзельнічае ў многіх ваенных аперацыях, але не разумее мэтай вайны, адчувае ад бессэнсоўнага кровапраліцця толькі агіду і перыядычна задаецца пытаннем: “Калі ж, калі канец?” Яго дзяўчына Грэтхэн застаецца ў Берліне, страчвае працу і вымушана займацца прастытуцыяй. Сярод іншых персанажаў найбольш адметныя фанабэрысты і распусны барон фон Вэск, прадастаўнік ваеннага камандавання, пэўны антыпод Альфрэда Кляйна, а таксама перакананы рэвалюцыянер і палымяны прамоўца адліўшчык Шміт.

Як і ў папярэдніх творах А. Гародні, у аповесці шмат стылістычных і кампазіцыйных элемен-

таў, больш уласцівых паэзіі, чым прозе. Адна з яе структурных асаблівасцей – шэраг паўтораў і рэфрэнаў. Гэта словы нямецкай патрыятычнай песні “Die Wacht am Rhein”, якая і дала назву аповесці: “– Наш любы край – / Спакойны будзь... / І моцна стой, / варта на Рэйне...”; гэта і воклічы газетчыкаў “Бэрлінэр Тагэблят!.. Бэрлінэр Тагэблят!..”, якія падкрэсліваюць будаванне тэксту па законах газетнай хронікі; гэта і развітальныя словы каханай, што часта ўсплываюць у свядомасці Альфрэда Кляйна: “– Фрэддзі!.. / – Фрэддзінька!.. / – Фрэддзі!.. / – Фрэ... аааа!..” Апошняя дэталёвая стала для некаторых сучаснікаў аўтара нагодай для іроніі: “Трошачкі толькі ён [Альфрэд] хворы. У яго прыпадкі галюцынацыі кожную хвіліну” [7, с. 7].

Распаўсюджанае ў часы Першай сусветнай вайны паняцце “эрзац” (непаўнаwartасны замяняльнік чагосьці) становіцца ў пісьменніка метафарай, якая ахоплівае зьядненне не толькі матэрыяльнае, але і духоўнае: «У буфэце – “эрзац”-піва, “эрзац”-папіросы, “эрзац”-кава...

Звычайна тут бывае – сурогатная публіка, сурогатныя сустрэчы, сурогатныя прыяцелі» [1, с. 76].

Накрэсленая штрыхамі панарама гарадскіх (аўтамабілі, вітрыны, “тысячаногі натоўп”) альбо ваенных (страляніна, акопы, стогны параненых) рэалій чаргуецца ў творы з адлюстраваннем пэўных момантаў з асабістага жыцця кожнага з герояў. Паводле стылістычных прыкмет проза Алеся Гародні набліжана да арнаменталізму пачатку ХХ ст., а таксама да “літаратуры факта”, якую прапагандаваў ЛЕФ (Левы фронт мастацтваў).

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Гародня, А. Варта на Рэйне : Аповесць / А. Гародня. – Менск : БДВ, 1930.
2. Гародня, А. На крэсах : Аповесць / А. Гародня. – Менск : БДВ, 1931.
3. Гародня, А. У поплавах : Апавяданьне / А. Гародня // Маладняк. – 1927. – № 7-8.
4. Гарэцкі, М. “Маладняк” за пяць гадоў. 1923 – 1928 гг. / М. Гарэцкі. – Менск : БДВ, 1928.
5. Казак, В. Лексикон руской літаратуры ХХ века = Lexikon der russischen Literatur ab 1917 / [пер. с нем.]. – М. : РИК “Культура”, 1996. – XVIII, 491, [1] с. – С. 319 – 320.
6. Мікуліч, Б. Аповесць для сябе / Б. Мікуліч. – Мінск : Маст. літ., 1993.
7. Мікуліч, Б. Пра аповесці Гародні / Б. Мікуліч // Літ. дадатак да “Савецкай Беларусі”. – 1928. – № 13.
8. Скрыган, Я. Выбраныя творы / Я. Скрыган. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2005.
9. Скрыган, Я. Сэрцу горкая далячынь / Я. Скрыган. – Мінск : Кнігазбор, 2013.
10. У “Маладняку” // Савецкая Беларусь. – 1927. – 10 мая. – С. 4.
11. Хроніка беларускае культуры ў Маскве // Змаганьне. – 1924. – № 1. – С. 63.

УВАСАБЛЕННЕ ВАЙНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ ІВАНА НАВУМЕНКІ І ГЕНРЫХА БЁЛЯ

У артыкуле прапануецца кароткі агляд галоўных этапаў жыцця і творчасці двух вялікіх пісьменнікаў – удзельнікаў Другой сусветнай вайны Івана Навуменкі і Генрыха Бёля. Падкрэсліваецца адзінае аўтарскае бачанне вайны і яе наступстваў.

Ключавыя словы: *вайна, літаратура, Навуменка, Бель, раман, трылогія, рэлігія, вера, сімвал.*

This article provides a brief overview of the main stages in life and work of two great writers and participants in the Second World War, Ivan Navumenka and Heinrich Böll. The authors' common vision of war and its consequences is revealed.

Гісторыя чалавецтва мае загадкавую асаблі- васць – у ёй ключавым вымярэннем з’яўляецца чамусьці не стан міру і спакою, а стан вайны, сапраўдная мэта якой ёсць барацьба за сферы ўплыву. Дваццатае стагоддзе адметнае тым, што змяшчае дзве найвялікшыя сусветныя вайны, якія закранулі не толькі многія краіны, але і кантыненты, знішчыўшы мільёны людзей, наклаўшы глыбокі адбітак на тых, хто выжыў, а таксама на пакаленні, народжаныя пасля вайны.

Згадваючы “залатую чацвёрку” беларускіх аўтараў (Васіль Быкаў, Янка Брыль, Іван Шамякін і Алесь Адамовіч), якія пісалі пра вайну, Івану Якаўлевічу Навуменку можна справядліва аддаць пяты залаты медаль. У гэтым чалавеку прырода спалучыла найлепшыя чалавечыя якасці: душэўную спагаду, бязмежную адкрытасць людзям, бескарысліваю дапамогу сябрам і калегам, адданасць прафесійнай дзейнасці даўжынёю ў жыццё.

На канферэнцыі 7 кастрычніка 2010 г., прысвечанай 85-й гадавіне з дня нараджэння І. Навуменкі, прафесар Васіль Шур з Мазыра апавёў пра сімвалічнае значэнне імя *Іван*: «Адметнасць і непаўторнасць на фоне іншых беларускіх пісьменнікаў выявілася нават на іх імёнах. Яны засталіся тымі Іванамі, якія заўсёды помнілі сваё радство – ганарыліся сваёй малой радзімай, шанавалі, паважалі сваіх непасрэдных, адкрытых, шчырых землякоў. Яны паламалі ўсталяваную традыцыю, створаную беларускай нацыянальнай інтэлігенцыяй канца XIX – пачатку XX ст., калі яе прадстаўнікі... выбіралі сабе псеўданім. І тады Іван традыцыйна станаўся Янкам, Янам: Іван Нелухоўскі – Янка Лучына, Іван Луцэвіч – Янка Купала, Іван Фёдарэў – Янка Маўр і г. д. Стаўшы знакамітымі пісьменнікамі, яны не сталі Янамі, Янкамі. Такім кансерватызмам, на наш погляд, яны (Іван Мележ, Іван Шамякін, Іван Навуменка) выразна падкрэслівалі цесную сувязь са сваёй “малой радзімай” – Усходнім Палессем, дзе імя Іван сярод палешукоў самае тыповае, самае частае, а імёны Янка, Ян – рэдкія...» [1, с. 35 – 41].

Яшчэ больш глыбокі сімвалічны сэнс імя набыло пасля Вялікай Айчыннай вайны, бо менавіта яны, *Іваны* (не толькі беларусы, але і рускія, украінцы), зрабілі самы значны ўклад у Вялікую Перамогу.

“Тры Іваны” беларускай літаратуры – Мележ, Шамякін, Навуменка – сталі сапраўды гістарычнымі фігурамі, якія годна прадстаўлялі свой народ у адказны для будучыні Беларусі перыяд.

Іван Навуменка нарадзіўся ў мястэчку Васілевічы Рэчыцкага раёна ў звычайнай сям’і рабочага-чыгуначніка. Бацька яго, Якаў Піліпавіч, скончыў поўны курс – чатыры класы – мясцовай царкоўнапрыходскай школы. Усё жыццё ён правёў у нялёгкай працы на чыгунцы і, як казала яго жонка, Марыя Пятроўна, вельмі любіў сваю працу.

Даследчыкі мастацкіх твораў І. Навуменкі вылучаюць у яго прозе выразныя элементы аўтабіяграфізму. Сам пісьменнік зазначыў, што лягчэй за ўсё пішацца пра сваё, перажытае. Палескае мястэчка Васілевічы – тая геаграфічная кропка на карце Палесся, у якой былі закладзены светапоглядныя асновы ўсёй творчасці пісьменніка. Стылю І. Навуменкі сапраўды ўласціва адлюстраванне мясцовага каларыту: ён любіў, як адзначае Л. Корань, часам падкрэсліць рэгіянальную асаблівасць палескіх ландшафтаў [2, с. 76 – 81].

Аднак сапраўднай жыццёвай школай будучага пісьменніка стала вайна з яе жорсткім, суровым вопытам. У 17-гадовым узросце юнак уключыўся ў падпольную барацьбу з акупантамі, потым працягнуў яе ўжо як разведчык дэсантнай групы, сувязны і баец партызанскай брыгады імя Панамарэнкі. З снежня 1943 г. ён знаходзіўся ў радах Савецкай арміі, удзельнічаў у цяжкіх баях на Карэльскім пярэмыку і скончыў вайну ва Усходняй Прусіі і Сілезіі.

Спаўна паспытаў вайны і нямецкі салдат Генрых Бель. Час і месца яго нараджэння шмат у чым вызначылі жыццё пісьменніка: яму было наканавана ператварыцца ў падданага Трэцяга рэйха, стаць салдатам Вермахта, потым ваеннапалонным і, нарэшце, жыхаром разбуранай, расаптанай, зняважанай краіны. У артыкуле “Пра самога сябе” Г. Бель пісаў: “*Нарадзіўся ў Кельне, 21 снежня 1917 года, у той час, калі мой бацька, салдат ландштурма, стаяў на варце на мосце. У самы галодны год сусветнай вайны ў яго нарадзілася восьмае дзіця. Двое дзяцей памерлі яшчэ ў маленстве. Я нарадзіўся ў той час, калі мой бацька праклінаў вайну і балвана кайзера, помнік якому ён пазней мне наказваў*” [3, с. 9]. Маці Генрыха,

жыццё якой трагічна абарвалася падчас аднаго з бомбавых удараў, пракаментавала прыход Гітлера да ўлады вельмі коратка: “Значыць, будзе вайна” [3, с. 10]. Вайна прыйшла, і Г. Бэль, будучы нямецкім салдатам, нягледзячы на ўсялякія забароны, з шчырай душой расчыняў дзверы ўласнага дома перад многімі чужымі людзьмі, якія прасілі дапамогі, прытулку і ежы, бо і сам выдатна ведаў горкую цану слязам і пакутам. Такім пісьменнік заставаўся да апошняга дня жыцця.

Неабходна адзначыць, што адкрыты гасцінны дом для ўсіх, хто ўваходзіў у яго з добрым сэрцам, быў і ў І. Навуменкі. Таццяна Шамякіна адзначае: “Дзверы не зачыняліся, як і ў вёсках таго часу. Жыхары свабодна заходзілі адзін да аднаго, жанчыны разам гатавалі стравы, пазычалі адна ў адной прадукты і грошы, разам сядзелі на лавачцы ў тады ўтульным дворыку, а каля іх гулялі дзеці. Самі дзеці, заходзячы да суседзяў, не адчувалі раўнадушша з іх боку, а наадварот, заўсёды зацікаўленасць, павагу, прыязнасць, замілаванне. Іх частавалі абедамі, чыталі ім свае вершы, наладжвалі гульні...” [4, с. 17 – 18].

Біяграфіі Г. Бёля і І. Навуменкі небагатыя на знешнія падзеі: у асноўным яны складаюцца з літаратурнай працы, паездак, кніг, выступаў. Яны абодва былі “храністамі эпохі” і лічыліся тымі пісьменнікамі, якія ўсё жыццё пішуць адну кнігу – летапіс свайго часу. Гэтую думку Г. Бэль выказваў не раз: “Усё, што я напісаў, – у тым ліку прахадныя маленькія рэчы, артыкулы, рэцэнзіі і гэтак далей – з’яўляецца бесперапынным пісаннем” [5, с. 487].

Сапраўды, розныя немцы па-рознаму ставіліся да нацызму, вайны, пасляваеннай нікчэмнасці. Г. Бэль пагарджаў Гітлерам, ні ў якім выглядзе не прызнаваў чалавечага самавынішчэння і ведаў, што грахі патрабуюць пакаяння, а рахункі – аплаты. Такую думку ён захоўваў да канца: “Салдатам – а я быў салдатам – варта скардзіцца не на тых, супраць каго іх паслалі ваяваць, а толькі на тых, хто паслаў іх на вайну”, – напісана ў “Лісце маім сынам” [6, с. 31].

І ўсё ж такі лёс быў добразычлівым да абодвух пісьменнікаў.

Пасля дэмабілізацыі І. Навуменка працаваў карэспандэнтам газеты “Бальшавік Палесся”. У 1950 г. скончыў завочнае навучанне на філалагічным факультэце БДУ. Працягнуў вучобу ў аспірантуры, працаваў у рэдакцыях газеты “Звязда”, часопіса “Малодосць”, загадваў кафедрай беларускай літаратуры ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце. Т. Шамякіна ўспамінае: “У Івана Якаўлевіча была свая манера расповеду, не такая імправізацыйная, не такая эмацыянальная, больш стрыманая, але надзвычай інфармацыйна насычаная, без пустой балбатні – кожная фраза несла... багаты змест. Менавіта яго лекцыі найбольш западалі ў памяць. Ён

заўсёды прыводзіў незвычайныя эпізоды з жыцця пісьменнікаў, пераконваючы студэнтаў, што на індывідуальны аўтарскі стыль уплываюць самыя розныя фактары: жыццёвая біяграфія творцы, яго псіхалогія, адукаванасць, уплыў асяроддзя, кола чытання і іншае” [4, с. 20 – 21]. Уражвае і грамадская дзейнасць пісьменніка, вяршыня якой – выкананне абавязкаў старшыні Вярхоўнага Савета БССР 11-га склікання (1985 – 1990). Пад яго старшынствам былі прынятыя многія законапраекты, што спрыялі развіццю нацыянальнай культуры і мовы.

У 1972 г. Генрых Бэль стаў нобелеўскім лаўрэатам. Яшчэ раней, у 1969 г., ён быў абраны кіраўніком германскага ПЭН-цэнтра, у 1972 г. пісьменнік заняў пасаду прэзідэнта Міжнароднага ПЭН-клуба.

Такім чынам, узыходжанне на Алімп адбылося. Не было толькі алімпійцаў: яны з Г. Бёля і І. Навуменкі відавочна не атрымаліся. Перш за ўсё з прычыны асабістай сціпласці, нейкай непераадольнай сарамлівасці пісьменнікаў.

Працягваючы галоўную думку пра адзінае імкненне двух аўтараў у развіцці нацыянальнай культуры і мовы, неабходна адзначыць, што аўтарскую манеру пісьменнікаў вылучае глыбокі псіхалагізм, тонкія асацыятыўныя сувязі мінулага з сучаснасцю.

У рамане “Вачыма клоўна” Г. Бёля дзесяцігадовы хлапчук становіцца “героем” пасля ўдала праведзенай аперацыі знішчэння трох рускіх танкаў і супастаўляецца з Рубецалем – міфічным вобразам з легенд і паданняў Германіі XV ст., які ўвасабляў неперададзены, мог збіць з дарогі альбо завесці ў прорву.

Творчасць І. Навуменкі, таксама як і Г. Бёля, характарызуецца асацыятыўнымі сувязі мінулага з сучаснасцю. У рамане “Сорак трэці” аўтар не раз робіць акцэнт на лёсе не рускага народа, а менавіта славянскага, пры гэтым ва ўяўленні галоўных персанажаў паўстаюць моцныя духам і цягавітыя продкі-славяне, якія адважна змагаліся за будучыню сваіх дзяцей.

Такое імкненне аўтара да адраджэння славянскай культуры магло быць абумоўлена тым, што роднае мястэчка Васілевічы мела багатую шматвяковую гісторыю. Пра гэта сведчыць і В. Сяргеева ў дакладзе на канферэнцыі, прысвечанай памяці І. Навуменкі: “Іван Якаўлевіч добра ведаў гісторыю Васілевіч, і ў многіх яго творах ёсць згадка пра легенды, пра тых ці іншых гістарычных падзеі ў родных Бацькавічах” [7, с. 55 – 56].

Іван Навуменка і Генрых Бэль падпарадкавалі жыццё творчасці. Верагодна, пісьменнікам-хрысціянам дапамагала рэлігія. Творцы прызнаваліся, што адчуванне прысутнасці Бога нязменна суправаджала іх на працягу ўсяго творчага шляху.

Рэлігійны аспект у трылогіі “Сасна пры дарозе”, “Вецер у соснах” і “Сорак трэці” І. Навуменкі раскрываецца, галоўным чынам, пры дапамозе цэн-

тральнага сімвала сасны. Дрэва сімвалізуе храм – святое месца, дзе кожны чалавек адчувае асаблівую цеплыню, спакой і адсутнасць зла. Падобна да храма, дрэва дае магчымасць чалавеку засяродзіцца, зразумець тэа ідэі, паняцці, нормы і каштоўнасці, якія напаўняюць сэнсам думкі і ўчынкi. “Ці чулі вы, як шуміць вецер у соснах? Няма ў ціхае надвор’е лесу больш спакойнага, важна-ўрачыстага, чым сасновы бор. У ім забываеш пра мітусню і згрызоты, з пачуццямі знікае ўсё мізэрнае, дробязнае, душа як бы яднаецца з бясконцасцю свету і жыцця” [8, т. 4, с. 202]. Як гэта адбывалася ў гісторыі з культавымі будынкамі, “храм” пісьменніка двойчы спрабавалі разбурыць, але нейкая невядомая сіла прымушала апускаць сякеры і пілы.

Першы раз ссекчы сасну на дровы хацеў Міцеў бацька – з-за пагрозы халоднай і галоднай смерці. Міця нават уявіць сабе не мог, якімі стануць без сасны пераезд, будка і поле – незнаёмымі, чужымі. Але ў той жа вечар бацька ласкавым голасам сказаў: “А сасна хай стаіць. Думаеш, я хацеў губіць яе? Моцная яна, якраз у сіле. Да мяне стаяла, няхай стаіць і пасля мяне” [8, т. 3, с. 202]. Другі раз спілаваць сасну загадаў унтэр-афіцэр Лібке. У той дзень над “храмам” быў ясны летні поўдзень, у блакітным небе плылі ледзь прыкметныя аблогі. Два нямецкія салдаты, узяўшы інструменты, адправіліся пад сасну. Патаптаўшыся каля дрэва некалькі хвілін, ні адзін з іх так і не ўзяўся за сякеру. Не хочацца знішчаць сасну, прызнаўся Венігер, седзячы пад дрэвам і атрымліваючы асалоду ад яго магутнасці і прыгажосці.

Аўтар падкрэслівае адзінства духоўных каштоўнасцей народаў, вымушаных у час вайны стаць заклатымі ворагамі. Савецкі салдат і нямецкі аднолькава добра адчуваюць сябе ў цені пад сасной, аднолькавыя думкі аб прыгажосці, дабрыні і любові адносяць іх далёка ад пыльных ваенных дарог і знішчаюць страх перад смерцю і адзінотай. Вядома, сярод салдат Вермахта хапала бязлітасных фашыстаў, але было багата і тых (можа, іх нават была большасць), хто праклінаў кожны дзень вайны і праклінаў сябе за тое, што не можа яе спыніць.

Генрых Бэль нарадзіўся ў каталіцкай сям’і. Ён адрозніваў побытавую рэлігійнасць і сістэму сапраўдных маральных нормаў. Літаральна кожны радок твораў нямецкага пісьменніка, у мінулым нямецкага салдата, прасякнуты сапраўдным гуманізмам.

Сярод нямецкіх салдат было нямала тых, хто ішоў на вайну супраць волі. Вера ў Бога ратавала многіх на фронце. Былы салдат Вермахта Карл Оляк у інтэрв’ю ад 2 кастрычніка 2012 г. распавядае: “Вядома, я шмат маліўся. Былі таксама палявыя імшы, якія я наведваў. А пазней у палоне быў каталіцкі святар, які з намі таемна служыў кароткія святыя імшы. Гэта вельмі дапамагала мне. Я ма-

гу сказаць, што мая вера пранесла мяне праз гэты жудасны час. За чатыры тыдні да таго, як я быў мабілізаваны, мы з маёй жонкай былі заручаны перад алтаром Багародзіцы ў нашай царкве ў Дрэздэне. Тады мы цалкам усвядомілі, што знаходзіліся пад апекай Божай Маці. Яна ўвесь час трымала сваю руку над намі. Наша вера выратавала нас” [9].

Іван Навуменка і Генрых Бэль не раз глядзелі смерці ў твар. Яны бачылі яе на лініі перадавой, адчувалі на сабе жахі таталітарных рэжымаў, накіраваных супраць уласных грамадзян. Усведамляючы ўсю бессэнсоўнасць і абсурднасць масавых забойстваў, абодва пісьменнікі выступалі супраць абясцэньвання чалавечага жыцця. Няма такой мэты, якая можа апраўдаць забойства. Апраўдаць яго можна толькі ў выпадку вымушанай абароны, калі чалавек або народ бароніць сваю зямлю, сям’ю, адстойвае дадзенае Богам права на жыццё. І нават такое вымушанае забойства вымагае пакаяння і прымірэння.

Безумоўна, абодва пісьменнікі годныя, выдатныя спадкаемцы светлых традыцый беларускай і нямецкай літаратур. Хоць па многіх аспектах яны адносяцца да розных культур, але вось што дзіўна: перачытваючы Івана Навуменку і Генрыха Бёля, міжволі здзіўляешся, як пераклікаюцца філасофскія ўяўленні творцаў пра жыццёвыя каштоўнасці.

Спіс літаратуры

1. Шур, В. Асаблівасці анамастыкону твораў Івана Навуменкі / В. Шур // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах: Матэрыялы Міжнароднага навуковага канф. 7 – 8 кастр. 2010 г. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010.
2. Корань, Л. Д. “Малая” і “вялікая” радзіма: мастацкі выбар пісьменніка / Л. Д. Корань // Творчая асоба І. Навуменкі і праблемы беларускай філалогіі і адукацыі: зб. навука. арт. – Мінск: РІВШ, 2006. – С. 76 – 81.
3. Бэль, Г. О самом себе / Г. Бэль. – М.: Молодая гвардия, 1964. – С. 9 – 15.
4. Шамякіна, Т. Иван Навуменка ў часе і прасторы / Т. Шамякіна // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010.
5. Топер, П. М. Свидетель и участник обновления / П. М. Топер // Бэль, Г. Избранные произведения / Г. Бэль. – М.: Панорама, 1994.
6. Затонский, Д. В. Проповедник из Кельна: Г. Бэль – человек и писатель / Д. В. Затонский // Литературное обозрение. – 1990. – № 5. – С. 31.
7. Сергеева, В. Заметки краеведа из Василевич / В. Сергеева // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах: Матэрыялы Міжнароднага навуковага канф. 2 – 3 кастр. 2008 г. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009.
8. Навуменка, І. Збор твораў: у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск: Маст. літ., 1981 – 1984.
9. Штифенхофер, А. Интервью с одним из солдат Вермахта Карлом Оляком / А. Штифенхофер // Youtube [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=5QCYWGSy5BQ>. – Дата доступа: 18.11.2013.

Таццяна САКОВІЧ,
аспірант кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 3.05.2013 г.

ВАЛЕРЫЙ БРУСАЎ І БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА: ГІСТОРЫЯ ТВОРЧЫХ СУВЯЗЯЎ

Валерый Брусаў вядомы сучаснаму чытачу найперш як паэт-сімваліст, адзін з лідараў гэтай літаратурнай плыні. Талент паэта спалучаўся ў ім з немалымі арганізатарскімі здольнасцямі, якія знаходзілі рэалізацыю цягам усяго яго творчага жыцця: ад раннесімвалісцкіх альманахаў “Русские символисты” і часопіса “Весы” да актыўнага ўдзелу ўжо ў савецкі час у стварэнні і функцыянаванні Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута і ў дзейнасці іншых культурных і навуковых устаноў. Для В. Брусава заўсёды было важным ініцыяванне культурнага ўзаемадзеяння: праз пашырэнне дыяпазону рускай паэзіі за кошт замацоўвання ў ёй новых іншаземных, экзатычных паэтычных формаў, праз актыўную перакладчыцкую дзейнасць. Варта асабліва адзначыць цікавасць В. Брусава да паэзіі савецкіх рэспублік: найперш Арменіі, але ў поле яго ўвагі трапілі і творы беларускіх паэтаў.

Кантакты В. Брусава з беларускімі літаратарамі і дзеячамі культуры маюць дзесяцігадовую гісторыю пры жыцці паэта (з 1914 да 1924 г.), творчае судакрананне беларускай літаратуры са спадчынай В. Брусава мела працяг і пасля. Праявіліся гэтыя сувязі шматбакова: В. Брусаў выступіў і як перакладчык беларускай паэзіі, і як паэт, чые творы перакладаліся на беларускую мову, і як аўтарытэтны ў літаратурных пытаннях суразмоўца, і як творчы настаўнік для шэрагу беларускіх пісьменнікаў.

Некаторыя аспекты тых кантактаў вывучаныя вельмі добра. Асабліва гэта тычыцца ранніх сустрэч з беларускімі пісьменнікамі, што адбыліся з 1914 да 1917 г. Яны знайшлі адлюстраванне як у манаграфічных выданнях, што асвятляюць сумежныя тэмы (напрыклад: Майхровіч С. “М. Багдановіч. Жыццё і творчасць”, Мінск, 1958; Рагойша В. “Напісана рукой Купалы. Архіўныя знаходкі”, Мінск, 1981; Верабей А. Л. “Беларуска-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20 – 30-х гг.”, Мінск, 1990; “Нарысы гісторыі беларуска-расійскіх літаратурных сувязей”, кн. 2. Мінск, 1994 і інш.), так і ў асобных, спецыяльна прысвечаных гэтаму пытанню артыкулах.

Сустрэчы Валерыя Брусава з Янкам Купалам і пераклады вершаў Я. Купалы, зробленыя В. Брусавым, сталі прадметам артыкулаў Ц. Ліякумовіча [11, 12, 13]. Даследчык адзначае “трапятліва-беражлівае стаўленне” В. Брусава да вершаў Я. Купалы, імкненне “перадаць творчую самабытнасць песняра... нацыянальную своеасаблівасць арыгіналу” [11, с. 75]. С. Букчын правёў плённае даследаванне абставін наведвання В. Брусавым

Вільні ў 1914 г. і яго сустрэч з дзеячамі беларускай культуры – Антонам і Іванам Луцкевічамі, Янкам Купалам [1]. Вядома, што В. Брусаў апынуўся ў Вільні, кіруючыся ў Польшчу на фронт у якасці неафіцыйнага ваеннага карэспандэнта газеты “Русские ведомости”. С. Букчын разглядае вядомыя сведчанні, лісты і іншыя дакументы, мемарныя крыніцы наконт перабывання В. Брусава ў Вільні і аднаўляе найбольш верагодны ланцужок падзей, датычных яго сустрэч з віленскімі беларусамі – творцамі і навукоўцамі. В. Брусаў прыехаў у Вільню 15 жніўня 1914 г. Даследчык прыходзіць да высновы, што знакамітая вечарына ў клубе “Рута”, арганізаваная сумесна рэдакцыямі “Вечерней газеты” і “Нашай Нівы”, хутчэй за ўсё, адбылася 17 жніўня. А на наступны дзень, 18 жніўня, адбыўся асабісты візіт Я. Купалы да В. Брусава, пад час якога беларускі паэт падарыў рускаму калегу свае кнігі. Праз вельмі кароткі час В. Брусаў зрабіў пераклады чатырох купалаўскіх вершаў. Неўзабаве яны былі адпраўлены Я. Купалу і апублікаваныя ў двух нумарах “Вечерней газеты”. С. Букчын згадвае і пра іншыя вынікі тыдня, праведзенага В. Брусавым у Вільні, сляды іх захаваліся ў асабістай перапісцы і публікацыях: задума артыкула пра беларускую літаратуру, шэраг “віленскіх” вершаў, адзін з якіх, “В Вильно”, быў апублікаваны ў пяцімоўным дабрачынным зборніку “День искусства” (прыбыткі ад зборніка перадаваліся ў дапамогу ахвярам вайны) [1, с. 138 – 143].

У 1996 г. А. Каўка [10] апублікаваў адну з трох паштовак за подпісамі І. і А. Луцкевічаў, Ю. Спяранскага, Я. Манькоўскага, адпраўленых В. Брусаву віленскімі беларусамі (яе тэкст пададзены і ў артыкуле С. Букчына). А. Каўка акцэнтуюе ўвагу на ролі братаў Луцкевічаў і “Вечерней газеты”, якую выдаваў І. Луцкевіч, у арганізацыі сустрэч В. Брусава з творчым асяродкам Вільні.

Нарэшце, мастацкім падвядзеннем вынікаў сустрэчы, арганізаванай рэдакцыяй “Вечерней газеты”, стала карціна “Віленскія сустрэчы” (1976) М. Савіцкага. Пра гэты твор, намалёваны адмыслова для экспазіцыі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, апавядае артыкул А. Дробчыка [7].

Яшчэ адзін вектар літаратурных кантактаў В. Брусава з беларускімі літаратарамі да 1917 г. звязаны з асобай Максіма Багдановіча. Цікава, што ініцыятарам зносін выступіў беларускі паэт, звярнуўшыся да В. Брусава як да літаратуразнаўцы-пушкініста. М. Багдановіч даслаў В. Брусаву

ліст пра паэзію Саадзі як магчымую крыніцу пэўных пушкінскіх радкоў. Гэты ліст быў апублікаваны і пракаментаваны Н. Ватацы [3].

Грунтоўны аналітычны артыкул наконт сувязяў паміж М. Багдановічам і В. Брусавым належыць І. Паступальскаму [16]. Даследчык бачыць шырэйшы грунт для збліжэння двух паэтаў, чым толькі факты непасрэдных узаемадчынненяў (а такіх фактаў таксама нямае: апрача ўжо згаданага ліста маем два эпіграфы з вершаў В. Брусава – да раздзелаў “Горад” і “Старая спадчына” – у зборніку “Вянок” ды рэцэнзію М. Багдановіча на кнігу “Семь цветов радуги” В. Брусава). І. Паступальскі адзначае ўплыў мадэрнісцкай паэзіі ў цэлым на творы “Вянка” і ў такім кантэксце – уплыў В. Брусава на ўрбаністычную лірыку М. Багдановіча. Даследчыкам паказаны і яшчэ два кірункі, у якіх беларускі паэт быў яўна салідарным з В. Брусавым і прызнаваў у ім непасрэднага папярэдніка: па-першае, пашырэнне культурнага дыяпазону роднай літаратуры праз актыўнае ўключэнне ў яе практыку сусветных паэтычных традыцый, у тым ліку дагэтуль не асвоеных і нязвыклых вершаваных формаў; па-другое, прыцыпы і прыёмы паэтычнага перакладу. І. Паступальскі, робячы супастаўляльны аналіз вершаў і перакладаў абодвух паэтаў, пераканальна даводзіць, што ў гэтых кірунках можна прасачыць непасрэдны ўплыў В. Брусава на М. Багдановіча, свядомае спадкаванне апошнім вопыту рускага паэта.

Сустрэчы В. Брусава з беларускімі паэтамі працягваліся і пасля 1917 г. Найперш кантакты былі звязаныя з выкладчыцкай працай В. Брусава ў Вышэйшым літаратурна-мастацкім інстытуце. У Маскву на вучобу ў брусаўскім інстытуце прыязджалі маладыя паэты з розных мясцін, у тым ліку з Беларусі. Вядома, што там вучыліся паэты і перакладчыкі Уладзімір Дубоўка (1921 – 1924), Юрка Гаўрук (1922 – 1925), Міхась Дуброўскі (1922 – 1925), Клімент Якаўчык (1922 – 1925), рускі і беларускі пісьменнік Георгій Бязозка (1921 – 1924), а таксама паэты з Беларусі, якія тварылі на ідыш, Зэлік Аксельрод (1922 – 1925) і Ізі Харык (1921 – 1923). Уражанні пра асобу В. Брусава-выкладчыка засталіся ва ўспамінах некаторых з іх.

Міхась Дуброўскі ўзгадвае: «У канцы 1921 г. у мяне атрымаўся даволі аб’ёмны сшытак “вершаў і паэм”, які наважыў мяне на паездку ў Маскву для вывятлення маіх літаратурных здольнасцяў.

Першым, хто мяне сустрэў з выдатных рускіх пісьменнікаў таго часу, быў Валеры Якаўлевіч Брусаў, “самы адукаваны чалавек у Еўропе”, водле выражэння М. Горкага. Ён прагледзіў мой сшытак, весела пасмяяўся над маімі “творамі” і прапанаваў мне сесці, без здачы экзаменаў, за першую парту ў Інстытуце, дзе ён быў рэктарам /Высший Литературно-Художественный Институт имени Валерия Брюсова/.

У 1925 г. я скончыў гэты Інстытут па класах верша і мастацкага перакладу» [9, арк. 2].

Успаміны У. Дубоўкі пра навучанне ў В. Брусава часта згадваюцца ў прысвечаных рускаму паэту беларускіх публікацыях, бо дапамагаюць усвядоміць, наколькі значнай была для В. Брусава сустрэча з Я. Купалам: пабачыўшы У. Дубоўку і даведаўшыся, што ён беларус, В. Брусаў у першую чаргу завёў гаворку пра Купалавы творы. Аднак ва ўспамінах У. Дубоўкі адбіўся і стыль выкладання В. Брусава, які прадугледжваў не толькі інфармаванне студэнтаў, але і свабоднае развіццё дыскусій, часам сумесна з іншымі лектарамі інстытута: «Рэктарам і прафесарам Літаратурнага Інстытута быў Валеры Якаўлевіч Брусаў... выдатнейшы рускі паэт і вялікі знаўца літаратурнага свету, а таксама тэхнікі верша (аўтар падручнікаў па “стихологии”). Ён жа праводзіў калектывныя моладзі, якая імкнулася атрымаць літаратурна-мастацкую адукацыю...

Эпізодычна лекцыі чытаў А. В. Луначарскі.

Часта ён з’яўляўся да нас “не па праграме”.

Седзімо мы ў вялікай аўдыторыі, займаецца з намі Брусаў. Раптам адчыняюцца дзверы – і ў нашу аўдыторыю... уваходзіць Луначарскі.

– Добры вечар, Валеры Якаўлевіч! Добры вечар, таварышы!..

Мы сардэчна вітаем яго.

– Вы даруйце мне, што я да вас без запрашэння... Але так стаміўся на сваіх пасяджэннях і нарадах, што захацелася адпачыць з вамі, моладзю! Валеры Якаўлевіч! Я вам не перашкоджу...

– Што вы, – адказвае той, – мы вельмі рады!

А мы, студэнты, апладзіруем, каб сваімі воплескамі падмацаваць словы любімага настаўніка і рэктара.

– А дазвольце запытацца, пра што ў вас гутарка?

Валеры Якаўлевіч коратка інфармуе.

– Ой, Валеры Якаўлевіч! Прабачце мяне, але я не згаджаюся з вамі! Мне здаецца, што справа стаіць вольна як... – і Анатоць Васільевіч пачынае выказваць свой погляд на адпаведнае пытанне. Валеры Якаўлевіч пярэчыць яму. У аўдыторыі падымаюцца адзін ці два студэнты, якія далучаюцца ці да першага, ці да другога, і пайшла жвавая дыскусія, без якіх гадзін-хвілін, аж пакуль пытанне не стане ясным для ўсіх...

Спрыяла развіццю пісьменніцкай моладзі (якая наведвалася сюды і не будучы афіцыйна студэнтамі) таварыская, добразычлівая атмасфера ў інстытуце, чыткі твораў у прысутнасці Брусава, строгае іх крытыка» [8, с. 118 – 119].

Юрка Гаўрук таксама захаваў цёплыя ўспаміны пра В. Брусава і яго інстытут. Гады навучання ў ім ён апісаў у артыкуле “Энергія і культура”: “Інстытут быў шырокага профілю, даваў агульныя гуманітарныя веды і памагаў авалодаць пісьмен-

ніцкім майстэрствам. Не было ў ім ні строгай рэгламентацыі, ні гарантаваных правоў па сканчэнні, і паступалі туды пераважна па закліку сэрца, а не з карысным разлікам” [6, с. 13]. Ю. Гаўрук прызнаецца: “Праз многа гадоў, ужо ў немаладым веку, шчыра кажу, што падмурак маіх мастацкіх захапленняў быў закладзены ў інстытуце імя В. Брусава і многія творчыя правілы я засвоіў там” [6, с. 14].

Брусаву-выкладчыку ён дае вельмі высокую ацэнку: “Брусаў быў цудоўны арганізатар, чалавек вельмі чулы, на выгляд стрыманы, дакладны ў думках і паслядоўны ў сваіх учынках. Аўтарытэт яго быў настолькі вялікі, што лепшыя навуковыя сілы Масквы ахвотна чыталі лекцыі і праводзілі семінары ў нашым інстытуце, а на літаратурныя сустрэчы прыходзілі выдатнейшыя пісьменнікі 20-х гадоў. <...> Сам Брусаў чытаў некалькі прадметаў: тэхніку вершаскладання, лацінскую мову ў сувязі з агульным мовазнаўствам, але галоўным яго прадметам была антычная літаратура. Чытаў ён выразна, складна, крыху глухаватым голасам, здзіўляючы ўсіх эрудыцыяй.

Кожны студэнт лічыў справай гонару здаць залік Брусаву як мага лепш. І не без хвалявання ўвайшоў я аднойчы ў невялікі, абабіты шаўковымі шпалерамі пакой, у якім Валерый Брусаў прымаў залікі. Ён сядзеў за сталом, уважлівы, карэктны, і між намі адбыўся дыялог, які ўрэзаўся мне ў памяць на ўсё жыццё.

– Раскажыце пра Гарацыя.

– Валерый Якаўлевіч, Гарацыя я не люблю.

Брусаў здзіўлена падняў бровы.

– А каго вы любіце? – ажывіўся ён, не без іроніі зірнуўшы мне ў твар.

– Авідзія, Валерый Якаўлевіч. Ён мне бліжэй.

– Расказвайце пра Авідзія.

<...> Брусаў не перабіваў, слухаў і, як мне здалося, быў задаволены.

Скончыўшы пра Авідзія, упэўнены ў сабе, я сказаў:

– А цяпер, Валерый Якаўлевіч, калі ласка, я магу пра Гарацыя.

– Не, не трэба. Дайце вашу кніжку.

Яго давер’е і добразычлівасць акрылілі мяне.

Як узвышае і радуе, калі вялікі чалавек не падкрэслівае перад іншымі сваёй велічы!” [6, с. 14 – 15].

Разгорнутыя, дэталізаваныя ўспаміны У. Дубоўкі і Ю. Гаўрука перадаюць нязмушаную, творчую атмасферу і адначасова багаты культурны асяродак Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута, шмат у чым створаныя В. Брусавым.

Узгадвае Ю. Гаўрук і ўрачыстасці, што ладзіліся ў гонар Брусава-юбіляра, і падкрэслівае як сціпласць і практычную скіраванасць рускага паэта, так і яго стому, з якой не стасаваліся ўхвальныя прамовы і пышныя ўшанаванні. Так, на вечары ў снежні 1923 г. «прафесар П. Сакулін назваў яго

“бардам сімвалізму”, прафесар Шэрлінскі аналізаваў яго сувязі з антычнай літаратурай і чамусьці гэтае хвалебнае таптанне ў мінулым зрабіла на Брусава прыкрае ўражанне. У заключным слове ён папракнуў дакладчыкаў, сказаў, што яго жывога хаваюць, спіхваюць у гісторыю, тады як ён працуе для сучаснасці, для народа, вызваленага ад векавага гнёту. І падзякаваў толькі А. В. Луначарскаму за цёплыя словы прызнання яго ролі як пісьменніка-камуніста ды яшчэ прафесару Г. Рачынскаму, які расказаў аб яго дзейнасці ў Вышэйшым літаратурна-мастацкім інстытуце. Я прысутнічаў на гэтым вечары і адчуваў горыч паэты. Ён быў стомлены, жыць яму заставалася мала» [6, с. 16 – 17].

На юбілейным вечары была ўшанавана і дзейнасць В. Брусава-перакладчыка, прапагандыста культурных сувязяў: “Валерыю Якаўлевічу было прысвоена званне народнага паэта Арменіі. Праспяваўшы паэту славу, армянскі ашуг паклаў да яго ног свой музычны інструмент – саз. Такая была народная традыцыя ў паэтычных саборніцтвах, Брусаў быў збянтэжаны, засаромеўся, схпіў інструмент і замітусіўся, не ведаючы, каму яго перадаць. Адбылася прыкрая паўза. У сваім чорным сурдудце, тым самым, што на партрэце Урубеля, у святле электрычных агнёў, ён здаваўся нейкім вельмі самотным. Брусаў не любіў пышнасці, і наколькі я помню, заўсёды трымаў сябе скромна. Віншавалі яго і беларусы – выступіў Ул. Дубоўка” [6, с. 18].

Гэтыя сустрэчы наклалі адбітак і на творчыя індывідуальнасці беларускіх пісьменнікаў, якія прайшлі брусаўскую школу. Так, А. Верабей адзначае ўплыў асобы і мастацкай пазіцыі В. Брусава на У. Дубоўку: «...культура верша, лаканічнасць паэтычнага выказвання, характэрная для твораў У. Дубоўкі, магчыма, былі абумоўлены яго вучобай у В. Брусава. Відаць, пад уплывам рускага паэта, які схільны быў даваць асобным зборнікам назвы на лацінскай і грэчаскай мовах, У. Дубоўка таксама адзін са сваіх зборнікаў назваў “Credo” (1926)» [4, с. 155]. Варта дадаць, што У. Дубоўка гэтак жа, як і В. Брусаў, цікавіўся літаратурай рэспублік, што ўвайшлі ў склад Савецкага Саюза, перакладаў вершы М. Ардубадскага / Ардубады (Азербайджан), К. Каладзэ (Грузія), Э. Чарэнца (Арменія), публікуючы іх у часопісе “Узвышша” [14, с. 354]. Высокай паэтычнай і перакладчыцкай культурай вызначаліся і іншыя выхаванцы брусаўскага літаратурна-мастацкага інстытута – Ю. Гаўрук (яму належаць шматлікія пераклады твораў еўрапейскіх і амерыканскай літаратур, сярод іх “Тамлет, прынц Дацкі”, “Антоній і Клеапатра” У. Шэкспіра, навелы А. Маруа, балады Ф. Шылера, раман “І ўзыходзіць сонца” Э. Хэмінгуэя), М. Дуброўскі (пераклаў “Баладу Рэдынскай турмы” О. Уайльда, некаторыя санеты А. Міцкевіча, урыўкі з “Песні пра Гаявату” Г. Лангфэла).

У гэтым кантэксте цікавая ўвага пісьменнікаў “Узвышша” (адным з лідараў яго стаў У. Дубоўка) да асобы М. Багдановіча, які першым у беларускай літаратуры распачаў рэалізацыю праграмы пашырэння культурнага падмурку беларускай паэзіі, адчуўшы, як ужо адзначалася, заўважны ўплыў творчасці В. Брусава ў гэтым кірунку. Напрыклад, Я. Плашчынскі (Язэп Пушча) пісаў пра М. Багдановіча: “Ён унёс у нашу паэзію і стыхію свежую, самабытна-беларускую... Ён падарыў беларускай літаратуры ўзоры мастацкіх перакладаў, пачынаючы з твораў антычных поэтаў і канчаючы творамі французскіх сымбалістых... Ён ахмяляўся творамі вялікіх поэтых... Ён сваёй творчасцю родны, блізкі і дарагі нашаму пакаленню” [15, с. 118]. Аўтарытэт М. Багдановіча для сяброў “Узвышша” азначаў і апасродкаваны ўплыў на іх дзейнасці В. Брусава.

Ацэнка В. Брусава як творчай асобы і як паэта, які прынёс карысць беларускай культуры, у беларускім літаратуразнаўстве была і застаецца высокай. Адной з першых публікацый, прысвечаных В. Брусаву, стаў юбілейны артыкул Ц. Гартнага “В. Я. Брусаў – паэт горада” (1923). Аналізуючы яго творы з урбаністычнай тэматыкай, Ц. Гартны станоўча ацэньвае іх мастацкія якасці, праўда, папракаючы В. Брусава ў тым, што ён “не адмячае вялікай супярэчнасці дзвюх сіл – капіталу і працы, якія кіруюць усім жыццём вялікіх волатаў – гарадоў” [5, с. 2]. Адзначае крытык багацце і своеасабліваць моўнага і культурнага слоўнікаў паэта: “...імяны на разгоне ўсіх вякоў выказваюць асобны, адрозны ад другіх, свет паэты, брусаўскі свет” [5, с. 3]. Культурніцкая дзейнасць В. Брусава ў савецкі час цалкам ухваляецца, а вось паэтычная творчасць гэтага перыяду атрымлівае неадназначную ацэнку. Вершы яго кнігі “В такіе дни”, “Меа”, “Дали” (асабліва апошнія), паводле Ц. Гартнага, “сапраўды цяжкія і сухія ды зусім далёкія ад сучаснага масавага чытача” [5, с. 6], хоць крытык і пагаджаецца з тым, што В. Брусаў слухна шукае новых шляхоў для паэзіі, і што яго апошнія вершы “дужа цікавыя, завабны і арыгінальны” [5, с. 6]. У выніку В. Брусаву, хоць і з аглядак на яго сімвалісцкае мінулае і мадэрнісцкія рысы пісьма, адводзіцца пачэснае месца ў маладой савецкай літаратуры: “...з усіх папутчыкаў новай пралетарскай культуры, В. Брусаў ёсць адным з бліжэйшых і шчырэшых” [5, с. 8]. У гонар 50-годдзя В. Брусава беларускія пісьменнікі даслалі віншавальную тэлеграму, у якой з удзячнасцю адзначылі: “Лічым сабе за гонар, што ў цяжкія для нас дні вы звярнулі сваю аўтарытэтную ўвагу на беларускую літаратуру, перадаўшы сваім вялікім мастацтвам яе ўзоры расейскаму чытачу” [2].

У далейшым, аглядаючы творчасць В. Брусава і яго ўдзел у развіцці беларускай літаратуры, даследчыкі і крытыкі нязменна адзначалі яго найвышэйшы культурны ўзровень і шматбаковы ўплыў на

беларускіх пісьменнікаў. С. Шушкевіч у юбілейнай публікацыі да 100-годдзя В. Брусава асабліва вылучае яго культурніцкую дзейнасць: “...вялікая заслуга В. Брусава ў тым, што ён многае зрабіў па выхаванню літаратурнай моладзі, у тым ліку беларускай, невымерная заслуга і ў тым, што ён папулярызаваў літаратурныя здабыткі народаў былой царскай Расіі, а таксама ўсё лепшае з замежнай літаратуры” [17, с. 3].

Нарэшце, неабходна згадаць пра асобны пласт творчых узаемадчынненняў беларускай літаратуры і паэтычнай спадчыны Валерыя Брусава – пераклады вершаў Валерыя Брусава на беларускую мову, што з’явіліся ўжо ў савецкі час і былі выкананыя як яго непасрэднымі вучнямі, так і паэтамі, якія адгукнуліся на яго творчасць і зацікавіліся ёю. Але гэта прадмет асобнага даследавання.

Спіс літаратуры

1. Букчин, С. Корреспондент Валерий Брюсов / С. Букчин // Нёман. – 1987. – № 6. – С. 136 – 155.
2. Бядуля, З. Прывітальная тэлеграма песняру Валерыю Брусаву / З. Бядуля, Ц. Гартны, М. Гарэцкі, Я. Колас, Я. Купала // Савецкая Беларусь. – 1923. – № 288 (985). – 16 снеж.
3. Вагацы, Н. Максім Багдановіч – Валерыю Брусаву / Н. Вагацы // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1975. – № 1. – С. 41 – 43.
4. Верабей, А. Л. Беларуская-рускі паэтычны ўзаемапераклад 20 – 30-х гг. / А. Л. Верабей. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990.
5. Гартны, Ц. В. Я. Брусаў – паэт горада (да 50 угодкаў яго жыцця) / Ц. Гартны // Савецкая Беларусь. – 1923. – № 287 (984). – 15 снеж.
6. Гаўрук, Ю. Энергія і культура // Ступень адказнасці : літ.-крыт. артыкулы, эсэ / Ю. Гаўрук. – Мінск : Маст. літ., 1986.
7. Дробчик, А. Дружба двух поэтов / А. Дробчик // Книжное обозрение. – 1981. – 30 янв. – С. 4.
8. Дубоўка, У. Сярод людзей добрых / У. Дубоўка // Польшча. – 1963. – № 1. – С. 105 – 125.
9. Дуброўскі, М. [Ліст у рэдакцыю газеты “Чырвоны сцяг” (Краснаполле) з прыкладзенай аўтабіяграфіяй, 24 мая 1959 г.] / М. Дуброўскі // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Фонд 357 (неапрац.). – Ум. адз. зах. 12.
10. Каўка, А. Віленскія сустрэчы Валерыя Брусава : Янка Купала, браты Луцкевічы / А. Каўка // Голас Радзімы. – 2000. – 16 жн. – С. 4.
11. Ліякумовіч, Ц. Валерый Брусаў як перакладчык паэзіі Янкі Купалы / Ц. Ліякумовіч // Купалаўскія чытанні. – Гродна, 1996. – С. 69 – 75.
12. Ліякумовіч, Ц. Б. З братняю павагаю. Янка Купала і Валерый Брусаў / Ц. Б. Ліякумовіч // Польшча. – 1968. – № 4. – С. 217 – 220.
13. Ліякумовіч, Ц. Б. Янка Купала і Валерый Брусаў / Ц. Б. Ліякумовіч // Беларуская літаратура. – Вып. 6. – Гродна, 1976. – С. 18 – 28.
14. “Мы застанемся чыстымі сумленьнем перад гісторыяй і народам...” : Лісты У. Дубоўкі да А. Бабарэкі // Arche. – 2009. – № 11/ 12. – С. 344 – 541.
15. Плашчынскі, Я. Кніга лірыкі, як мастацкае цэлае / Я. Плашчынскі // Узвышша. – 1927. – № 1. – С. 117 – 127.
16. Поступальский, И. С. Валерий Брюсов и Максим Багданович / И. С. Поступальский // Брюсовские чтения 1966 года. – Ереван : Айастан, 1966. – С. 430 – 451.
17. Шушкевіч, С. Брусаў і беларускія літаратары / С. Шушкевіч // Чырвоная змена. – 1973. – 12 снеж. – С. 3.

Вера ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук.

СЛАВАЦКА-БЕЛАРУСКІ ПАЭТЫЧНЫ ЗБОРНІК “OBNOVA-ADHAŪLENNE” ЯНА ЗАМБАРА І ВІКТОРЫІ ЛЯШУК

Ян Замбар.

Існуе меркаванне, што аўтар і перакладчык паэтычных твораў спаконвеку знаходзяцца ў стане своеасаблівага творчага спаборніцтва. А ў выпадку, калі арыгінал і пераклад сціснуты вокладкай адной кнігі, глядзяць адзін аднаму ў вочы, сітуацыя творчага “спаборніцтва” / “супрацьстаяння”, па сутнасці, матэрыялізуецца. Пры гэтым для знаўцы абедзвюх моў адразу адкрываюцца магчымасці параўнання вобразнай сістэмы і моўных эквівалентаў, выяўлення сутнасці падвойнага “я” – аўтара і перакладчыка.

Найноўшая гісторыя кнігавыдавецкай і перакладчыцкай справы ў Беларусі дае ўзоры некалькімоўных выданняў літаратурнай класікі: паасобных твораў Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, У. Караткевіча і інш. Мэта такіх кніг, выкананых на высокім паліграфічным узроўні, відавочная: пашырыць гучанне нацыянальнага пісьменства на міжнародным узроўні, урачыста засведчыць сваю прысутнасць у сусветнай літаратуры і культуры.

Апошнім часам спакваля апрабоўваецца адмысловы фармат выданняў, скіраваных на сінхроннае знаёмства з іншанацыянальнымі літаратурамі, арыентаваных на дасведчаную аўдыторыю і людзей, зацікаўленых у вывучэнні замежных моў. Такія кнігі можна назваць калегіяльнымі, парытэтнымі, замацаванымі супрацоўніцтвам, поціскам рук аўтара і перакладчыка.

Да ліку такіх адметных выданняў адносіцца двухмоўны паэтычны зборнік “Obnova-Adhaŭ-

ленне” (Мінск: Маст. літ., 2013) славацкага пісьменніка Я. Замбара з перакладамі на беларускую мову В. Ляшук.

Паколькі для перакладчыцы гэтая кніга – вельмі пачэсны, але далёка не адзіны плён шматграннай дзейнасці па ўмацаванні беларуска-славацкіх сувязей, ёсць нагода некалькі слоў сказаць пра такія кірунак яе працы, тым больш што дэклараваны намі вышэй парытэтнымі падыход дазваляе гэта.

Вікторыя Ляшук – беларуская мовазнаўца, літаратуразнаўца, спецыяліст па тэорыі і практыцы мастацкага перакладу. Тэарэтычнымі асновамі перакладу з блізкароднасных моў яна зацікавілася яшчэ падчас вучобы ў БДУ, на навуковым семінары доктара філалагічных навук прафесара В. Рагойшы, пад кіраўніцтвам якога была напісана і абаронена дыпломная работа “Максім Багдановіч – перакладчык на ўсходнеславянскія мовы”. Кандыдацкая дысертацыя “Развіццё лексічных сродкаў беларускай паэзіі” (1993) была падрыхтавана пад кіраўніцтвам доктара філалагічных навук прафесара Л. Шакуна.

Цяпер В. Ляшук – дацэнт кафедры рускай мовы і культуры Каталіцкага ўніверсітэта ў Ружамберку (Славакія). Сумяшчае выкладчыцкую і навуковую дзейнасць, перакладае з польскай, славацкай, чэшскай, украінскай моў на беларускую і рускую. Шэраг яе паэтычных і празаічных перакладаў з сучаснай славацкай літаратуры апублікаваны колькі гадоў таму ў

Вікторыя
Ляшук.

тэматычным нумары часопіса “Польмя” (1998, № 11).

На даследчыцкім рахунку В. Ляшук дзве ма-награфіі: “Фальклорны вектар у кадэфікацыі беларускай і славацкай моў” (Прэшаў, 2009; на славацкай мове), “Развіццё лексічных сродкаў беларускай паэзіі” (Мінск, 2012). Яна аўтар тэарэтычных прац, шэрагу слоўнікавых артыкулаў, прысвечаных мастацкаму перакладу; суаўтар перакладных “Русско-белорусского словаря” (1998 і перавыданні), “Беларуска-рускага слоўніка” (2000 і перавыданні) для школьнікаў.

Пытанні славацка-беларускага мастацкага перакладу сталі пастаяннай тэмай выступленняў В. Ляшук на Міжнароднай канферэнцыі “Да паэталагічных і аксіялагічных аспектаў славацкай літаратуры пасля 1989 г.”, якая штогод праводзіцца ў Прэшаўскім універсітэце. У 2008 і 2009 гг. яна чытала лекцыйныя курсы па тэарэтычных праблемах перакладу са славацкай мовы на беларускую і рускую ў Летняй школе перакладу, арганізаванай Літаратурным фондам Славакіі.

Ян Замбар (славацк. Ján Zambor; нар. 1947 г.) – славацкі паэт, перакладчык, літаратуразнаўца. Скончыў Універсітэт Паўла Ёзава Шафарыка ў Прэшаве (Усходняя Славакія) па спецыяльнасці славацкая і руская мова. Працаваў на радыё ў Кошыцах, у Інстытуце мастацкай крытыкі і тэатральнай дакументацыі (Браціслава). Некаторы час узначальваў рэдакцыю часопіса “Дотыкі”. З 1991 г. – на кафедры славацкай літаратуры і літаратуразнаўства Універсітэта Яна Амоса Коменскага ў Браціславе, з 2001 г. – прафесар гэтай кафедры.

На кніжнай паліцы ўласных твораў Я. Замбара шэраг зборнікаў: “Зялёны вечар” (“Zelený večer”, 1977), “Неадкладнае” (“Neodkladné”, 1980), “Конь у мікрараёне” (“Kôň na sídlisku”, 1983), “Сапрана дажджавых кропляў” (“Soprán dažďových kvapiek”, 2000), “Вандроўнае сэрца” (“Sťahovavé srdce”, 2007) і інш. Пра славацкага калегу В. Ляшук падрабязна напісала ў пасляслоўі да мінскага выдання “У віры стыхій: пра паэзію і паэта Яна Замбара”.

Зборнік “Obnova-Adnaўленне” складаюць выбраныя вершы, а таксама іх пераклады на беларускую мову. Некаторыя з прадстаўленых твораў ужо пачалі беларускамоўнае жыццё на старонках часопіса “Польмя”: “Маці”, “Дом”, “Аднаўленне”, “Дрэва”, “Лужына”, “Восеньскае дажджыстае хоку”, “Снежань”.

Верш “Аднаўленне” даў назву ўсёй кнізе. На ім асаблівая зместавая нагрузка, ён даволі паказальна дэманструе творчы почырк Я. Замбара:

Вокладка паэтычнага зборніка “Обнова-Аднаўленне” Яна Замбара.

*Такая палёгка... Адлёгся валун,
што нас пляжыў. Бледныя сцяблінкі,
карэньчыкі, ужо ў тленні,
набіраюць дух.*

*Чакаюць спорнага
дажджу, ласкавых
промняў.*

*Але ўжо заўтра будзе
град, палаючае
сонца.*

Зборнік уяўляе з сябе своеасаблівую паэтычную геаграфію Славакіі. У полі мастакоўскага бачання аўтара рэчка Ондава на яго радзіме, адмысловыя геаграфічныя і этнаграфічныя тэрыторыі Земплін, Ліптоў, Гемер, шэраг населеных пунктаў, адметных у жыцці і творчасці паэта, гісторыі роднай краіны. Заклучным акордам кнігі, па-арганнаму велічна і ўрачыста, гучыць верш “Колькі літар на пахвалу Канстанціна Кірыла”, прысвечаны стваральніку першай славянскай азбукі.

“Obnova-Adnaўленне” мае комплексны характар: акрамя асноўнага корпусу славацкіх тэкстаў і беларускіх перакладаў, змяшчае багаты даведачны апарат, што дазваляе праз прызму творчасці аднаго з выбітных майстроў слова нязмушана пазнаёміцца з гісторыяй і культурай Славакіі, якая з выхадам зборніка становіцца для Беларусі на адну кнігу бліжэй.

Мікола ТРУС,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Помнікі беларускага пісьменства

ЛАЦІНАМОЎНЫ СПІС “ORIGO REGIS” У ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА ЛЕТАПІСАНИЯ

Фрагмент летапіснага характару “Origo regis” (поўная назва “Origo regis Jagyelo et Witholdi ducum Lithuaniae”) – гэта пераклад са старажытнай беларускай мовы на лацінскую.

“Origo regis”

Aput ducem magnum Lithuanie Gediminum erant septem filii primus et senior Montiwid secundus Narimuth. Tercius Olgerth pater domini regis. Quartus Iwenynti. Quintus Kyestuti pater domini magni ducis Wythowdi sextus Koriath septimus Lubarth. Montiwido suus pater dederat bona ista Bernow et Slonym Narimutho Pynsk. Olgerdo patri domini regis Crewa. Sed quia dux Wytersky prolem non habuit masculinam assumsit eum ad filiam suam vnicam Wjthewsko post eam recipiendo. Yewyntham autem locauit in Wilna in Magno ducatu Gyesthutho patri domini ducis Wythowdi dunauit Troky Coriatho Nowogrodek Lubarthim assumsit dux Wladimiriensis ad filiam suam cum qua dedit Wladimiriem Luczko et terram dictam Volnyczska.

Падрадкавы пераклад

на сучасную беларускую мову

У вялікага князя Літвы Гедзіміна было сем сыноў. Першы і старэйшы – Манцівід, другі – Нарымут, трэці – Альгерд, бацька вялікага князя, чацвёрты – Яўнут, пяты Кейстут, бацька вялікага князя Вітаўта, шосты – Карыят, сёмы – Любарт. Манцівіду яго бацька падараваў Бернаў і Слонім, Нарымуту – Пінск. Альгерду, бацьку вялікага князя, – Крэва. Да таго ж віцебскі князь, які не меў нашчадкаў мужчынскага полу, прыняў яго пасля гэтага да сваёй дачкі ў шлюб у Віцебск. Яўнута ж пасадзіў на вялікае княжанне ў Вільні. Кейстуту, бацьку вялікага князя Вітаўта, падарыў Трокі, Карыяту – Наваградак, Любарта прыняў уладзімірскі князь да сваёй дачкі, а пасля гэтага даў Уладзімір, Луцк і Вальнскую зямлю.

Паводле меркавання А. Прахаскі, летапіс перакладаўся для напісання ўступнай часткі да X кнігі “Гісторыя Польшчы” (60 – 80-я гг. XV ст.) па замове Я. Длугаша. У канцы XV – пачатку XVI ст. твор быў занесены ў 3-і том Дзяржаўнага архіва Польскага каралеўства, так званую “Libri legationus” (Каронную метрыку). Упершыню “Origo regis” А. Прахаска надрукаваў у часопісе “Kwartalnik historyczny” (1888) [1]. У 17-м томе “Поўнага збору рускіх летапісаў” (1907, далей ПСРЛ) “Origo regis Jagyelo et Witholdi ducum Lithuaniae” займае слупкі 219 – 221 [2]. На аснове 17-га тома ПСРЛ М. Улашчык ажыццявіў выданне “Origo regis” у 35-м томе ПСРЛ (с. 115 – 117) [3]. У манаграфіі М. Улашчыка “Уводзіны ў вывучэнне беларуска-літоўскага летапісання” змешчана найбольш поўная інфармацыя пра гэты лацінамоўны летапісны спіс [4].

З “Origo regis” звязваецца пачатковы этап беларускага летапісання: звесткі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ўзыходзяць да першага беларускага арыгінальнага летапісу – “Летапісца вялікіх князёў літоўскіх”, створанага ў асяроддзі вялікага князя Вітаўта на тагачаснай беларускай літаратурнай мове канца XIV ст.

“Origo regis” як твор старажытнай апавядальнай прозы вызначаецца маналітнасцю, тэматычным адзінствам, перадае тэкст “Летапісца...” у яго арыгінальнай частцы – ад пераліку сыноў Гедзіміна да ўцёкаў Вітаўта з Крэўскага замка. Паводле назіранняў укладальнікаў 17-га тома ПСРЛ А. Шахматава і С. Пташыцкага, склад “Origo regis” найбольш адпавядае “Летапісцу вялікіх князёў літоўскіх”, які

Пераклад “Origo regis” з лацінскай на сучасную беларускую мову Наталлі Круглік, кандыдата педагогічных навук, дацэнта кафедры лацінскай мовы Беларускага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта. Рэдагаванне і стылістычная апрацоўка перакладу Валянціны Мароз, доктара філалагічных навук, прафесара кафедры беларускай і замежных моў Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь. Тэкст Віленскага летапісу з друкаванай крыніцай паводле т. 35 “Полного собрания русских летописей” (М., 1980) зверыла Алена Молчан, саіскальніца Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук, выкладчыца кафедры беларускай і замежных моў Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь.

чытаецца ў летапісе Красінскага: “Напервѣи у великого князя Кгѣдими́на сем сынов было: старшии сын был Монтивид, потом Наримонт, а потом Олькгирд, королев отець, а Евнутеи, потом Керстутеи, отець князя великого Витовта, а потом Корят, а семьи Люборнт. Коли ж их отець подѣлил, напервѣи дал Монтивиду Корачов а Слоним, Наримонту дал Пинеск, Оликгирду дал Крево; а к тому князь витебський сынов не держал, и он принял Олкгирда к дочцѣ своеи, Витебѣск, в зяти. А Евнутья осадил на Вильню, а Керстутью дал Троки, Корятю дал Новгородок, а Люборта принял володимерський князь к дочцѣ своеи у Володимер и в Луческ и в всю землю Волинскую” [5].

Але паколькі ў навуковай літаратуры выказваліся меркаванні пра суадноснасць “Origo regis” з Віленскім летапісам [6] як адным з самых ранніх сярод захаваных (канец XV – пач. XVI ст.), то, на наша меркаванне, менавіта гэты тэкст можа быць найбольш карысны для параўнання з перакладам лацінамоўнага летапіснага фрагмента на сучасную беларускую мову.

У сувязі з абмежаванасцю часопіснай публікацыі тэксты перакладу “Origo regis” і Віленскага летапісу падаюцца з купюрамі, якія пазначаны шматкроп’ем.

Адаптаваны пераклад “Origo regis” на сучасную беларускую мову

ПАЧАТАК КІРАВАННЯ ЯГАЙЛЫ І ВІТАЎТА, КНЯЗЁЎ ЛІТОЎСКІХ

...У вялікага князя Альгерда было 12 сыноў. А ў вялікага князя Кейстута было 6 сыноў. І сярод усіх сваіх сыноў Альгерд любіў больш за ўсё Ягайлу, а князю Кейстуту больш за ўсё падабаўся Вітаўт. І дамовіліся яны яшчэ пры жыцці, што тыя павінны княжыць на тых самых месцах пасля іх смерці. І былі яны абодва, князь вялікі Ягайла і князь вялікі Вітаўт, пры жыцці сваіх бацькоў у вялікай прыхільнасці адзін да аднаго. Пасля таго як князь Альгерд памёр, то вялікі Кейстут не забыўся на словы свайго брата Альгерда, з якім ён да самай смерці жыў у адзінстве. І пачаў ён трымаць вялікім князем у Вільні яго сына, князя Ягайлу. І стаў прыходзіць да яго па дамове, як і да брата прыязджаў да старэйшага. Быў у вялікага князя Альгерда раб, прасталюдзін, якога звалі Вайдзіла. Спачатку ён быў млынаром. Пазней яго паставіў слаць пасцелю і падаваць сабе ваду піць, а потым так палюбіў яго, што даў яму ў кіраванне Ліду і, так паважаючы, узвысіў яго. Потым жа пасля смерці князя Альгерда, пасля таго як мінула два або тры гады, пры Ягайлу ён узвысіўся яшчэ больш. І ён, Ягайла, даў за яго сваю сястру, германскую прынцэсу Марыю, якая потым была за князем Давыдам. І гэта стала прыносіць шмат болю і пакуты вялікаму князю Кейстуту, бо той аддаў сваю ўнучку за раба свайго. Гэты Вайдзіла быў у вялікай пашане ў князя Ягайлы. І пачаў ён з тэўтонцамі складаць дамовы. І пачаў ён пісаць лісты супраць князя Кейстута. Быў таксама нейкі астрожскі кунтур, якога звалі Смідстэн. Ён быў кумам вялікаму князю Кейстуту, хрысціў яго дачку, княгіню Янушаву. І кум гэты даклаў вялікаму князю Кейстуту: “Ты не ведаеш таго, што князь Ягайла часта да нас дасылае Вайдзілу. І ён ужо змовіўся з намі, каб пазбавіць цябе твайго дабра, якое дасталося б яму і маці яго”.

Віленскі летапісны спіс (канец XV ст.)

ЛЕТОПИСЕЦ ВЕЛИКИХ КНЯЗЕЙ ЛИТОВСКИХ

...Сынов же было у великого князя Олкгирда 12, а у великого князя Кестутя 6 сынов было. А mezi всех сынов своих любил великий князь Олкгирд князя великого Ягайла, и великий князь Кестутии полюбил великого князя Витовта. И нарекли при своих животех, што им быти на своих мѣстѣх, на великих княженьях. Они пак, князь великий Ягайло и князь великий Витовт также у великих дружбах были при отцех своих. Потом пак князь великий Олкгирд умре, и князь великий Кестутии, не оставя слова брата своего, великого князя Олкгирда, так и до своего живота у-в одинацствѣ с ним были, почнетъ дръжати князем великим в Вилни сына, князя Ягайла, и почнетъ также приездати к старым думам, как и к брату приездивал к старшему. Нѣхто пак у великого князя Олкгирда холоп Воидило. Прѣвое был пекарцом, а потом оставил ого постелю собѣ слати и воду давати собѣ пити, потом пак полюбился ему велми, и дал был ему Лиду дръжати, и повел его у великих. Потом по животѣ великого князя Олкгирда двѣ лѣтѣ; болши ль было, князь великий Ягайло поведеть его велми у высоких и дасть за него сестру свою родную, княгиню Марью, што потом была за князем Давыдом. Князю Кестутю великую нелюбов и жалость вдѣлал, што братанну его, а сестру свою, за холопа дал. И был тои Воидило у великой моци у великого князя Ягайла, и почал в нѣмьци собѣ соимы чинити и записыватися грамотами противу великого князя Кестута. Нѣхто пак был острожкый кунтур, звали его Гунстыном. Тои был кмотр князю великому Кестутю, крестил княгиню Янушеву, дочку его. Тои повѣдал князю великому Кестутю: “Ты того не вѣдаешь, как князь великий Ягайло посылаетъ к нам чясто Воидила и уже записался с нами как тебѣ избавити своих мѣст, а ему ся бы достало и с матерью великого князя Ягайла твои мѣста”. Князь великий Кестутеи вѣдал,

Князь жа Кейстут, ведаючы, што князь Вітаўт жыве ў згодзе з князем Ягайлам, пачаў жаліцца свайму сыну, князю Вітаўту. “Ты з ім добра жывеш. А ён сам ужо змовіўся супраць нас з тэўтонцамі”. Князь Вітаўт адказаў бацьку свайму: “Я не веру, што гэта так, бо ён жыве са мной у згодзе і адкрыўся б мне”. Пасля гэтага сталася вялікая падзея: князь Ягайла даў быў брату свайму, князю Скіргайлу, Полацк, але палачане не захачелі, каб ён кіраваў імі. І тады князь Ягайла накіраваў у баявым парадку сваё войска літоўскае і рускае разам з братам сваім Скіргайлам у Полацк. З іншага боку супраць Полацка прыйшоў начальнік лівонскі са сваім войскам. Зноў князь Кейстут стаў жаліцца свайму сыну, князю Вітаўту, на князя Ягайлу: “За Вайдзілу сястру сваю і маю ўнучку па браце аддаў. Ад немцаў даведаўся, што яны змовіліся супраць нас. І па-трэцяе, з кім мы ваюем? З тэўтонцамі, а яны разам з ім на Полацк нападаюць”.

...Князь жа Кейстут, сабраўшы ўсю сваю сілу, увайшоў у горад Вільню. І схпіў ён вялікага князя Ягайлу з маці і братамі яго і знайшоў лісты, якія ён падпісаў разам з тэўтонцамі. І да сына свайго, князя Вітаўта, у Драгічын адправіў ганца з весткай пра тое, што адбылося. Той ганец знайшоў князя Вітаўта ў дарозе з Драгічына ў Гародню. І той за адзін дзень з Гародні ў Вільню прыйшоў. І кажа князь Кейстут яму: “Тады мне не паверыў. Вось лісты, якія ён напісаў супраць нас, але Бог захаваў нас. Я князю Ягайлу нічога не зрабіў, не крануў яго багацця. Ён сам з братамі сваімі знаходзіцца ў палоне і ўтрымліваецца пад вартай. Спадчынныя маёнткі яго Віцебск і Крэва і ўсе яго гарады, якімі яго бацька валодаў, я аддаю яму. І нічога, што ім належыць, я не бяру. І гэта зрабіў я, засцерагаючы галаву сваю, ведаючы, што мне рыхтуюць зло”. Князь жа Ягайла вельмі зарадаваўся, што прыехаў князь Вітаўт і абнадзеіў яго. Князь Ягайла сказаў свайму дзядзьку па бацьку, князю Кейстуту, што ніколі не будзе супраць яго. А будзе заўсёды ў яго волі. Князь жа Кейстут адпусціў яго з братамі і маці.

...Затым князь Кейстут, сабраўшы людзей і войска жамоіцкае ў адным месцы, пайшоў да ракі Віліі. Князь жа Вітаўт, сабраўшы людзей з вотчын свайго бацькі і войска, пайшоў насустрэчу бацьку. І сыдуцца за дзве мілі вышэй ад Коўна. І там войскі пераправілася. І дайшлі яны да Трокаў, і, прыйшоўшы, асадзілі Трокі. І пачуў князь Кейстут, што вялікі князь Ягайла ідзе з Вільні з войскам прускім і лівонскім: раней усё войска і прускае, і тэўтонскае ворагамі былі князю Кейстуту і князю Ягайлу. Упершыню войска лівонскае прыйшло на дапамогу князю Скіргайлу супраць Полацка. І менавіта з маршалам прускім падышлі да Трокаў. І трэці раз

што князь великі Вітовт горазда жыве з князем великім Ягайлом, і почнець жаловатися сыну свайму, великому князю Вітовту: “Ты с ним гораздо жывеш, а он уже записался с нѣмци на нас”. И князь великий Вітовт рек отцу своему: “Не вѣруи тому, зан же с мною гораздо жыве, ачеи бы ми явил”. Потом пак явилося великое знамение: князь великий Ягаило дал был Полтеск брату своему, князю Скіргайлу, и они его не приняли. И князь великий Ягаило пошлетъ рать свою литовскую и рускую и з братом своим, с князем Скіргайлом, к Полоцку, и оступятъ город. И князь великий Кестутии опять почал жаловатися сыну своему, великому князю Вітовту, и проплакивая на князя Ягаила: “За Воидила сестру свою дал, а мою братанну, а з Нѣмци явлено, што нѣмци записалися на нас, а се пак третие: с кимъ ся мы воюемъ с нѣмци. А они с ними Полоцка добывають”.

...Князь великий пак Кестутею, събравъся с вс[и]ми вои своими, и вженеть у Вилню, и иметь великого князя Ягаила и с матерью его и з братьею, и грамоты наидеть, што с нѣмъци записалися и к сыну своему гонца пошлетъ, к великому князю Вітовту к Дорогичину, што тая дѣла сталася. И гонецъ тои наидеть великого князя Вітовта у Городнѣ, и князь великий Вітовт за один день з Городна приженеть к отцу своему, великому князю Кестутю. Он же рекл сыну своему, великому князю Вітовту: “Ты мнѣ не вѣрил, а се тыи грамоты, што записалися на нас, но бог нас остерег, ино, я великому князю Ягаилу ничего не вдѣлал, не рушил есми ни скарбов его, ни стад, а сами у мене у нятствѣ ходять за малою сторожою, а отчин, а отчину его, Витебск и Крево и вся мѣста, што отецъ его дрѣжал, а тое все ему даю, ни в што не вѣступаюся. А то вдѣлал есми стерега головы свеи. И почул есми, што на мене лихо мыслять”. И князь великий Ягаило урадовался велми приезду князя великого Вітовта, и правду дастъ князь великий Ягаило великому князю Вітовту и дяди своему великому князю Кестутю, што николи противу ему не стояти, а завсе у его воли быти. И князь великий Кестутии отпустил его з братею его и з матерью его, и с всим скарбом его.

...А князь великий Кестутии събрав всю свою жомоить, поиде к рецѣ Велии, и князь великий Вітовт, събрав всю свою рать отчины своеи, поиде из Городна напротиву отца своего, и съимуться на Вельи вышеш Ковна двѣ мили. И ту перевезѣтсья рать и поидутъ к Троком и, пришедши, оступятъ Трокы. И почуетъ великий князь Кестутеи, што великий князь Ягаило з Вилни идеть ратю, а с ним немецкая и рать и лифлянская. Ино первѣи нѣмци обоим неприатели были, князю великому Кестутю и князю великому Ягаилу. А се прѣвое: лифлянская

усё войска лівонскае прыйшло на дапамогу да іх. І ясна было, што яны самі былі з ім супраць князя Кейстута. Нарэшце князь вялікі Кейстут выйшаў з сынам сваім, князем Вітаўтам, на бітву супраць князя Ягайлы. Перад тым як яны павінны былі сысціся за тры ці чатыры стрэлы, прыйшлі князі і баяры ад князя вялікага Ягайлы да войска князя вялікага Кейстута і пачалі пытацца пра вялікага князя Вітаўта, каб пагаварыць з ім. І яны кажуць вялікаму князю Вітаўту: “Князь вялікі Ягайла паслаў нас да цябе, каб нам з бацькам тваім згоды дасягнуць, каб мы трымалі сваё, а вы сваё, і не было б бою паміж намі, і не было б кровапраліцця. І ты прыехаў бы да брата свайго, і мы далі б прысягу, што ты бяспечна вернешся да войска свайго. І што паміж вамі ўсё будзе добра”. Вялікі князь Вітаўт адказвае: “Я прыму ад вас клятву. Але каб князь Скіргайла прыйшоў да мяне і таксама даў клятву. І тады я выеду”. І яны самі паслалі да князя Скіргайлы, які, прыйшоўшы, прысягнуў князю Вітаўту, таксама як і яны. Князь Вітаўт выйшаў да войска вялікага князя Ягайлы, і войскі супернікаў стаялі, не пачынаючы ніякіх дзеянняў паміж сабой. Ягайла пытаецца ў князя Вітаўта: “Калі ты пагодзішся на мір паміж намі, каб не было кровапраліцця?” Князь жа Вітаўт прыняў ад яго прысягу дзеля бацькі свайго. Каб дапамагчы бацьку свайму прыехаць і вярнуцца назад бяспечным шляхам. “І з гэтага часу, – кажа князь Вітаўт князю Ягайлу, – трэба паслаць па брата Скіргайлу, каб і ён, і я прысягнулі свайму бацьку. Каб ён прайшоў бяспечна і вярнуўся да свайго войска. І каб князь Скіргайла прысягнуў і ад твайго імя бацьку свайму”. І князь Скіргайла прысягнуў і ад імя князя Ягайлы, і ад сябе. Князь Вітаўт з бацькам сваім, з князем Кейстутам, абодва пойдучы з войска свайго, спадзеючыся на тую клятву. І ён сказаў: “Мы паедзем да Вільні, там і дамовімся”. І ў гэты час войскі нічога не распачыналі адно супраць другога. І калі яны прыйшлі ў Вільню, схопілі князя Кейстута і закавалі ў жалезныя кайданы, кінулі ў Крэве ў вежу; князя ж Вітаўта пакінулі пакуль у Вільні. І там жа ў Крэве на пятую ноч свайму дзядзьку па бацьку, вялікаму князю Кейстуту, перарэзалі горла. І перарэзалі горла яму слугі князя Ягайлы: адзін, якога звалі Прокшам, які падаваў яму ваду. І іншыя – брат Мосцеў, Гедка з Крэва, Кучук, Лісіца і раб-прасталюдзін Жыбенцый. Так і скончыў жыццё сваё вялікі князь Кейстут. Па смерці вялікага князя Кейстута князь Ягайла паслаў князя Вітаўта пад вартай у Крэва разам з жонкай, каб яго моцна ахоўвалі ў замку. У той жа час, помсцячы за Вайдзілу, за якога быў сястру сваю аддаў, дваіх загадаў калесаваць [разбіць на ко-

рать на помочь приходила князю Скіргайлу к Полюцкому, а потом с маршалком прускаа рать к Троком приходила, а што вже лівонская рать третие с ним же приходила; то вже знакомитыи вышли, што с ними заодно стали противу великому князю Кестутю. И выступить. великий князь Кестутей и с сыном своим, великим князем Витовтом, противу великого князя Ягайла. И еще не съшедшимся полком за три или за четири стреления, и приженуть князи и бояре от князя великого Ягайла до князя велико рати Кестутевъ, почнуть пытати великого князя Витовта, што быхмо с ним поговорили. Почнуть говорити великому князю Витовту: “Князь великий Ягайла послал нас к тобъ, штобы еси уднал нас с отцем своим, што быхмо держали свое, а вы свое, а бою бы межы нас не было и кровопролитя. Ты бы приехал к брату своему, к великому князю Ягайлу. а мы тобъ на том правду даем, што тобъ чисто опять у воиско свое отехати, ачеи бы межы вашей милости што доброго сталося”. Князь великий Витовт рекл им так: “Правду у вас бѣру, штобы також князь Скіргайло у мое воиско приехал, а такеж бы правду дал, а я выеду”. И они послали к князю Скіргайлу. Такеж правду дал великому князю Витовту, как они правду дали. И князь великий Витовт поехал к князю великому Ягайлу в его воиско, а гуфы стоятъ, промежи себе не починаа ничего. И князь великий Ягайло почнетъ просити великого князя Витовта: “штобы еси промежи нас уеднал, а кровопролитья бы не было”. И князь великий Витовт правду взял у великого князя Ягайла за отца своего, што отцу его, великому князю Кестутю, съехався отять чисто розехатися. А рекл великий князь Витовт князю Ягайлу: “Еще, брате, пошли до князя Скіргайла, штобы он и я дали быхмо правду отцу своему, иже бы ему чисто приехати и опять отехати у рать, а князь бы Скіргайло от тебе дал правду”. И князь великий Витовт с князем Скіргайлом уедеть к отцу своему, великому князю Кестутю, у воиско и дасть правду отцу своему, от князя великого и от себе. И князь Витовт с отцемъ своим, с великим князем Кестутем, оба пойдуть и з воиски, надѣяся на тыи правды. Князь же великий Ягайло переступив свои слюб и правду, мовить: “Поедь к Вилни, и тамо докончаемъ”. А в том воиска ничего не починали и оставили. А как к Вилни приехав, князя великого Кестута оковавши и послал к Креву и всадили у вежу, а князя великого Витовта оставили еще у Вилни. И тамо в Кревъ пятое ноци князя великого Кестутя удавили коморники князя великого Ягайловы: Прокша, што воду давал ему, а Бѣлик Мостев брат, а Кучук, а Лисица Жибенътяи. Такова смерть пригодила князю великому Кестутю. По смерти пак великого князя Кестута пошлетъ великий князь Ягайло князя великого Витовта у Крево и с женою, а велить его твердо държати у комнотъ.

ле]. Аднаго Відзімонта, дзядзьку маткі вялікага князя Вітаўта. А другога – Бутрыма, унука яго маці, што трымаў Уляну, якая замужам была за Манцівідам; таксама шмат каму пасеклі галовы, помсцячы за Вайдзілу. Князь жа Вітаўт сядзеў у Крэве ў замку пад вартай, дзе дзве жанчыны, якія суправаджалі княгіню да пакояў і ўкладвалі яе спаць, сыходзілі і пакідалі ахову. І тут вялікая княгіня пачула ад людзей, што калі вялікі князь Вітаўт надалей будзе сядзець, то з ім тое самае станецца, што і з бацькам яго, і нараіла яму так: калі прыйдуць жанчыны ўкладваць спаць, то яму адной жанчыны адзенне апрануць і выйсці з другой жанчынай. А той жанчыне, у адзенні якой ён пойдзе, застацца з князеўнай. І сапраўды, так ён зрабіў: апрануўшы сукенку адной, выйшаў з другой. І, пакінуўшы горад, паспяшаўся да тэўтонцаў...

Помшчя Воидила, што был за него сестру свою дал, дву велѣл на колесѣ розбити, одного, Видимон-та, дядю маткы великого князя Витовта. Он, брат маткы его, што дрѣжал Уляну, потом была за Монивидом; а иных бояр много постинали, помшчя того Воидила. Князь пак великий Витовт седѣл у Крэве у комнатѣ за твердою [с]торожою, а жонцѣ двѣ ходили покладывать князя у комноту, положив да вон идуць, а сторожи около. То пак великая княгини слышав от людеи: иметь людеи великий князь Витовт должен сѣдѣти, аль пак также изгадають над нимъ, как и над отцемъ его. И пригадала ему так: как жонкы приидуть покладать, ино ему одное жонькы порты ускладши да выйти вон и з другою жонкою, а той жонце остати у нее, у которое портех вышол. А так его научить. И он так вдѣлаеть, да и спустился з города и утек з города в Нѣмци и у Прусы...

Спіс літаратуры

1. Prochaska, A. Przekład ruskiego latopisca ks. Litewskiego na język łaciński / A. Prochaska // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1888. – Ks. II, zes. 2; уступны артыкул – с. 196 – 201, тэкст летапісу – с. 201 – 205.
2. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою комиссиею. – СПб.: Тип. М. А. Александрова, 1907. – Т. XVII: Западнорусские летописи. – 649 с.
3. Полное собрание русских летописей / Акад. наук СССР, Ин-т истории СССР; [отв. ред. Б. А. Рыбаков]. – М.: Наука, 1980. – Т. 35: Летописи белорусско-литовские / сост., авт. предисл. и ред. Н. Н. Улащик. – С. 115 – 117.
4. Улащик, Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания / Н. Н. Улащик. – М.: Наука, 1985. – 261 с.
5. Летапіс Красінскага // ПСРЛ. – Т. 35. – С. 128 – 144.
6. Віленскі летапіс // ПСРЛ. – Т. 35. – С. 103 – 114.

Валянціна МАРОЗ,
Алена МОЛЧАН,
Наталля КРУГЛІК.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

САКАВІК

1 сакавіка – 85 гадоў з дня нараджэння Ірыны Яла-тамцавай, мастацтвазнаўцы, графіка

85 гадоў з дня нараджэння Еўдакіі Лоць (1929 – 1977), паэтка

2 сакавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Міронскага (1899 – 1955), рускага і беларускага рэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Аляксея Бірычэўскага (1914 – 1987), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

3 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Міколы Татэра (1919 – 2001), перакладчыка, паэта, крытыка

80 гадоў з дня нараджэння Галіны Талкачовай, актрысы, народнай артысткі Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Юліі Палосінай, беларускай і рускай актрысы, педагога. З 1978 г. жыве ў Санкт-Пецярбургу

4 сакавіка – 380 гадоў з дня нараджэння Казіміра Лышчынскага (1634 – 1689), мысляра, грамадскага дзеяча і педагога

100 гадоў з дня нараджэння Генадзі Шведзіка (1914 – 1942), паэта. Пісаў на ідыш і па-беларуску

95 гадоў з дня нараджэння Міколы Лупсякова (1919 – 1972), празаіка, дзіцячага пісьменніка, перакладчыка

90 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Коршунава (1924 – 1991), літаратуразнаўцы, гісторыка старажытнай беларускай літаратуры, тэкстолога

90 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Ражанавай, артысткі балета, народнай артысткі Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Анатоля Дзялендзіка, драматурга, празаіка, сцэнарыста

6 сакавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Пятра Самцэвіча (1899 – 1941), лінгвіста і фалькларыста

7 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Аляксея Слесарэнкі (1919 – 2005), празаіка, нарысіста, акцёра эстрады, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

9 сакавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Валянціна Дзежыца (1904 – 1964), жывапісца, педагога

90 гадоў з дня нараджэння Тараса Паражняка, мастака, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

10 сакавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Пігулеўскага (1889 – 1958), беларускага і латышкага празаіка, драматурга, крытыка, перакладчыка

85 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Наркевіча (1929 – 2002), мовазнаўцы

11 сакавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Баркоўскага, габаіста, заслужанага артыста Беларусі

12 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Клэшэвіча (1914 – 1978), паэта. Жыў у ЗША

90 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Вярэніча (1924 – 1999), мовазнаўцы

Заканчэнне на с. 69, 74.

ПАХОДЖАННЕ ЭКАНАМІЧНАЙ ЛЕКСІКІ

Эканамічная тэрміналогія з’явілася і развівалася разам з эканамічнай навукай; эканамічная лексіка пачала фарміравацца з узнікненнем эканамічных адносін. Як толькі з’явіліся паняцці “маё” і “чужое”, адразу пачалі ўзнікаць назвы паняццяў “багаты”, “бедны”, “уласнасць”, “страта”, “прыбытак”, “абмен” і пад. Потым з’явіліся назвы эканамічных стасункаў у грамадстве: найменні, звязаныя з купляй-продажам; найменні падаткаў і асоб, якія збіраюць іх, а таксама тых, хто плаціць. Так, у старажытны перыяд ва ўсходніх славян існавалі назвы асоб паводле добрага матэрыяльнага становішча: *богатыи**, *бескудъный*, *тълстотъный*. Працэс назапашвання багацця абазначаўся дзеясловамі *богатъти*, *богатити*. Людзей немаёмасных характарызавалі эпітэтамі *нищи*, *бедъный*, *убогыи*. Працэс збяднення – *нищевати*, *убогнати*, а факт беднасці – *нищета*, *нестатъкъ*.

У IX ст. у нашых продкаў – плямёнаў крывічоў, радзімічаў, дрыгавічоў – узніклі палітычныя аб’яднанні (княствы). Для рэгулявання палітычных адносін з суседнімі народамі трэба было арганізоўваць войска або адкупляцца ад заваёўнікаў – значыць, неабходна было мець казну, якая папаўнялася за кошт заваяваных багаццяў або плацяжоў з падначаленых.

Эканамічныя адносіны паміж людзьмі ўнутры пэўнай гістарычнай супольнасці (племні, дзяржавы) першапачаткова выяўляліся праз плату даніны, пазней – праз аброк прадуктамі і нарэшце – праз грашовы аброк і баршчыну. Адпаведна ўзнікалі і назвы плацяжоў-падаткаў: *дань*, *даръ*, *выходъ*, *оброкъ*, *поборъ*, *повозъ* ‘дань, прывезеная плацельшчыкам на княжацкі двор’, *куница*, *куничное* ‘плацеж футрамі куніц’, *бъла* ‘плацеж вавёркамі’. Чым больш разнастайнымі рабіліся адносіны паміж уладаром і падданымі, тым больш канкрэтызаваліся віды плацяжоў. Гэта спрыяла з’яўленню новых назваў падаткаў: па часе (*полътное* ‘штогадовы’, *мъсячина* ‘штомесячны’), па памеры (*половинъство*, *половина*, *третина*, *десятина*), у залежнасці ад суб’екта плацельшчыка (*полюдье*, *поличное* ‘ад асобы’, *подымное* ‘з дому’), у залежнасці ад аб’екта абкладання падаткам (*тягло* ‘падатак за карыстанне зямельным надзелам’, *погородие* ‘з агародаў’). Адпаведна з’явіліся назвы асоб, што плацілі (*данъникъ*, *податънкъ*, *оброчьникъ*, *данъщикъ*, *тяглый*)

і што збіралі падаткі (*поборщикъ*, *събиратель*, *числьникъ*). Усе прыведзеныя старажытныя лексемы маюць славянскія карані і зафіксаваны ў ранніх пісьмовых помніках X – XII стст.

У той жа час у мове існавалі назвы, звязаныя з гандлёвымі адносінамі. Так, сам працэс гандлю называўся *торгъ*, *тороговля*; асобы, што ўдзельнічалі ў гэтым працэсе, – *торговецъ*, *торжанинъ*, *торжникъ*; месца гандлю (рынак) – *торговище*, *торжокъ*, *тържище*; гандлёвае памяшканне – *клътка* *торговая*. Ад лацінскага слова *hostis* ‘вораг, чужак’ пайшло старажытнае ўсходнеславянскае *гость* ‘іншаземны гандляр’, *гостьба*, *гостешба* ‘назва гандлёвага працэсу’**. Да гандлёвай лексікі адносяцца і назвы прыбытку: *възвйтъ*, *прибытъкъ*, *прикупъ*, *накладъ*, працэсу атрымання прыбытку – *пригостити*, *съръзати*. Асобныя этапы дастаўкі тавару абкладаліся падаткамі: па пэўнай тэрыторыі – *перавозъ*, цераз мост – *мостовщина*, па беразе – *побережное*. Падаткі за асобныя дзеянні, звязаныя з арганізацыяй гандлю, атрымалі назвы *въсчье*, *пудовое*.

Перавоз тавараў і арганізацыя гандлю абкладаліся падаткам, які меў назву *мыто*, зборшчык гэтага падатку называўся *мытникъ*, а той, хто ўхіліўся ад аплаты, – *промытъ*.

Пэралік тэматычных груп прыведзенай старажытнай эканамічнай лексікі далёка не поўны. Тут можна назваць яшчэ і старажытныя меры вагі (*пудъ*, *золотникъ*, *берковецъ****), даўжыні (*аршинъ*, *сажень*, *пядь*), аб’ёму (*корецъ*, *бочка*), і назвы ўладанняў і маёмасных правоў (*отчина*, *дэдична*), і назвы аперацый з маёмасцю (*закупъ*, *залогъ*).

Як бачым, большасць з гэтых агульнаславянскіх слоў выйшла з ужытку (*бескудъный*, *тълстотъный*, *нищевати*, *убогнати*, *поборщикъ*, *числьникъ*, *торжанинъ*, *торжникъ* і інш.). Іншыя нязменна прысутнічаюць у мове (*багаты*, *бедны*, *прыбытак*). Частка з іх уваходзіць у склад пасіўнай лексікі: ужываецца пры апісанні старажытных рэалій у якасці гістарызмаў (*аброк*, *кунічнае*, *палюддзе*, *падымнае*, *цягла* і інш.). Некаторыя працягваюць існаваць, змяніўшы значэнне (*госць*, *прыкуп*, *наклад*, *перавоз*). Асобныя словы пера-

** Ад гэтага ж кораня паходзіць і назва шляху, па якім ехалі гандляры, – *гостинець*, і назва плошчы, дзе адбываўся гандаль, – *погостъ*. Потым пагостам стала называцца тэрыторыя вакол храма, а пазней – могілкі вакол яго.

*** Мера вагі воску. Назва паходзіць ад шведскага горада Б’ёрка (*Bjerko*), з якім у IX – X стст. усходнія славяне мелі гандлёвыя кантакты.

* Прыклады старажытных лексем прыводзяцца ў тым напісанні, у якім зафіксаваны ў пісьмовых помніках.

жылі другое нараджэнне – увайшлі ў сучасную беларускую мову як тэрміны (*мытнік, мытня*).

У старабеларускі перыяд (XIII – XVII стст.), у часы Вялікага Княства Літоўскага, эканамічная лексіка працягвала развівацца ў тэматычным плане і папаўняцца новымі словамі. Так, развівалася падатковая сістэма – узніклі новыя назвы: *чоповое* ‘падатак з вытворчасці алкагольных напояў’, *пневіцина* ‘плата за нарыхтоўку лесу’, *поконевіцина* ‘грашовая плата замест коннай службы’, *поселіца* ‘падатак на ўтрыманне паслоў’ і інш. У гэты перыяд адбывалася развіццё эканамічных адносін, пашырэнне ўнутрыдзяржаўных і знешніх сувязей. У выніку эканамічная лексіка папоўнілася многімі запазычанымі з іншых моў.

Сярод запазычанняў найбольшую колькасць складаюць лацінізмы. Гэта гістарычна апраўдана: латынь была мовай сярэднявечнай навукі. Лацінізмы прыходзілі ў старабеларускую мову непасрэдна або праз пасрэдніцтва іншых моў, часцей за ўсё старапольскай. Менавіта так з’явілася ў нашых продкаў мнагазначнае слова *экономія* ‘1) памешчыцкае валоданне, 2) ашчадная трата сродкаў’. Ад таго ж кораня была ўтворана назва асобы *эконом* ‘аканом, загадчык гаспадаркі’. З іншых лацінізмаў, якія абазначаюць паняцці, звязаныя з нерухомай маёмасцю, адзначым: *фундываці* ‘засноўваць, будаваць за свой кошт; дарыць’, *фундатор* ‘заснавальнік’, *фундацыя* ‘падараванне, дакумент на падараваную маёмасць’, *аренда* ‘арэнда; арэндная плата’, *арандар*, *арандатар* ‘арандатар’, *экспульсія* ‘прымусовае выгнанне з валодання’, *інтромасія* ‘ўвядзенне ў валоданне’, *рекогнацыя* ‘абследаванне маёмасці’, *рекуперацыя* ‘вяртанне страчанай маёмасці’, *лекговаты* ‘адпісваць каму-н. частку маёмасці’, *лекгацыя* ‘завяшчанне, даравальны запіс’, *реституцыя* ‘вяртанне забранай уласнасці’.

Лацінізмамі абазначаліся самыя разнастайныя паняцці, звязаныя з фінансавымі аперацыямі: *аб’юрата* ‘ўступка якой-н. рэчы’, *акцысія* ‘прыбытак, прырост’, *асекурацыя* ‘з’ябеспячэнне, пасведчанне на пэўныя льготы і перавагі’, *інтратата* ‘даход, прыбытак’, *контрактываці* ‘закрываць кантракт’, *контракт* ‘кантракт’, *кооперацыя* ‘супрацоўніцтва’, *гонораріум* ‘ганарар’, *інтэрес* ‘карысць, здзелка’, *інтэресываціся* ‘займацца фінансавай справай’, *калкуляцыя* ‘разлік’, *квота* ‘вызначаная сума грошай’, *кампутоваць* ‘разлічваць’, *монопалія* ‘манаполія’, *облікг*, *облігакцыя* ‘доўг, абавязацельства’, *субсідіум* ‘грашовая дапамога’, *сума* ‘сума’, *фискальнны* ‘казначэйскі’.

Вялікую групу складаюць лацінізмы, што абазначалі паняцці, звязаныя з рознымі гандлёвымі аперацыямі і падаткамі: *комерцыя* ‘камерцыя, гандаль’, *акцыза* ‘ўскосны падатак на прадукты масавага ўжытку’, *дефелга* ‘памяншэн-

не падатку’, *донатыва* ‘грашовы падатак, які меў характар добраахвотнага ахвяравання’, *донатаріуш* ‘асоба, якая атрымала падарунак’, *евента* ‘пошліна ад тавару, што вывозіцца за мяжу’, *экзакцыя* ‘прымусовы збор падаткаў’, *экзактор* ‘зборшчык падаткаў’, *тэксатор* ‘спецыяліст па ацэнцы вартасці рэчаў’, *тарыф* ‘тарыф’.

Само ж слова *гандаль* нямецкага паходжання (*Handel*), яно зафіксавана ў помніках як *гандель*. Вытворны ад яго дзеяслоў *гандываці* мае тое самае значэнне, што і ў сучаснай мове. Сярод іншых германізмаў гэтай тэматычнай групы адзначым *кермаш* ‘1) кірмаш, 2) касцельнае свята’, *рынок* ‘рынак; рынкавая плошча’, *ярмарок* ‘кірмаш’, *фрідмарк* ‘абменны гандаль’, *крама* ‘крама’, *крамар* ‘крамнік’, *цех*, *цеха* ‘метка, кляймо’, *цехываці* ‘меціць, ставіць кляймо’, *катунок* ‘гатунак’.

Назвы паняццяў з фінансавай сферы – германізмы *раховаты* ‘вылічваць’, *рахунок* ‘падлік, разлік’, *шацоваты* ‘ацэньваць, расцэньваць’, *шацунк* ‘расцэнка, ацэнка’.

З нямецкай мовы праз польскае пасрэдніцтва прыйшлі словы *варунок* ‘умова’, *клейнот* ‘каштоўнасць, герб’, *кошт* ‘выдаткі, кошт’, *фант* ‘заклад’, *фольварок* ‘фальварак’, *жебрак* ‘жабрак’, *жебраты* ‘жабраваць’, *мынцар* ‘загадчык манетнага двара’, *рахмістр* ‘рахункавод’, *шафар* ‘эканом, ключнік’.

Папаўнялася старабеларуская эканамічная лексіка і за кошт моў блізкіх суседзяў. Літоўскае паходжанне маюць назвы плацяжоў *кетвіртайня* ‘чацвярціна’, *дыкло* ‘падатак з ураджаю’ і *мезлева* ‘падатак, які выплачваўся з прыплоду свайскай жывёлы’. З караімскай прыйшоў цюркізм *казначей* ‘казначэй’. Паланізмы – словы *вытрукаты* ‘выключаць, адлічваць’, *позжычаты* ‘пазычаць’, *рахуба* ‘разлік’, *скарб* ‘дзяржаўныя фінансы, казна’, *готовізна* ‘наяўныя грошы’, *навезка* ‘барыш, прыбытак; штраф’.

Увогуле ў старабеларускай і старапольскай эканамічнай лексіцы шмат лексем з аднолькавымі каранямі і рознымі словаўтваральнымі афіксамі. Напрыклад, беларусізмы з суфіксам *-ін-* маюць польскія адпаведнікі з суфіксам *-ізн-*: *матчыня* – *матерізна* ‘спадчына пасля маці’, *отчыня* – *отчызна* ‘маёмасць, атрыманая ў спадчыну ад бацькі’, *поконевіцыня* – *коневічызна* ‘падатак на ўтрыманне коней’; беларускаму суфіксу *-нік-* адпавядае польскі *-ік-*: *наступнік* – *наступіца* ‘наследнік, пераемнік’, *наследовнік* – *наследовіца* ‘спадчыннік’.

Калі прасачыць гістарычны лёс старабеларускіх запазычанняў, то няцяжка заўважыць, што значная частка іх сустракаецца і ў сучаснай мове. Адны з іх ужываюцца толькі як гістарызмы – абазначаюць паняцці і рэаліі, якія сёння адсутнічаюць: *экономія* ‘памешчыцкае валоданне’, *эконом* ‘аканом, кіраўнік панскай гас-

падаркі, *фольварокъ* ‘фальварак’. Другія маюць сучасныя сінонімы і ўжываюцца як архаізмы для стварэння пэўнага стылістычнага каларыту: *тестаментъ* ‘завяшчанне’, *фундаторъ* ‘заснавальнік’, *клейнотъ* ‘каштоўнасць, герб’.

Заўважаецца немалая частка старабеларускіх запазычанняў, якія не выходзілі з ужытку і змянілі толькі графіка-арфаграфічнае афармленне: *аренда* – арэнда, *арандатаръ* – арандатар, *гандель* – гандаль, *интересъ* – інтэрас, карысць, *калькуляцыя* – разлік, *квота* – вызначаная сума грошай, *кермашъ* – кірмаш, *кгатунокъ* – гатунак, *комерция* – камерцыя, *контрактъ* – кантракт, *коштъ* – кошт, *монополия* – манаполія, *облигация* – аблігацыя.

Некаторыя лацінізмы сталі ўжывацца ў форме іншага граматычнага роду або з усечанай асновай: *акцыза* – акцыз, *гонорариумъ* – ганарар, *субсидиумъ* – субсідыя.

Пры гэтым асобныя словы на працягу гістарычнага развіцця змянілі семантычны аб’ём. Так, некалі мнагазначнае слова *экономия* цяпер захавала толькі адно значэнне – ‘ашчадная трата сродкаў’; слова *кірмаш* страціла адно з даўніх значэнняў – ‘касцельнае свята’. Абсалютна змянілі значэнне наступныя словы: стараж. *цехъ* ‘кляймо’ – сучасн. *цэх* ‘падраздзяленне завода’; стараж. *колекторъ* ‘зборшчык аплаты’ – сучасн. *калектар* ‘установа, якая ажыццяўляе збор і размеркаванне чаго-н.’; стараж. *реляксацыя* ‘палёгка, вызваленне ад плацяжу’ – сучасн. *рэлаксацыя* мед. ‘раслабленне, зняцце псіхічнага напружання’; стараж. *факторъ* ‘пасрэднік пры продажы сельскагаспадарчай прадукцыі’ – сучасн. *фактар* ‘прычына якога-н. працэсу, з’явы; істотныя абставіны ў якім-н. працэсе’.

Пашырыла семантычны аб’ём слова *калькулятар*: старажытнае *калькуляторъ* ‘рахункавод’ – сучаснае *калькулятар* ‘1) той, хто робіць калькуляцыю; 2) лічыльны апарат’.

Найбольш уражвае наяўнасць у старабеларускай мове слоў, якія сёння ўспрымаюцца як новыя, вядомыя толькі сярод спецыялістаў: *реституция* – *рэстытуцыя* ‘аднаўленне маёмаснага стану, вяртанне каштоўнасцей’, *тексатаръ* – *таксатар* ‘ацэншчык’, *фискальный* – *фіскальны* ‘які мае дачыненне да папаўнення казны, дзяржаўнага бюджэту’ і інш.

Вывучэнне гісторыі эканамічнай лексікі – справа не толькі для цікаўных, але і для зацікаўленых ва ўдасканальванні сучаснай эканамічнай тэрміналогіі.

* * *

Больш падрабязна з асобнымі прадметна-тэматычнымі разрадамі разгледжанай лексічнай групы можна пазнаёміцца ў наступных працах:

Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. – Мінск, 1970.

Булыка, А. М. Лексічныя запазычання ў беларускай мове XIV – XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск, 1980.

Скурат, К. У. Даўнія беларускія меры : лексічны аналіз / К. У. Скурат. – Мінск, 1974.

Ціванова, Г. К. Назвы грашовых адзінак у старабеларускай мове / Г. К. Ціванова // Беларуская мова і мовазнаўства на рубяжы III тысячагоддзя. – Мінск, 2000. – С. 38 – 42.

Галіна ЦІВАНОВА,
дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

3 гісторыі мовы

ТРАНСФАРМАЦЫЯ СТРУКТУРЫ ПРЫСЛОЎЯЎ З ПРЫСТАЎКАЙ В- У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Адвербілізацыя як пераход розных знамянальных часцін мовы ў прыслоўі – адзін з найбольш актыўных унутрымоўных працэсаў. Прыслоўі, атрыманыя ў спадчыну ўсходнеславянскімі мовамі ад старажытнарускай мовы, падзяляюцца на зыходныя (першапачатковыя) і вытворныя. Пры гэтым зыходныя ў асноўным характарызуюцца тым, што яны ўжо не маюць занатаваных помнікамі пісьменнасці і дыялектамі роднасных слоў сярод знамянальных часцін мовы як іх апелятываў.

Асноўны спосаб утварэння прыслоўяў – прэфіксацыя. Пры гэтым з праславянскай пары прыслоўі ўтвараліся далучэннем прыставак прына-

зоўнікавага паходжання *безъ-, вь-, за-, изъ-, къ-, о-, обь-, отъ-, по-, пры-, съ-, у-*. У працэсе трансфармацыі перш за ўсё адпаведныя змены зазналі зыходныя прыслоўі *вѣне – вѣне* ‘звонку’ і *вѣнь – вон* ‘прэч’. Структурныя змены звязаны з падзеннем рэдукаваных. Першае з іх сучаснай мове невядома, а другое замацавалася ў складзе фразеалагізмаў *вон з вачэй* ‘прэч’, *хоць душа вон* ‘абавязкова’, *дух вон* ‘пра раптоўную смерць’.

Дарэчы, праславянская прыстаўка *вь-* захавалася толькі перад галосным. У становішчы перад зычным праславянскі білабіяльны [в], як набліжаны па артыкуляцыі да галоснага [й]

(доўгага і кароткага), паслядоўна замяняўся галосным [y] і паўгалосным [ǔ].

Па паходжанні прыстаўка *в-*, як і прыстаўкі *с-*, *к-*, узыходзіць да праславянскіх прыназоўнікаў **vъn*, **sъn*, **kъn*. У выніку перапамеркавання, што абумоўлена тэндэнцыяй да адкрытасці складоў, у становішчы перад насавым галосным [q] санорны [n] адыходзіў да наступнага склада (**vъn-ǫtrъ*). Пасля выпадзення слабога рэдукаванага [ъ] перад складам з галосным поўнага ўтварэння і дэналізацыяй насавага галоснага [q] з заменай яго ў гэтай сувязі галосным [y] ўтварылася прыслоўе *внутрь*, зыходным значэннем якога, хутчэй за ўсё, было выражэнне прыкметы дзеяння, звязанага з пранікненнем чаго-небудзь у нутро чалавека. Па помніках розных жанраў старабеларускай пісьменнасці з канца XV ст. адзначаюцца лексіка-семантычныя варыянты *внутрь*, *внутрь* 'унутр, у сярэдзіну' і 'ўнутры'.

Адзначаная блізкасць білабіяльнага зычнага [в] з галосным [y] і паўгалосным [ǔ] абумовіла іх змешванне пры перадачы на пісьме. У дачыненні да ўтварэння прыслоўяў гэта знайшло адлюстраванне ў замене прыстаўкі *в-* прыстаўкай *у-* не толькі ў справавой пісьменнасці, але і ў іншых першакрыніцах незалежна ад жанру і стылю: *вверхъ*, *уверхъ* 'уверх', *ввечоръ*, *ввечеръ*, *увечеръ*, *увечоръ* 'увечар, вечарам', *вышки*, *увышки*, *увышко* 'ўвысь', *вглубки*, *углубки* 'ўглыб, углыбіню', *вголасъ*, *уголасъ* 'гучна, моцна' і 'ўголас, да ўсеагульнага ведама', *вдвое*, *удвое* 'ўдвая', *вдень*, *удень* 'днём, удзень', *вдолжки*, *удолжки* 'ўдаўжыню', *вкратце*, *вкратце*, *укратце* 'коратка', *влеве*, *улеве* 'злева, з левага боку', *вместе*, *вмести*, *уместе*, *вместо*, *вместа*, *уместо* 'разам, сумесна, супольна', *впотемку*, *употемку* 'ўпоцемку, папацёмку', *вправе*, *управе* 'справа, з правага боку', *впусте*, *упусте* 'ўпустую, будучы нявыкарыстаным', *всюды*, *всюди*, *всуды* 'ўсюды', *вторицею*, *вторыцею*, *вторицею* 'другі раз, паўторна', *втроенасоб* 'у тры разы больш', *втропы* 'следам, услед', *вширки*, *вширки*, *ушарки* 'ўшыркі'.

Разам з тым прыведзеныя прыклады сведчаць, што напісанне адлюстроўвае вымаўленне, характэрнае для розных дыялектных зон. Гэта, у сваю чаргу, сведчыць пра неабходнасць нармалізацыі, кадыфікацыі і ўніфікацыі літаратурнай мовы.

Аналаг *въ-* – прыстаўка *во-*, якая ўзнікла ў выніку праяснення рэдукаванага [ъ] у моцным становішчы. Структура прыслоўяў з прыстаўкай *во-* адлюстроўвае моўныя асаблівасці розных дыялектных зон, у тым ліку сумежных з гаворкамі польскай мовы: *вовнутрев*, *вовнутрь*, *вевнутрь*, *вевнутрь* 'унутр', *воборзде* 'неўзабаве, хутка', *вобче*, *вобице*, *вообще* 'разам', *вовекі* 'на-векі', *водвойнасобъ* 'удвая, у два разы', *возле* 'каля', *воистинну*, *воистину* 'сапраўды', *воколо*, *воколь*, *вооколо*, *вооколо* 'навокал', *вократце* 'ко-

ратка', *вокрестъ* 'вакол', *вокругъ* 'кругом, вакол, навокал', *вокупе* 'разам, сумесна, супольна', *вонце* 'там', *вонки*, *вопреки* 'насуперак', *воскоре*, *воскори* 'неўзабаве, у хуткім часе', *воследъ* 'услед, следам', *вослух* 'услых', *воспакъ* 'назад', *воспятъ* 'назад', *вотице* 'дарэмна, марна, нізавошта'.

Прыкметная пашыранасць розных варыянтаў прыслоўяў з прыстаўкай *во-* як семантычна тоесных аднакаранёвым варыянтам з прыстаўкамі *в-*, *у-*, хутчэй за ўсё, глумачыцца імкненнем перапісчыкаў і перакладчыкаў дакладна вызначыць семантыку архаізмаў, атрыманых у спадчыну ад старарускай мовы.

Што да прыстаўкі *ве-* (паланізма па паходжанні), то яна як кампанент прыслоўяў-наватвораў адзначаецца рэдка: *ведвое* 'ўдвая'.

Як асаблівасць структуры вытворных прыслоўяў трэба адзначыць спарадычныя выпадкі поліпрэфіксацыі, што абумоўлена тэндэнцыяй да павелічэння даўжыні слова на яго пачатку: *взабедра*, *взабедри*, *взябедра* 'ззаду таго, хто сядзіць у сядле', *взапасы* 'прыём у барацьбе з захватам за пояс (пас)', *взалбы* – хутчэй за ўсё, зноў-такі прыём у барацьбе з захватам за лоб, верх галавы, у тым ліку і ў складзе фразеалагізма *взалбы ходити*.

Праведзены аналіз фактычнага матэрыялу дае падставу лічыць, што трансфармацыя структуры вытворных прыслоўяў працякала адпаведна з унутрымоўнымі і экстралінгвістычнымі фактарамі развіцця беларускай мовы. Адна з асаблівасцей яе як самастойнай адзінкі – замена білабіяльнага зычнага [в] галосным [y] і паўгалосным [ǔ]. У гэтай сувязі прыстаўка *в-* рознага паходжання паслядоўна і няўхільна замянялася прыстаўкай *у-*, якая атрымала статус літаратурнай нормы. Спарадычна структурная трансфармацыя прыслоўяў-наватвораў характарызуецца тэндэнцыяй да павелічэння даўжыні слова ў яго пачатку, што абумоўлена поліпрэфіксацыяй. З іншых унутрымоўных працэсаў, звязаных са змяненнем выгляду слова, трэба адзначыць зацвярдзенне шыпячых і санорнага [р], лабіялізацыю і дэпалаталізацыю санорнага [л], асабліва ў гаворках, сумежных з польскімі, падваенне санорнага [н] і некаторыя іншыя, звязаныя з падзеннем рэдукаваных і рэдукцыяй напрыканцы слова.

Большасць прыслоўяў-наватвораў, вядомых старабеларускай мове, захаваліся без істотных змен. Пры гэтым некаторыя з іх замяняюцца паралельнымі склонава-прыназоўнікавымі формамі творнага склону са значэннем прыслоўяў. Структурныя архаізмы і паланізмы як неадпаведныя граматычнаму ладу беларускай мовы з цягам часу страціліся.

Аляксей ГРУЦА,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

З АБСЯГУ ЎЖЫВАННЯ ТЭРМІНАЎ. НЕ ТОЛЬКІ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ

Мне наканавана было прайсці беларускай літаратурнамоўнай сцяжынай ад 1950-х, студэнцкіх, гадоў да нашых дзён. Гэты час дастатковы, каб назіраць развіццё мовы, яе лексікі і граматыкі. У прыватнасці, прасачыць лёс некаторых лінгвістычных (філалагічных) тэрмінаў, заўважыць змены, што адбываліся (адбываюцца) з імі. Памяць зберагае сляды руху (уваходжанне, а то і выхад з ужытку) тэрміналагічных адзінак.

Хочацца падзяліцца досведам асэнсавання навуковых паняццяў і тэрмінаў, згадаць гісторыю станаўлення асобных з іх.

ПОДСТУП ДА ТЭРМІНАЛОГІІ

Запомніўся пошук аднаго тэрміна, калі я быў студэнтам гісторыка-філалагічнага факультэта Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага. На лекцыі з параўнальнай граматыкі беларускай і рускай моваў дацэнт М. І. Гурскі вынес на абмеркаванне студэнтаў новаствораны адпаведнік рускага прыметніка *родственный* (*родственные языки*). Былі ўспомнены словы *родны, сваяцкі*, але яны не ўспрыняліся як тое, што рускага *родственный*. Выкладчык назваў і прапанаваў ацаніць наватвор *роднасны*. Хоць ён нязвычайны, але адразу падаўся як сугучны – і каранем, і збольшага суфіксам – рускаму. Не памятаю, за які адпаведнік выказаліся студэнты. Сёння, відаць, ніводзін студэнт і нават вучань старэйшых класаў не задумаецца, як, адкуль пайшлі словы *роднасны, роднаснасьць*. А ў 50-я гг. іх яшчэ не было ў беларускай мове, РБС-1953 перакладаў: **Родственный** 1. (*по происхождению*) родны, сваяцкі; **~ные языки** сваяцкія (родныя) мовы; **~ные народы** родныя народы. “Беларуская навуковая тэрміналогія” (1927) змяшчае рускі тэрмін і яго пераклад: *Родственные языки – родныя мовы* [1].

Прыметнік *роднасны* (і назоўнік *роднаснасьць*) ужыты ў дапаможніку М. І. Гурскага [5]. Ва “Уводзінах” чытаем: “Руская, беларуская і ўкраінская мовы з’яўляюцца блізка **роднаснымі** мовамі трох брацкіх народаў”. Натуральна, у БРС-1962 словы *роднасны, роднаснасьць* яшчэ не паспелі ўвайсці, ён толькі друкаваўся.

Бадай, упершыню я асабіста сутыкнуўся з праблемай тэрмінаўжывання на пачатку 1960-х.

Адпрацаваўшы настаўніцкі дзень у роднавяскавай школе, вечарам пайшоў на ноч у будынак сельсавета дзяжурцы ля тэлефона, каб прыняць мажлівае экстраннае паведамленне з раёна.

Тады было складанае міжнароднае становішча, у паветры патыхала вайной.

Каб хутчэй праходзіў час (і не заснуць), я стаў далей чытаць кнігу А. М. Пяшкоўскага “Русский синтаксис в научном освещении” [17], якую мне разам з іншымі кнігамі даў Ф. Янкоўскі, калі я пачаў рыхтавацца да паступлення ў аспірантуру. Найбольш складаныя мясціны перакладаў і запісваў у агульны сшытак.

Перакладных слоўнікаў у мяне не было. Праўда, “Руска-беларускі слоўнік” (М., 1953) я бачыў і гартаў, чытаў раней, яшчэ ў IX – X класах. Браў на якія дзень, два ў суседскага хлопца Колі. Яму купіў і падараваў слоўнік дзядзька Янка, які малады, за польскім часам быў звязаны з нацыянальна-вызваленчым рухам і ведаў цану беларускага кніжнага слова. Ад яго, можа, упершыню пачуў радкі “Зорка Венера ўзшыла над зямлёю...” (і далей), якія ён дэкламаваў-праспеўваў. Гэты дацціпны вясковы дзядзька калісьці мяне, “дружка” (другакласніка), засыпаў пытаннем: “Якога роду назоўнік *нажніцы*?” Я ўсяляк змяняў, круціў гэтае слова, але род яго не адкрываўся. А экзаменатар, памятаецца, задаволена падказаў: “Назоўнікі множнага ліку роду не маюць”. Далейшая сувязь з таварышавым слоўнікам у мяне абарвалася. А “Руска-беларускага слоўніка” (1962) яшчэ не было – не прыйшоў яго час.

Таму пераклад “Синтаксиса” грунтаваўся на легкаважкім багажы інстытуцкага ведання беларускай (і рускай) мовы.

Захаваліся ў памяці два нялёгка для перакладу ў той час тэрміны. Пакажам іх у тэкставага арыгінале.

“Итак, открытая нами двойственность отношений в словосочетании восходит к двойственности звукового выражения этих отношений: там, где звуковой показатель отношений имеет лишь в одном из соотносящихся, отношения получают взаимно несовпадающие и **необратимые**; там же, где этот показатель имеется в обоих соотносящихся, – взаимно совпадающие и **обратимые**” [17, с. 55].

Аддзяслоўныя прыметнікі *обратимые* і *необратимые* (*отношения*) я пераклаў: *абваротныя, неабваротныя*, што не зусім ідэнтэчна. Тут падышлі б словы *абарачальны, неабарачальны* ці *зваротны, незваротны* (як даецца ў БРС-1953). Але галоўнае ў гэтым выпадку тое, што быў абраны правільны шлях пазбегнуць дзеепрыметнікавай формы, не ўласцівай беларускай мове.

Так праз чытанне і пераклад рускіх тэкстаў усведамлялася роля лексікаграфічных даведнікаў у працы філолага.

Не дзіва таму, што калі я, ужо аспірантам, аднаго дня ўбачыў у сталічнай кнігарні дыхтоўны, з зялёнымі вокладкамі “Беларуска-рускі слоўнік” [3] і, не раздумваючы, купіў яго (14.12.1962), мяне апанаваў узвышаны, святочны настрой. І самі, не падганяныя мастацкім заданнем, паплылі радкі.

Як хлеб-соль, я з кнігарні выношу

Слоўнік мовы мае беларускай...

Не аддам ні за якія грошы

Свой набытак ў абгортцы хрусткай.

Страфа мае хібы словаўжывання (хлеб-соль падносяць дарагім, важным людзям), але ў ёй падкрэслена ўрачыстасць моманту. Увогуле тут спісаны рэальны малюнак: прадавачка акуратна абгарнула шалёсткай паперай маю дарагую куплю.

Што да сказа *Не аддам ні за якія грошы свой набытак...*, то, згадваючы яго, я пачуваюся маўленча няўтульна. Дамагаецца быць ужытым варыянт: *Не аддам... свайго набытку...* Яскравы прыклад таго, як адхіленне ад правілаў беларускай мовы часам дыктуецца патрэбамі вершаскладання.

У СУПОЛЬНЫМ ПОШУКУ

У 1960-я гг. навукова распрацоўваецца новая галіна беларускага мовазнаўства – фразеалогія. Мне яна была блізкай, мабыць, таму, што ёю непасрэдна займаўся мой інстытуцкі настаўнік, а потым навуковы кіраўнік у аспірантуры Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Часам ён выносіў некаторыя мовазнаўчыя пытанні на ўвагу сваіх калег, раіўся з імі (так было на кафедрах, якую ён узначальваў).

Недзе ў той час, калі я працаваў старшым выкладчыкам Мазырскага педагагічнага інстытута (1965 – 1968), Ф. Янкоўскі звярнуўся да мяне пісьмова. Між іншым зазначу. Я атрымліваў сваю пошту “Да запытання”. Пра гэта колісь напісаў у нататцы: «У рускай мове карэспандэнцыю, якая ляжыць на пошце, пакуль пра яе не папытаюцца, пазначаюць словамі “до востребования”. Па-беларуску іх перакладаюць літаральна, і выходзіць – “да запатрабавання”. Не вельмі зграбна.

У мяне неяк само сабой напісалася *да запытання*, і ўжо два гады работнікі паштовага аддзялення выдаюць карэспандэнцыю з гэтай паметай. Тэрміналагічная адзінка “да запытання” выйграе перад сваім эквівалентам “да запатрабавання” большай ветлівасцю, далікацтвам» (Полымя, 1968, № 3, с. 224). Дадам. У той час і рускія, і беларускія пісьменнікі і мовазнаўцы выступалі ў друк супраць злоўжывання “канцылярытам”.

Вернемся да ліста Ф. Янкоўскага. У ім было пытанне: як перакласці рускія словы *воспроизводимый, воспроизводимость*, што ўжываюцца пры характарыстыцы фразеалагізмаў?

Спярша падумалася: беларускімі адпаведнікамі могуць быць прыметнік *узнаўляльны* і назоўнік *узнаўляльнасць*. Яны лёгка ўтвараліся (БРС-1953 і БРС-1962 іх не падавалі). Але ж надта не хацелі прыняць гукаспалучэння *-ляльн-* у гэтых словах язык і рот (вымаўленне) і вуха (успрыманне). Напэўна ж гэтыя мажлівыя вытворы былі аб’ектам увагі Ф. Янкоўскага. Ды, выходзіць, яны чамусьці яго не задавальнялі. Пачалося шуканне болей адпаведнага варыянта.

Разважаў я прыкладна так. *Супраціўленчы* – ‘які супраціўляецца’. *Супраціўленчасць* – здольнасць супраціўляцца, *супраціўляльнасць* (даецца ў БРС-1962). Аналагічна ад прыметніка *ўзнаўленчы* можна ўтварыць назоўнік *ўзнаўленчасць*, сінанімічны да *ўзнаўляльнасць*. Але сам па сабе, не як словаўтваральная база назоўніка, гэты прыметнік не тоесны значэннем прыметніку *ўзнаўляльны*.

Задача не вырашалася...

Тады, у канцы 60-х – пачатку 70-х, непрыхільнае стаўленне да слоў з гукавым спалучэннем *-ляльн-* выявілася і ў такім факце. Калі я вёў папярэдняе рэдагаванне артыкулаў для першага тома “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, трапіла на вочы слова *азнаямленчы* (на старонках газеты “Звязда”). Выпісаў яго на лісток і ўставіў у картатэчную скрынку, а потым – у слоўнік (ранейшае, менш мілагучнае *азнаямляльны* апусцілася).

Цяпер думаю: можа, гэта асаблівасць беларускай мовы – спалучэнне *-ляльн-*?

Не памятаю, як я сфармуляваў свае прапановы, але праз некалькі гадоў у кнізе Ф. Янкоўскага “Роднае слова” [24] убачыў тэрміны *ўзнаўляльны* (*гатовы слоўны комплекс*), *узнаўляльнасць* (*фразеалагізма*).

Мінулі дзесяцігоддзі. Тое, што некалі чулася як не надта мілагучнае (словы *ўзнаўляльны*, *узнаўляльнасць*), стала нормай. Тэндэнцыя пазбягаць мажлівых формаў тыпу *ўзнаўляемы*, *узнаўляемасць* адыграла тут вырашальную ролю.

Новы “Вялікі слоўнік беларускай мовы” Ф. Піскунова фіксуе прыметнікі і назоўнікі *аднаўляльны*, *аднаўляльнасць*, *выкупляльны*, *выплаўляльны*, *выпрамляльны* (і ТСБМ), *выпрамляльнік*, *вырабляльны*, *спрамляльны*, *спрамляльнік* (і ТСБМ), *стамляльны*, *стамляльнасць* (і ТСБМ), *усыпляльны* (і ТСБМ), *усыпляльнасць*, *захапляльны*. Паводле ТСБМ, асноўны варыянт апошняга слова – *захапляючы*. Да яго адсылаецца прыметнік *захапляльны*, які з’явіўся базай для ўтварэння назоўніка *захапляльнасць* (ад *захапляючы* назоўнік не ўтвараецца).

У шэрагу вышэй пададзеных прыкладаў з суфіксам *-льн-* тэрміны *ўзнаўляльны*, *узнаўляльнасць* паўстаюць (паводле ўтварэння і гучання)

як звычайныя, арганічныя лексічныя адзінкі беларускай літаратурнай мовы. Пры патрэбе можа выкарыстоўвацца і варыянт *узнаўленчасць*.

Такім чынам, з развіццём мовы ідзе спарадкаванне, кадыфікацыя тэрміналогіі. Вядома ж, не застаецца нязменны і наш моўны густ, культурамоўная арыентацыя. У гэтым плане разгледзім яшчэ прыклад.

Падчас вучобы ў аспірантуры (1962 – 1965) у працэсе даследавання мовы прозы Якуба Коласа спатрэбіўся адпаведнік рускага прыметніка *констатирующий* у складзе прапанаванага мною тэрміна. Прыкінуўшы розныя варыянты, я напісаў: ...*канстатацыйна-выяўленчыя функцыі аўтарскай мовы* [7]. Памятаю, тады небездакорным падалося гучанне ўжытага слова: амаль супадае з *канстытуцыйны*. Аднак гэтая хіба (паранімія) не стала перашкодай, каб ужываць прыметнік *канстатацыйны* як кампанент лінгвістычнага тэрміна. Праз шмат гадоў сустрэлася гэтае слова ў кнізе В. Рагаўцова: [Гэтыя назвы] *граматычна аформленыя як цэласная адзінка, выражаюць пэўны змест, вымаўляюцца з канстатацыйнай інтанацыяй і таму функцыянуюць як своеасаблівыя сказы* [19]. Дарэчы, там ужыты і яшчэ словы аналагічнага ўтварэння: *актуалізацыйная функцыя гэтых сродкаў; акалічнасна-характарызацыйныя адносінны* (параўнаем: *актуалізуючая функцыя, абстояцельствена-характэрызуючыя адношэння*).

Цікава, калі б пошук тэрміна быў сёння, я хутчэй за ўсё напісаў бы *канстатавальны*: на сучасным этапе суфікс *-льн-* прадукцыйны пры ўтварэнні прыметнікаў, якія адпавядаюць рускім формам дзеепрыметнікаў з суфіксамі *-уц-, -юц-, -ем-, -ім-*. Ды, згадалася, гэтак я зрабіў ужо даўно – у кнізе “Дакумент па-беларуску” (1994): *Канстатавальная частка* (акта) *пачынаецца з абзаца* [9].

Тут зручна, лагічна спыніцца на іншых прыкладах лінгвістычнага афармлення тэрмінаў, якое мела на мэце пазбегнуць не ўласцівых беларускай мове прыметнікаў з суфіксамі *-уц-, -юц-, -ем-, -ім-*.

У першай маёй навуковай публікацыі “Стылістычнае выкарыстанне слоў, што ўводзяць мову дзеючых асоб, у апавяданнях Я. Коласа” ў загаловку і ў тэксце ўжываецца тэрміналагічнае спалучэнне *дзеючая асоба* [16]. Гэтак і ў артыкулах, надрукаваных у 1965 г. А вось у кнізе “З крыніц народнай мовы” (1968) і наступных публікацыях паслядоўна ўжываецца *дзеіная асоба*. Гэта свядомы выбар аптымальнага варыянта, які здаўна ўжываецца ў беларускай мове.

Такой пераацэнцы тэрмінаў паспрыялі публікацыі ў перыядычным і навуковым друку, прысвечаныя праблеме беларускага дзеепрыметніка, у 1960-я гг. Найперш трэба назваць

артыкул А. Клышкі «Пра лямант *-уючых* і “лямантуючых”» (Польмя, 1964, № 7).

Варта нагадаць таксама абмеркаванне праекта новай праграмы па беларускай мове для IV – VIII класаў у “Настаўніцкай газеце” (13.05.1967).

Члены кафедры беларускай мовы Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага Б. Лапаў, Л. Падгайскі, М. Каваленка, В. Рабкевіч пісалі: “Некаторыя тэрміны, прынятыя ў школьных падручніках, варта было б прывесці ў адпаведнасць з тэрмінамі, што ўжываюцца ў навуковай літаратуры. Напрыклад, неазначальныя займеннікі лепш называць **няпэўнымі**, замест *дзеючых асоб* – **дзеіныя асобы**, не *абагульняючыя словы*, *удакладняючыя акалічнасці* – **абагульняльныя, удакладняльныя**”.

Звернем увагу яшчэ на адну прапанову гэтых аўтараў, якая не страціла сваёй актуальнасці.

«...Узяць дзеепрыметнікі. У беларускай мове прадуктыўнымі з’яўляюцца толькі дзеепрыметнікі незалежнага стану з суфіксам *-л-* тыпу *аброслы, счарнелы, навесялелы* і залежнага стану прашлага часу з суфіксамі *-н-* (*-ан-, -ен-*), *-т-*. Дык ці правамерна пакідаць такія агульны пункт, як “Дзеепрыметнікі незалежнага і залежнага стану. Утварэнне дзеепрыметнікаў і правапіс іх суфіксаў”? Якіх суфіксаў? Няўжо зноў *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*), *-ўш-*, *-ш-*, *-ем-*, *-ім-*, *-ым-*? Трэба нарэшце граматыкам адмовіцца ад катэгорый, не ўласцівых нашай мове. Праграма павінна выразна акрэсліць, **якія** дзеепрыметнікі трэба вывучаць і пры дапамозе **якіх** суфіксаў яны ўтвараюцца”.

У рэчышчы публічных рэкамендацый адносна дасканалення лінгвістычнай тэрміналогіі – і нашы сціплыя пошукі і знаходкі. Рэцэнзуючы “Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы” М. Яўневіча і П. Сцяцко [26], я, у прыватнасці, адзначыў: «Аўтары “Сінтаксісу” выстаўляюць як жыццядзейны тэрмін *паяснёны*, які і дагэтуль выкарыстоўваўся ў лекцыйных курсах выкладчыкаў, а таксама ў лінгвістычнай літаратуры (гл. Лінгвістычны зборнік, 1969, с. 86). Вітаючы ўвядзенне ў навуковы абыход гэтага тэрміна, варта зрабіць папрок за непазбяжнасць – ужыванне тэрміна з нехарактэрнай для беларускай мовы формай *азначаемы* замест *азначаны* (аналагічна *паяснёны, выказаны* і інш.). Гэта тым больш кідаецца ў вочы, што астатнія тэрміны пададзены ў натуральным выглядзе: *паясняльныя, абагульняльныя словы, дзейная асоба*».

Падкрэслім. Пераклад рускіх тэрмінаў з суфіксамі *-уц-, -ем-* беларускімі прыметнікамі з суфіксамі *-льн-, -н-* мае традыцыю: *управляючае слова – кіравальнае слова, управляемае слова – кіраванае слова* (Беларуская навуковая тэрміналогія) [2].

Што да тэрміна *паяснёнае слова*, то яго ўжыванне ў перыядычным і навуковым друку засведчана на працяглым часавым адрэзку: *Калі паміж паясняльным і паяснёным словам стаіць*

шмат слоў, думка [у сказе] бывае незразумелая (Звязда. 4.12.1969). Развіты зваротак можа быць выражаны адмысловай сінтаксічнай канструкцыяй – спалучэннем **паяснёнага** слова з азначэннем, паміж якімі знаходзіцца займеннік “ты” (В. Рагаўцоў) [19].

ДЫЯЛОГ, ПРОСТАЯ МОВА

На першы погляд, нібыта не варта выносіць гэтыя тэрміны на ўвагу чытача. Яны шырокавядомыя, частаўжывальныя і не выклікаюць прэтэнзій да сваёй формы. Але насамрэч па іх можна прасачыць змены, якія зазнаюць тэрміны ў працэсе функцыянавання.

У згаданай маёй першай навуковай публікацыі ўжыта слова **дыялаг**: *Дзеясловы паказваюць паслядоўнасць і месца ўключэння мовы герояў у агульным ланцугу дыялага* [16]. Сённяшнім чытачом яно можа ўспрыняцца як памылковае, з няправільнай формай. Аднак у 50 – 60-я гг. мінулага стагоддзя гэтае слова было нарматыўнае: падавалася РБР-1953 і БРС-1962 побач з **дыялог** як асноўным варыянтам. Апошні ў беларускай мове адносна рана замацаваўся ў якасці адзінага тэрміна, а слова **дыялаг** ужо не змяшчаюць ТСБМ і РБС-1982. А вось у рускай мове **ди́алог** кваліфікуецца як нарматыўны яшчэ ў пачатку 1980-х – падаюцца ў слоўніку варыянты: *диалог* і *ди́алог* [22].

Першапачаткова беларускі тэрмін **дыялог** (*дыялаг*) абазначаў лінгвістычнае паняцце: **Дыялог** (грэч. *dialogos* ‘гутарка, размова’) – форма маўлення, абмен выказваннямі дзвюх і больш асоб [23].

Цягам дзесяцігоддзяў у слова **дыялог** развіліся новыя значэнні. Так, ТСБЛМ (2005), апрача вышэйпаказанага значэння, падае і другое: *перан*. Перагаворы паміж двума бакамі. У сапраўднасці гэтае слова мае болей значэнняў, што відаць з прыкладаў: *СНД як адзіная пляцоўка для дыялогу і выпрацоўкі сумесных раішэнняў* (Звязда. 22.10.2013). **Дыялог**: *публіцыстычная праграма* (Беларускае радыё. Першы канал. 23.10.2013). У другім сказе-ілюстрацыі маецца на ўвазе гутарка паміж некалькімі асобамі на актуальную тэму (тэмы).

Акрэсліць рэальнае кола значэнняў паданалізнага слова можна з дапамогай новага слоўніка рускай мовы (фіксуе 4 значэнні) [4].

Граматычны тэрмін *простая мова* вядомы выпускнікам сярэдняй школы, а пагатоў – ВНУ. Няма патрэбы тлумачыць яго чытачам “Роднага слова”.

Апошнім часам яго нярэдка ўжываюць як назву рубрыкі ў газеце “Звязда” (напрыклад, у нумары за 21.09.2013). Гэта значыць, што матэрыял падаецца ў моўным афармленні, набліжаным да жывых аповедаў аўтараў.

Тэрміналагічнае словазлучэнне *простая мова* адносна ўстойлівае, хоць спробы яго замены рабіліся: у “Граматыцы беларускай мовы: Т. 2.

Сінтаксіс” (1966) ужываецца *прамая мова*. За апошні варыянт выказваўся Р. Ключаў.

Тое, што журналісты ўзялі для сваіх прафесійных патрэб лінгвістычны тэрмін *простая мова* (адпаведна рускаму *простая речь*), сведчыць пра ўмацаванне яго пазіцыі ў беларускай мове.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Байкоў, М.** Беларуская-расійскі слоўнік / М. Байкоў, С. Некрашэвіч. – Менск : Дзяржвыд БССР, 1926.
2. **Беларуская навуковая тэрміналогія** : у 4 кн. – Менск : Коштам Інстытуту беларускае культуры, 1927. – Кн. 2. Вып. 15. Слоўнік граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі.
3. **Беларуска-рускі слоўнік** / пад рэд. акадэміка АН БССР К. К. Крапівы. – М. : Дзярж. выд-ва замежных і нацыянальных слоўнікаў, 1962.
4. **Большой академический словарь русского языка**. – М. – СПб. : Наука, 2006. – Т. 5.
5. **Гурскі, М. І.** Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў / М. І. Гурскі. – Мінск : Дзяржпедвыд Міністэрства асветы БССР, 1962.
6. **Ефремова, Т. Ф.** Современный толковый словарь : в 3 т. / Т. Ф. Ефремова. – М. : АСТ “Астрель”, 2006. – Т. 1.
7. **Каўрус, А. А.** З крыніц народнай мовы / А. А. Каўрус. – Мінск : Выш. шк., 1968.
8. **Каўрус, А. А.** Мова народа, мова пісьменніка / А. А. Каўрус. – Мінск : Маст. літ., 1989.
9. **Каўрус, А. А.** Дакумент па-беларуску / А. А. Каўрус. – Мінск : Беларусь, 1994.
10. **Каўрус, А. А.** Да свайго слова / А. А. Каўрус. – Мінск : РІВШ, 2011.
11. **Клышка, А. К.** Прыгаршчы языкаломак / А. К. Клышка. – Мінск : Нар. асвета, 2011.
12. **Клышка, М. К.** Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Выш. шк., 1978.
13. **Лепешаў Іван Якаўлевіч** : навукова-педагагічная дзейнасць у галіне беларускага мовазнаўства. – Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2009.
14. **Лепешаў, І. Я.** Літаратура, мова, гісторыя : Надзённае / І. Я. Лепешаў. – Гродна : Ламарк, 2010.
15. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : БелЭн, 1996.
16. **Навуковая канферэнцыя па пытаннях лексікалогіі і лексікаграфіі**. Тэзісы дакладаў. – Мінск, 1963.
17. **Пешковский, А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 1956.
18. **Подольская, Н. В.** Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978.
19. **Рагаўцоў, В. І.** Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2002.
20. **Рагойша, В. П.** Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : Выш. шк., 1979.
21. **Санько, З. Ф.** Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Ф. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991.
22. **Словарь русского языка** : в 4 т. – М. : Наука, 1981. – Т. 1.
23. **Сцяцко, П. У.** Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990.
24. **Янкоўскі, Ф.** Роднае слова / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. шк., 1972.
25. **Янкоўскі, Ф.** З нялёгкіх дарог / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1988.
26. **Яўневіч, М. С.** Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Выш. шк., 1969.

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ВЕРШАЎ ЗМІТРАКА МАРОЗАВА

Асаблівасці стылістычнай арганізацыі вершаў Змітрака Марозава найперш праяўляюцца ў мове. Можна пагадзіцца з меркаваннем М. Цікоцкага, што «кожны пісьменнік мае свой “сінтаксічны код”» [1, с. 116]. Сінтаксіс паэтычных твораў дазваляе зразумець індывідуальны стыль творцы, спецыфіку стварэння мастацкага вобраза ў імпліцытным плане.

У многіх вершах паэта назіраецца інверсаваны парадак слоў, прычым выказнік двойчы выносіцца ў пачатак сказа. Гэтым “падкрэсліваецца няпэўнасць суб’екта, яго нязначнасць для інфармацыі” [2, с. 399]. Інверсаваныя выказнікі, выражаныя дзеясловамі закончанага трывання, адлюстроўваюць станоўчае або адмоўнае па эмацыйным напаўненні мінулае: *Адышлі вясновыя турботы, / Адляцелі выраі надзей* (Адышлі вясновыя турботы); *Адляцела смутная часіна, / Адкіпелі страсці па былым* (Адляцела смутная часіна). Інверсаваныя выказнікі могуць выражацца дзеясловамі розных трыванняў і адпаведна – розных дзеяслоўных часоў: *Пацямнелі восеньскія травы, / Адыходзяць сонечныя дні* (Пацямнелі восеньскія травы...). Інверсаванае ўжыванне выказнікаў мае пэўны падтэкст:

*Адляцела смутная часіна,
Адкіпелі страсці па былым,
Аб каханні весняя вярбіна
Шэпча мне з імпэтам маладым.*

*У паветры – водар ачышчэння.
Свеціць рунь живою навізнай...
Не будзіце больш забытых ценяў,
Не трывожце памяці зямной.*

Адляцела смутная часіна.

Дзеяслоўныя формы прошлага часу ў першым двухрадкоўі вынесены на пачатак. Цяперашні час дзеясловаў *шэпча, свеціць* адлюстроўвае станоўчую дынаміку: ад змрочнасці *смутнай часіны* да светлай пэўнасці сёння. Такому ўспрымання садзейнічае і кантэкстуальнае акружанне. Дзеясловы загаднага ладу характэрны, у першую чаргу, для тэкстаў публіцыстычнага стылю, дзе выконваюць функцыю ўздзеяння. Ужытыя ў вершы З. Марозава формы *(не) будзіце, (не) трывожце* садзейнічаюць наладжванню дыялогу паміж паэтам і чытачом. Яны, як і ў публіцыстыцы, уздзейнічаюць

на рэцыпіента, але разам з тым рэалізуюць эстэтычную функцыю пад уплывам мастацкага кантэксту.

Паэтычнае маўленне З. Марозава вызначаецца эмацыйнасцю, што пацвярджаецца ўжываннем клічных і пытальных сказаў, характэрных найперш для грамадзянскай лірыкі: *А мы жывём! І не сурочыць / Нас аніякай “навіной”!* (Зноў месачковыя празорцы...); *Жыве душа сваім жыццём. / Што ёй паэзія, што проза, / Калі не можа ўзняцца розум / Над самым кволым пачуццём!* (Жыве душа сваім жыццём...); *Іх думы ўскаласілі збажыною, / Яе не знішчыць чорны сухавей!..* (Прызнанне); *Сярод палёў, спавітых стомай, / Блукае выкляты прарок, / Што ён шукае – невядома, / Куды кіруе ціхі крок?* (Сярод палёў, спавітых стомай...); *Хто я тут? Ні касеі, ні араты... / Не патрэбны нікому. Чужы?!* (Лішні чалавек); *Чаму адных нясуць, / А пад другіх капаюць? / Таленавітых б’юць, / Бяздарных ухваляюць?* (Пытанні ісціне).

Пры апісанні вёскі, прыроды, маці Змітрак Марозаў ужывае апавядальныя сказы, якія адлюстроўваюць адпаведны стан лірычнага героя – стан унутранага раўнавагі і гармоніі са знешнім светам:

*Стагоў залатая дрымота...
Гусей развітальная ніць...
Закончаны ў полі работы,
І трэба б крыху адпачыць.
Азіміна густа кусціцца,
Выносячы тайны зямлі,
Хачу на хвіліну забыцца
І сцішана слухаць палі.
Магчыма, адкрыюцца сэрцу
Нябачныя далі жыцця,
Якое ў радок перальцеца
Таёмным святлом адкрыцця.*

Стагоў залатая дрымота...

Грамадзянская пазіцыя лірычнага героя З. Марозава вымагае эмацыйнага водгуку на падзеі, і гэта адлюстроўваецца ў моўным афармленні сказаў. Адчуванне вечнасці, нязменнай пры любых абставінах, патрабуе развагі і няспешнасці, выражаных апавядальнымі сказамі.

У мастацкай літаратуры “намінатыўныя сказы выкарыстоўваюцца для таго, каб сціс-

ла і выразна апісаць абстаноўку” [2, с. 343]. У вершы “Дзень за днём імклівай чарадою...” чытаем: *Дзень за днём... Дзіця. Юнак. Мужчына. / Сталасць. Старасць. Вось і ўсё жыццё!* Кожны намінаўны сказ падтэкстава змяшчае значны аб’ём інфармацыі, адлюстроўваючы пэўны этап чалавечага жыцця. Мінімальна колькасць слоў дазваляе выказаць многае, у выніку чаго ствараецца імпульсіўнасць радка. Па сутнасці, такая дынаміка ўласціва найперш дзясловам. Але ў мастацкім кантэксце З. Марозава назоўнік таксама набывае дынамічны змест замест уласцівых яму стабычнасці, інфармацыйнасці, простаі канстатацыі факта.

Дыялагізацыя паэтычнага тэксту З. Марозава ствараецца ўжываннем займенніка другой асобы адзіночнага ліку: *Куды брыдзеш ты змрочным ценем? / Чым так заняты розум твой?.. / Здаецца, нейкі злосны геній / Жыве ў свядомасці тваёй. / Ён уладарыць над тэбю, / Дыктуе правілы свае, / І абьякавай рукою / З цябе ён сэрца дастае* (Сустрэча). Займеннік *ты* ўказвае на наладжванне кантакту з уяўным вобразам і надае мастацкаму тэксту адзнакі публіцыстычнасці. Лірычны герой большасці вершаў З. Марозава выражаны формай першай асобы адзіночнага ліку я. Такая форма перадае ўнутраны стан развагі, перажывання, турботы: *Свеціць памяць чалавеку, / Як світанкавы агонь, / Я іду насустрач веку / Працягнуць яму далонь. / Пах раллі і го-ман хвалі, / Сон травы і звон ільну... / Мо на сотым перавале / Я ад зморы адпачну* (Свеціць памяць чалавеку...).

Для стылю З. Марозава характэрна выкарыстанне граматычна аднародных (але лагічна супрацьпастаўленых) членаў сказа, аб’яднаных бяззлучнікавай сувяззю і злучнікам *і*. У навуковай літаратуры сцвярджаецца, што “такое ўжыванне больш уласціва публіцыстыцы” [2, с. 387]. Прыклад: *І ўсё, што звыклым некалі было, / Жывое выпраменьвае святло. / Яно трывожыць, радуе, баліць...* (Азарэнне); *І ўсё ж я не прарок, а толькі практык – / Пакутую, хвалюся, люблю* (Апошні раз касмічны пыл Галактык...). Граматычна аднародныя выказнікі, звязаныя бяззлучнікавым спосабам, абазначаюць кантрасныя дзеянні, уласцівыя аднаму аб’екту (*трывожыць, баліць – радуе; пакутую, хвалюся – люблю*).

Аднародныя члены могуць звязвацца злучальным спалучальным злучнікам *і*: *Ёсць у каханні радасць і бяда, / Імгненняў мёд і шэрых дзён атрута... / Сышліся мы, як камень і вада, / Каб зведаць чары шчасця і пакуты* (Ёсць у

каханні радасць і бяда...). Кантрасныя адзіночкі *радасць і бяда* ўжыты ў прамым значэнні, *мёд і атрута* – у пераносным. Сінтаксічны прыём зейгмы, заснаваны на супастаўленні прамога і пераноснага значэнняў слоў, дазваляе ўспрымаць лагічна далёкія паняцці як аднародныя члены.

Стылістычная фігура дыялогіі характарызуе сярэдняю ступень шляхам адмаўлення: *І чалавек наезжы, новы / Глядзіць панура на крыжы... / Ні гарадскі і ні вясковы, / Здаецца, свой... І ўсё ж – чужы!* (Калі пад знакам абнаўлення...). Сярэдняя ступень паміж кампанентамі *гарадскі – вясковы* выяўляецца не адразу. Мадальнае слова *здаецца* рэалізуе сумненні лірычнага героя, вырашаць якія ён запрашае і чытача, што пацвярджаецца ўжываннем шматкроп’я. У апошнім радку – клічным сказе – змяшчаецца ўпэўненае сцвярджанне *чужы*.

Імпліцытнасць паэзіі З. Марозава выяўляецца ў індывідуальна-аўтарскіх тропях. Як зазначае В. Іўчанкаў, утварэнне тропа абумоўлена здольнасцю мыслення да абстрагаванага супастаўлення. Аснова такога супастаўлення – інтэгральная прымета [3, с. 7 – 8]. У З. Марозава такая прымета граматычна не экспліцыруецца на ўзроўні субстантыўных параўнанняў: *Антоні, як збалелыя планеты, / Даспеюць і пад ногі ападуць, / Нібыта дні, пражытыя без мэты* (Сад); *Душа пасля асфальту, / Як босая, дрыжыць. / А следам дождж гарбаты / Назолаю бяжыць* (Крапіўнае надвор’е...).

У цэлым мова паэтычных твораў Змітрака Марозава не вызначаецца глыбінёй падтэксту, бо аўтар імкнецца да стварэння хуткага і адкрытага дыялогу з чытачом. Гэта выражаецца ў адпаведнай сінтаксічнай арганізацыі вершаў і выкарыстанні пэўных моўных сродкаў.

Спіс літаратуры

1. Цікоцкі, М. Я. Сугучнасць слоў жывых... : Нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1981.
2. *Стилистика и литературное редактирование* / под ред. проф. В. И. Максимова. – М. : Гардарыкі, 2004.
3. *Ивченков, В. И.* Лингвистическая организация текста : В творческой лаборатории Владимира Короткевича / В. И. Ивченков. – Минск : БГУ, 2002.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

БОГАЯЎЛЕННЕ, ХРЫШЧЭННЕ, ВАДОХРЫШЧА АСАБЛІВАСЦІ НАЙМЕННЯ РЭЛІГІЙНЫХ СВЯТ НА МАТЭРЫЯЛЕ ГАЗЕТЫ “ЗВЯЗДА”

Ва ўсе часы чалавек імкнуўся зразумець сваё прызначэнне на зямлі, спасцігнуць, што такое лёс, даведацца, хто кіруе яго ўчынкамі, адкрыць таямніцы жыцця і смерці. Вера ў Бога дапамагае шукаць адказы на важныя для кожнага пытанні. Сёння рэлігія займае значнае месца ў жыцці беларусаў. Для вернікаў адкрыты шматлікія храмы. Натуральна, што рэлігійная тэматыка арганічна ўваходзіць у кантэнт сродкаў масавай інфармацыі. Грамадства зацікаўлена ў асвятленні гэтай тэмы. Варта заўважыць, што тэматыка падобных публікацый патрабуе выкарыстання спецыфічнай, рэлігійнай лексікі. Удзячны матэрыял для назіранняў – газета “Звязда”.

Асаблівасці ўжывання рэлігійнай лексікі ў друкаваных СМІ яскрава прасочваюцца на прыкладзе назваў рэлігійных свят, таму што ў беларускамоўнай сферы эартонімы (для вызначэння паняцця ‘рэлігійнае свята’ выкарыстоўваем тэрмін *эартонім* ад грэч. *eorte* ‘свята’, што значыць ‘уласнае імя, якое абазначае царкоўнае свята’ [4, с. 219]) маюць спецыфічныя рысы. Гэта звязана з тым, што ў дачыненні да некаторых з іх існуе некалькі лексем-адпаведнікаў. У выніку назіраецца з’ява, калі для абазначэння аднаго паняцця выкарыстоўваецца некалькі тэрмінаў. У лінгвістыцы гэты працэс называецца полінайменнасцю. Члены полінайменных радоў функцыянальна тоесныя ў тым плане, што арыентуюць на адзін і той жа рэфэрэнт, паміж імі існуюць семантычна блізкія ці раўназначныя адносіны, гэта значыць адносіны сінанімічнасці або дублетнасці [7, с. 118]. Калі спраектаваць вышэйсказанае ў рэчышча лінгвістычнага асэнсавання назваў рэлігійных свят, то вынікае: рэфэрэнт – гэта сама падзея, напамін пра якую і стаў прычынай святкавання; каб назваць пэўнае свята, носьбіт мовы свядома выбірае адно з найменняў, па сутнасці сінонімаў. Напрыклад: рэфэрэнт – Нараджэнне Хрыста, які можна назваць як *Ражджаство*, *Раство*, *Божае Нараджэнне* і інш.

Полінайменнасць у дачыненні да рэлігійных свят можна вытлумачыць тым, што “Беларусь заўсёды была поліканфесіяльнай краінай, дзе шмат стагоддзяў узаемадзейнічалі праваслаўная і каталіцкая культурныя традыцыі, што адлюстроўвалася і ў тэанімічнай лексіцы, абумовіла яе варыянтнасць паводле канфесіяльнай прыналежнасці” [9, с. 342]. Звычайна праваслаўны

адпаведнік мае царкоўнаславянскія або грэчаскія карані, каталіцкі – лацінскія або польскія. Акрамя канфесіяльна маркіраваных найменняў, вылучаюцца найменні, характэрныя для народнай гаворкі, якія нярэдка маюць язычніцкія карані.

Прычына суіснавання хрысціянскіх і народных назваў становіцца зразумелай, калі прааналізаваць каляндар беларусаў як сістэму спасціжэння часу. Гістарычна склалася так, што ў Беларусі амаль тысячу гадоў існавалі дзве культуры: спрадвечная, якая ідзе ад вытокаў нашага этнасу, і больш позняя па часе ўзнікнення і распаўсюджвання на нашых землях хрысціянская культура. Спецыфіка духоўнага вопыту беларусаў у тым, што гэтыя дзве тэндэнцыі працяглы час суіснавалі і ўзаемаўзбагачалі адна адну. У выніку дыялогу дзвюх прынцыпова рознарактарных культур спрацаваў феномен беларускай ментальнасці. Народ не адцураўся сваёй духоўнай спадчыны, але адначасова прыняў і чужое. Думаецца, галоўнай асаблівасцю сімбіёзу дзвюх традыцый было тое, што асновай засталася старое, а новае было пераасэнсавана і адаптавана праз прызму таго ж старога. Так хрысціянскі каляндар гістарычна напластаваўся на старажытнабеларускі (ведыйскі) (параўн.: Каляды – Раство, Сёмуха – Троіца, Жніво – Спас, Грамніцы – Стрэчанне). У аснове народнага календара ляжыць культ Сонца (Ярылы), г. зн. большасць народных свят зарыентавана на дыялог чалавека з прыродай, з Космасам. У аснове хрысціянскага календара – культ Сына Божага Ісуса Хрыста, а таксама Божай Маці, Дзевы Марыі [1, с. 631].

Такім чынам, хрысціянскі каляндар “больш позняя паходжаньня... за многія стагоддзі сумеснага існавання зблізіўся з народным у такой ступені, што большасць яго асноўных свят пачала адзначацца ў адзін і той жа час” [5, с. 10]. Такое збліжэнне можна патлумачыць тым, што немагчыма было вызначыць дакладныя даты многіх свят. На гэты конт архімандрыт Кіпрыян Керн піша: «Калі можна без цяжкасцей вызначыць дату крыжовай смерці Госпада па каляндарных запісах, якія захаваліся, то дзень Ражджаства Хрыстова, Праабражэння і інш. ніякімі датамі не можа быць устаноўлены. <...> Каб вызначыць дакладныя даты святкаванняў, Царква нярэдка кіравалася “педагагічнымі” ці місіянер-

скімі меркаваннямі. Фіксуючы канкрэтны дзень у якасці свята, Царква імкнулася пераадоляваць мясцовыя традыцыі, перажыткі папярэдніх рэлігійных звычаяў і г. д.» [6, с. 47]. У эарталагічным эцюдзе “Міхайлаў дзень” В. Болатаў аргументуе такія дзеянні Царквы наступным чынам: “Язычніцтва, з якім вядзе барацьбу Царква, – гэта не толькі рэлігія, але і складзены пэўным чынам побыт. <...> Хрысціянін, які яшчэ нядаўна быў язычнікам, не мог перапыніць зносіны са сваімі суседзямі. Трэба было ахоўваць яго ад рэцыдыву, і святы адыгрывалі тут ці не галоўную ролю” [3, с. 621]. В. Болатаў акцэнтуюе ўвагу на тым, што “па меры ўкаранення хрысціянства язычніцтва пераставала быць рэлігійнаю сілаю: яно жыло па інерцыі, прыстасавалася да канкрэтных бытавых форм, і Царква для таго, каб хрысціянства распаўсюджвалася больш паспяхова, па магчымасці старалася ашчаджаць гэтыя звычаі, калі ў іх закладзена была чалавечая душа, калі політэзізм гэтых звычаяў абмяжоўваўся знешнімі праявамі” [3, с. 624]. Адсюль вынікае, што выкараняць старадаўнія назвы свят ранняе хрысціянства не мела на мэце.

Усё гэта прывяло да таго, што ў II тысячагоддзі ў славянскім духоўным свеце разгарнуўся працэс, які прывёў да ўзнікнення надзвычай спецыфічнай з’явы, якую сёння называюць *двухвер’е*, ці *народнае праваслаўе* [5, с. 14]. Так, у адносінах да аднаго рэлігійнага свята можа ўжывацца некалькі найменняў, якія маюць рознае паходжанне (праваслаўнае, каталіцкае ці народнае) і якія ўтвараюць сінанімічны рад. Існаванне полінайменнасці рэлігійных свят у беларускай мове пацвярджаецца разнастайнасцю назваў свята ў гонар хрышчэння Ісуса Хрыста.

Аналіз публікацый у газеце “Звязда” за 2007 – 2012 гг. дазваляе сцвярджаць, што ў дачыненні да гэтага свята ўжываецца 5 назваў: **Богаяўленне – Хрышчэнне (Кшчэнне, Хрост) – Вадохрышча**.

У “Беларускім Праваслаўным календары” апошні дзень Калядаў – 19 студзеня па новым стылі – называецца *Богаяўленне* і *Хрышчэнне Гасподняе* [2, с. 13]. Калі Ісусу Хрысту споўнілася 30 гадоў, Ён прыйшоў да Іаана Прадцечы, які хрысціў народ у рацэ Іардан, і таксама папрасіў хрышчэння. Іаан паслухаўся і хрысціў Яго. Таму праваслаўныя вернікі і святкуюць Хрышчэнне Гасподняе. Назва перадае дакладную сутнасць самога свята.

Эартонім *Хрышчэнне* ў газеце “Звязда” ўжываецца ў матэрыялах, дзе тлумачыцца сэнс свята, у інтэрв’ю са святарамі і афіцыйнымі прадстаўнікамі Царквы: *Патрыярх Кірыл заклікаў не ставіцца да купання на Хрышчэнне як да*

народнага звычаю (19.01.2011); *Тады і адбылося Хрышчэнне Ісуса Хрыста, якое чалавецтва святкуе сярод самых значных евангельскіх падзей* (17.01.2009).

Сярод назваў хрысціянскага паходжання згаданае найменне найбольш распаўсюджана ў перыёдыцы. Яно мае яшчэ адно значэнне – далучэнне чалавека да праваслаўнай ці каталіцкай веры. Некалі хрысцілі Сына Божага, а цяпер бацькі хрысцяць сваіх дзяцей. Абрад хрышчэння знаёмы і зразумелы людзям, а значыць, і сама назва *Хрышчэнне* ўспрымаецца натуральна і ў газетным артыкуле.

У каталіцызме святкуецца *Хрост* (ад польск. *chrzest*), што і абазначае ‘хрышчэнне’. У “Звяздзе” слова *хрост* набыло абагульненае значэнне – ‘хрышчэнне чалавека’: *Сам хрост быў асаблівы. Час быў такі, што ў царкву не панясеш хрысціць дзіця* (20.01.2011); *Хоць грунтоўны хрост Літвы наступіў значна пазней...* (10.07.2009); *Хрост адбываўся ў саборы Пятра і Паўла* (4.03.2011).

Акрамя таго, было выяўлена яшчэ адно найменне – *Кшчэнне*. *Кшчэнне* ўтворана ад дзеяслова *кшціць* (польск. *chrzcić*) ‘хрысціць’. Гэтае слова характэрна найперш для народнага ўжытку, напрыклад для валачобных песень: “Святое Кшчэнне ваду кшціла, ваду кшціла, свет ачысціла і ваду наверх пусціла” [8, с. 48]. На старонках сучаснай “Звязды” гэтае найменне сустракаецца ў матэрыялах, дзе гаворка ідзе пра пэўную мясцовасць: *Нездарма ж у беларусаў адны з самых наважаных святаў – Кшчэнне, якое прыходзіць пасля Калядаў...* (Алесь Касцень, вёска Касцяні Пастаўскага раёна; 21.11.2007); *“Кшчэнне” па старадарожску. Традыцыйнае акунанне ў дзень праваслаўнага Вадохрышча ў Старадарожскім раёне* (19.01.2011). У першым выпадку жыхар вёскі Касцяні Пастаўскага раёна, апісваючы свята, ужывае распаўсюджаную ў яго мясцовасці назву, а не агульнапрынятую. Другі прыклад расказвае пра Кшчэнне ў Старых Дарогах. І карэспандэнт, перадаючы атмасферу свята, ужывае нязвычайную для большасці беларусаў лексему.

Як ужо адзначалася, у “Беларускім Праваслаўным календары” занатаваны яшчэ адзін эартонім – *Богаяўленне*. Ён таксама перадае дакладную сутнасць свята, як і *Хрышчэнне*, толькі з іншага боку. У дзень хрышчэння Ісуса Хрыста Бог паказаў сябе свету ў Прасвятой Троіцы (Айцец, Сын і Святы Дух). Бог Айцец абвясціў з нябёс пра Сына, Сын хрысціўся ад Іаана Прадцечы, Дух Святы сышоў на Сына ў выглядзе голуба [2, с. 13]. У газеце гэтае найменне сустракаецца радзей, чым *Хрышчэнне*, як менш зразумелае чытачу. Не ўсе ведаюць біблейскую гісторыю, а значыць, і не ўсе атаясамліваюць *Хрышчэнне* з

Богаяўленнем. Таму ў публікацыях, дзе ўжываецца гэтая слова, аўтары даволі часта даюць яго тлумачэнне: *Самы галоўны змест сённяшняга свята – успамін пра далёкі дзень, калі Ісус Хрыстос хрысціўся ў Іардане, і Айцец Нябесны выявіў сябе голасам з неба, а Святы Дух з’явіўся ў выглядзе белага голуба. Таму свята гэтая называецца Богаяўленнем* (19.01.2011); *Свята Богаяўлення пачалося ўчора, калі пасля Божай Літургіі свяціцеля Васіля Вялікага адбылося Першае Вялікае асвячэнне вады* (19.01.2010).

У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” лексема *вадохрышча* тлумачыцца як ‘адно з царкоўных зімовых свят’ (т. 1, с. 451), калі адбываецца асвячэнне вады. Назва *Вадохрышча* самая распаўсюджаная ў газетнай мове і зразумелая чытачу. Яна асацыіруецца з канкрэтным дзеяннем, якое можа зрабіць кожны. Такое найменне лягчэй запомніць і прывязаць да пэўнай даты: *На поўначы Беларусі з’яўленне на небасхіле трох зорак пояса Арыёна, якія называлі Трыма Каралямі, сімвалізуе пачатак свята Вадохрышча...* (9.09.2010); *На Вадохрышча тут стаіць вялізная чарга на святую ваду...* (1.02.2012); *Цяперашнія студзеньскія маразы звычайна характэрны для Вадохрышча* (29.01.2011).

Назва *Вадохрышча* – народная. Сярод вышэйзгаданых найменняў (*Хрышчэнне, Хрост, Кішчэнне, Богаяўленне*) толькі гэтая лексема ўжываецца побач са словам *Каляды* і іншымі вытворнымі ад яго словамі: *Вадохрышчам завяршаюцца сёння калядныя святкаванні* (19.01.2008); *Восьмы канцэрт гэтага цыкла прайшоў увечары, напярэдадні Вадохрышча, і паказаў прыклады калядавання ў розных населеных пунктах Столінскага раёна* (22.01.2011).

Адметна, што ніводнае са згаданых найменняў не мае язычніцкага паходжання: першачаткова ўсе яны абазначалі хрысціянскае свята. Гэтая акалічнасць дазваляе ўжываць розныя найменні ў якасці сінонімаў: *Вадохрышча. Напіцца святой вадзіцы* [загаломак]. *Ужо вельмі шмат гадоў у мой сямейны абавязак уваходзіць зусім не цяжкая, але пачэсная справа – прынесці перад Хрышчэннем, а на праваслаўным календары яшчэ і Божаз’яўленнем, свяцённай вады ад царквы для ўсіх родных і сваякоў* (17.01.2009); **ВАДОХРЫШЧА** [рубрыка]. *Патрыярх Кірыл заклікаў не ставіцца да купання на Хрышчэнне як да народнага звычаю* (19.01.2011).

Як паказваюць прыклады, найбольш часта ўжываецца лексема *Хрышчэнне* (у хрысціянскім кантэксце) і *Вадохрышча* (у народным кантэксце).

Выкарыстанне некалькіх назваў у дачыненні да аднаго рэлігійнага свята дазваляе сцвяр-

джаць, што полінайменнасць – адна з галоўных асаблівасцей разгледжанай лексічнай групы. У газеце “Звязда” ўжываюцца розныя паходжанні найменні рэлігійных свят, што абумоўлена неспецыялізаванасцю выдання ў асветленні дзейнасці прадстаўнікоў канкрэтнай рэлігіі. Таксама было выяўлена, што розныя назвы аднаго і таго ж свята часцей за ўсё не з’яўляюцца лексічнымі дублетамі, а значыць, кожная з іх мае адметную функцыянальна-стылістычную афарбоўку і ўласную сферу выкарыстання. Таму можна гаварыць пра спецыфіку выкарыстання назваў рэлігійных свят у выданні.

Полінайменнасць рэлігійных свят на старонках “Звязды” сустракаецца нярэдка і ў большасці выпадкаў арганічна дапасоўваецца да кантэксту публікацый. Такім чынам, полінайменнасць рэлігійных свят – натуральная з’ява, якая ўзбагачае лексічны склад беларускай мовы. Адпаведна задача носбітаў мовы не выкараняць такую сінанімічнасць, а вывучаць сутнасць кожнай з магчымых назваў і выкарыстоўваць іх абгрунтавана.

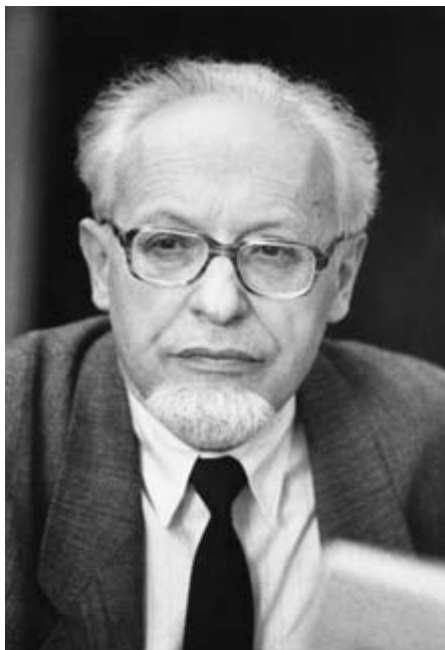
Спіс літаратуры

1. **Басова, А.** Опозиция ‘правое – левое’ как воплощение мужского и женского начал (на материале белорусской народной культуры) / А. Басова // *Gender-Forschung in der Slawistik : Beiträge der Konferenz Gender – Sprach – Kommunikation – Kultur / Institut für Slawistik Friedrich Schiller – Universität Jena. – Wien, 2002. – С. 627 – 633.*
2. **Беларускі Прысваўны каляндар 1996.** Звод імёнаў святых. Полацкая епархія / уклад. Т. А. Матрунчык, Г. М. Шэйкін. – Мінск : Свята-Петра-Паўлаўскі сабор г. Мінска, Беларускае Прысваўнае Брацтва Трох Віленскіх Мучанікаў, 1996.
3. **Болотов, В. В.** Михайлов день. Эортологический этюд / В. В. Болотов // *Христианское чтение. – Вып. XI – XII. – М., 1892. – С. 593 – 644.*
4. **Бугаева, И. В.** Праздники и их наименование в православном социолекте / И. В. Бугаева // *Социальная политика и социология : журнал. – М., 2008. – № 1. – С. 218 – 234.*
5. **Катовіч, А.** Зімовыя свята : нарысы / А. Катовіч, Я. Крук. – Мінск : Маст. літ., 2004.
6. **Керн, К.** Литургика. Гимнография и эортология / К. Керн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kursmda.ru/books/liturgika_gimnografia_k_kern.htm. – Дата доступа : 25.09.2012.
7. **Красней, В. П.** Беларуская тэрміналогія : зб. арт. / В. П. Красней. – Мінск : БДУ, 2011.
8. **Лозка, А. Ю.** Беларускі народны каляндар / А. Ю. Лозка. – Мінск : Палымя, 2002.
9. **Мусорын, А.** Хрысціянская тэанімічная лексіка беларускай мовы праваслаўнага і каталіцкага ўжывання / А. Мусорын // *Беларусь і беларусы ў прасторы і часе : зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса. – Мінск : Лімарыус, 2007. – С. 342 – 348.*

Ганна БАСАВА,
Вікторыя ПЯТКЕВІЧ.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

ШМАТГРАННАСЦЬ ТАЛЕНТУ ВІКТАРА МАРТЫНАВА

90

Віктар Мартынаў нарадзіўся 25 студзеня 1924 г. у Адэсе ў сям’і ваеннага. Там у 1941 г. закончыў сярэднюю школу, але працягнуць вучобу перашкодзіла вайна. У 1944 – 1945 гг. служыў у Савецкай арміі (спачатку ў 1310-м стралковым палку аўтаматчыкам, пазней у 187-м стралковым палку камандзірам аддзялення), удзельнічаў у вызваленні Румыніі, Югаславіі, Балгарыі, Венгрыі і Аўстрыі, быў паранены. Пасля вайны закончыў філалагічны факультэт Адэскага дзяржаўнага ўніверсітэта (1948), аспірантуру Адэскага (1949) і Львоўскага (1951) дзяржаўных універсітэтаў. Пад кіраўніцтвам прафесара Іларыёна Свянціцкага абараніў кандыдацкую дысертацыю пра драматургічную творчасць Юльюша Славацкага. Займаў пасады намесніка дырэктара па навуковай рабоце Навуковай бібліятэкі Адэскага дзяржуніверсітэта (1951 – 1952), загадчыка кафедры замежных моў (1952 – 1960). У той час захапіўся лінгвістыкай і пачаў даследаваць старажытныя славяна-германскія моўныя сувязі.

Па запрашэнні Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР у 1960 г. Віктар Мартынаў пераехаў у Мінск. Працаваў старшым навуковым супрацоўнікам (1960 – 1962), загадчыкам сектара агульнага і славянскага мовазнаўства (1962 – 1990), галоўным навуковым супрацоўнікам (1990 – 1994). У 1992 г. узначаліў навукова-даследчы цэнтр “Семантыка” пры Мінскім

дзяржаўным лінгвістычным універсітэце, актыўна займаўся выкладчыцкай дзейнасцю.

Навуковыя даследаванні В. Мартынава характарызуюцца выключнай фундаментальнасцю, разнастайнасцю. Асабліва выразна акрэсліваюцца два асноўныя кірункі – лінгвістычная кампаратывістыка і штучны інтэлект. Вучоны напісаў і апублікаваў каля 20 кніг і брашур, а таксама больш за 200 навуковых артыкулаў.

У 1963 г. Віктар Мартынаў выдаў манаграфію “Славяна-германскае лексічнае ўзаемадзеянне старажытнай пары”, якая была абаронена ў Маскве як доктарская дысертацыя (1968) і распачала цэлы цыкл даследаванняў вучонага па глотэгенезе славян. Вучоны даказаў існаванне славянізмаў у прагерманскай мове і такім чынам вызначыў абсалютную храналогію (V – III стст. да н. э.) і месца (па сярэднім і ніжнім Одрэ) старажытных кантактаў славян і германцаў. Адсюль атрымала першае ўласна лінгвістычнае абгрунтаванне гіпотэзы пра вісла-одэрскую прарадзіму славян. Гэтую праблематыку вучоны паспяхова распрацоўваў на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў. Ужо ў наступнай манаграфіі “Славянская і індаеўрапейская акамадацыя” (1968) В. Мартынаў прапанаваў і абгрунтаваў тэорыю фаналагічнай пераемнасці паміж індаеўрапейскай мовай і прамовай славян, што стала істотным унёскам у айчыннае славяназнаўства. Пазней гэтай праблеме былі прысвечаны шматлікія даклады на з’ездах славістаў (“Праславянская і балта-славянская суфіксальная дэрывацыя імёнаў”, 1973; “Праславянская мова і яе месца ў заходнебалтыйскім дыялектным кантынууме”, 1988; “Этнагенез славян: Мова і міф”, 1993; “Прарадзіма славян: лінгвістычная верыфікацыя”, 1998 і інш.), а таксама манаграфіі (“Мова ў прасторы і часе: да праблемы глотэгенезу славян”, 1983, 2-е выд. 2004; “Выбраныя працы”, 2009; “У цэнтры свядомасці чалавека”, 2009), дзе рэтраспектыўна даследавана развіццё праславянскай мовы, яе ўнутраныя пераўтварэнні і знешнія кантакты. Ажыццёўлена па магчымасці поўная стратыфікацыя праславянскай мовы за дзесяць стагоддзяў, атрыманы новыя аргументы на карысць яе лакалізацыі ў басейнах Віслы і Одэра ў даследаванні храналагічных перыядаў. Акрамя таго, метадыкі вывучэння глотэгенезу славян вучоны выкарыстаў пры даследаванні канвергенцыі і дывергенцыі ў эвалюцыі моўнага стану дагістарычнай эпохі.

Блізкія да праславянскай праблематыкі і даследаванні Прыпяцкага Палесся, праведзеныя калектывам вучоных пад кіраўніцтвам В. Мартынава. Вынікі гэтай працы апублікаваны ў манаграфіі “Лексіка Палесся ў прасторы і часе” (1971), дзе з дапамогай багатага фактычнага матэрыялу вызначаны ўсходнія межы арэалу, які займала ў дагістарычную эпоху праславянская мова.

З 1966 г. пад кіраўніцтвам Віктара Мартынава ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа АН Беларусі распачалася праца па складанні шматтомнага “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” (кіраваў падрыхтоўкай і выданнем першых 8 тамоў). У якасці асноўнага прынцыпу складання слоўніка кіраўнік навуковага праекта прапанаваў прымаць стратыфікацыі слова ў часе і прасторы ў параўнанні з пошукам этымона. Іншымі словамі – пошук этымона пачынаць не раней за ажыццяўленне такой стратыфікацыі. Аднак, як сведчаць апублікаваныя пад яго кіраўніцтвам выпускі слоўніка, паслядоўна рэалізаваць гэты прынцып ва ўсіх этымалогіях не ўдалося.

Адначасова з “Этымалагічным слоўнікам беларускай мовы” В. Мартынаў распачаў у Інстытуце мовазнаўства новы кірунак навуковых даследаванняў – дэдуктыўную семіётыку. Яшчэ ў 1966 г. вучоны выдаў кнігу “Кібернетыка. Семіётыка. Лінгвістыка”, дзе даступна выклаў тэарэтычныя прынцыпы гэтай галіны ведаў. Далейшае развіццё яна атрымала ў калектыўнай манаграфіі “Марфемная дыстрыбуцыя ў беларускай мове. Дзеяслоў” (1967) і напісаным у суаўтарстве артыкуле “Прынцыпы дыстрыбуцыўнага аналізу дзеяслоўнай афіксацыі” ў маскоўскім зборніку. Фактычна гэтыя працы сталі надзейнай асновай для распрацоўкі праблемы штучнага інтэлекту.

Даследаванні па праблеме штучнага інтэлекту таксама вызначаюцца грунтоўнасцю і паслядоўнасцю ў дасягненні пастаўленай мэты. З 1970-х гг. Віктар Мартынаў актыўна распрацоўваў так званы ўніверсальны семантычны код (УСК), асобныя версіі якога абгрунтаваны і выкладзены ў шэрагу самастойных выданняў: “Семіялагічныя асновы інфарматыкі” (1974), “Універсальны семантычны код” (1977), “Універсальны семантычны код: УСК-3” (1984), “Універсальны семантычны код: УСК-4” (1988), “Прынцып аб’ектыўнай семантычнай класіфікацыі. Рэалізацыйны аспект функцыянавання мовы” (1995), “Universal Semantic Code. USC-5” (1995), “Асновы семантычнага кадзіравання. Вопыт прадстаўлення і пераўтварэння ведаў” (2001), “У цэнтры свядомасці чалавека” (2009), а таксама ў шэрагу артыкулаў, апублікаваных у

разнастайных айчынных і замежных выданнях. Выкарыстанне УСК пры лінгвістычным апісанні пададзена ў манаграфіі “Катэгорыі мовы. Семіялагічны аспект” (1982). Гэтая ідэя вучонага выклікала вялікую цікавасць спецыялістаў розных галін навукі. У выніку Віктар Мартынаў выступіў з дакладамі на канферэнцыях па праблеме штучнага інтэлекту ў СССР і за мяжой, а ідэя вучонага прайшла паспяховаю эксперыментальную праверку ў Вылічальным цэнтры Акадэміі навук СССР. Упершыню была створана сістэма, якая працавала і вырашала на ЭВМ шырокі спектр інтэлектуальных задач.

Паралельна з гэтымі даследаваннямі пад кіраўніцтвам В. Мартынава ў 1980-я гг. пачалася паспяхова праца па стварэнні ў Беларусі першых канкардансаў. У 1985 г. быў завершаны “Канкарданс беларускай мовы XIX ст.” і разгорнута праца над “Канкардансам беларускіх пісьменнікаў. Канкарданс Кузьмы Чорнага” (абедзве працы ў камп’ютарнай версіі).

Актыўна займаўся вучоны і падрыхтоўкай маладых навукоўцаў. Пад яго кіраўніцтвам напісана і абаронена больш за 20 дысертацый па розных лінгвістычных напрамках, у тым ліку чатыры доктарскія. Увогуле сям’я Мартынавых складаецца з навукоўцаў: жонка, Эльвіра Міхайлаўна, кандыдат філалагічных навук, працавала старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы, даследавала беларуска-ўкраінскія літаратурныя сувязі і апублікавала па гэтай праблеме некалькі манаграфій, дачка, Таццяна Віктараўна, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры маўленнезнаўства і тэорыі камунікацыі Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта, даследуе разнастайныя пытанні тэорыі маўлення.

За плённую навуковую дзейнасць Кембрыджскі біяграфічны цэнтр у 1993 г. уганараваў Віктара Мартынава званнямі “Чалавек года” і “Чалавек стагоддзя”. Яго імя ўключана ў кнігу “Book of Honour USA”, дзе падаюцца звесткі пра выдатных вучоных і дзеячаў мастацтва сучаснасці. Узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны II ступені, медалём “За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941 – 1945 гг.”, юбілейнымі медалямі, ганаровымі граматамі. Вучні і калегі вучонага адзначаюць, што гэта быў шчыры, мяккі, далікатны, інтэлігентны чалавек, які ніколі і нікому не навізваў свой пункт гледжання.

Памёр Віктар Мартынаў 25 студзеня 2013 г. Для нас засталіся яго грунтоўныя працы, арыгінальныя навуковыя ідэі.

Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук.

ЛЕКСІКОГРАФ АРЦЁМ БАХАНЬКОЎ

90

Беларуская лексікаграфія як самастойная галіна нацыянальнай лінгвістыкі мае багатыя традыцыі і характарызуецца даволі дынамічным развіццём. Яе гісторыя складаецца з набыткаў канкрэтных навукоўцаў, што самаахварна і верна служылі ёй. Адным з такіх шчырых рупліўцаў на лексікаграфічнай ніве беларускай мовы быў доктар філалагічных навук прафесар Арцём Яфімавіч Баханькоў.

Нарадзіўся А. Баханькоў 29 студзеня 1924 г. у вёсцы Саламір'е Полацкага раёна. Пасля заканчэння сямігадовай школы і Полацкага педвучылішча (1938 – 1941) 17-гадовы настаўнік стаў загадчыкам Бікульніцкай пачатковай школы. У час фашысцкай акупацыі Беларусі спачатку разам з бацькамі працаваў на сельскай гаспадарцы, падтрымліваў сувязь з партызанамі, а з мая 1943 г. стаў палітруком узвода партызанскага атрада “Бальшавік” брыгады імя К. Варашылава. У чэрвені 1944 г. трапіў у палон і знаходзіўся ў канцлагерах (вёска Баравуха Полацкага раёна, горад Мітава ў Латвіі), адкуль у жніўні 1944 г. яму ўдалося ўцячы. У верасні 1944 г. стаў байцом Чырвонай арміі. У складзе Ідрыцкай чырванасцяжнай дывізіі ўдзельнічаў у баявых дзеяннях, быў тройчы паранены. Подзвігі Арцёма Баханькова высока ацэнены: два медалі “За адвагу”, ордэн Айчыннай вайны I ступені, тры падзякі Вяр-

хоўнага Галоўнакамандуючага, сем юбілейных медалёў.

Дэмабілізаваўшыся з арміі, А. Баханькоў працаваў настаўнікам у школах Полацкага раёна (вёскі Варонічы, Зыкава, Гомель) і завочна вучыўся на беларускім аддзяленні літаратурнага факультэта Мінскага дзяржаўнага педінстытута імя А. М. Горкага (1950 – 1955). Пасля заканчэння аспірантуры педінстытута быў накіраваны на працу ў Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР (1960). Пад кіраўніцтвам прафесара В. Баркоўскага Арцём Баханькоў паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю “Склада-назалежныя сказы ў паўднёва-заходніх беларускіх гаворках” (1961). Базай праведзенага даследавання сталі найперш уласнаручна сабраныя дыялектныя матэрыялы, а таксама картатэка дыялекталагічных экспедыцый Інстытута мовазнаўства, апублікаваныя фальклорныя тэксты А. Сержпутоўскага, М. Федароўскага, І. Сербавы і інш.

Асноўныя кірункі даследчай дзейнасці Арцёма Баханькова ў акадэмічным інстытуце – дыялекталогія, лексікалогія і лексікаграфія. Акрамя кандыдацкай дысертацыі па дыялекталогіі вучоны апублікаваў шэраг змястоўных артыкулаў з аналізам некаторых асаблівасцей беларускай дыялектнай мовы, збіраў лексіку роднай гаворкі на Полаччыне і надрукаваў некалькі яе падборак у дыялекталагічных зборніках (“З рыбалюнай лексікі Полаччыны”, 1975; “Пра варыва, пражонку і розны трунак”, 1976 і інш.), як навуковы рэдактар сам уклаў і адрэдагаваў зборнік “Народнае слова” (1976), планаваў сумесна з земляком М. Суднікам укладзіць “Слоўнік гаворак Полаччыны”. Аднак найбольшы ўнёсак у скарбонку беларускага мовазнаўства зроблены ім у галіне лексікалогіі і лексікаграфіі.

Лексікалагічная тэматыка захапіла вучонага ўжо неўзабаве пасля абароны кандыдацкай дысертацыі. Выпрабавальным і лёсавызначальным палігонам гэтага кірунку стала калектыўная праца па лексікалогіі, дзе А. Баханькоў працаваў побач з такімі аўтарытэтнымі даследчыкамі, як А. Аксамітаў, У. Анічэнка, А. Булыка, А. Жураўскі, І. Крамко, А. Яновіч. Ён прааналізаваў змяненне лексічнага складу беларускай мовы ў савецкі перыяд і стаў суаўтарам і сурэдактарам грунтоўнай манаграфіі “Гістарычная лексікалогія беларускай мовы” (1970). Названая навуковая праблема захапіла, і даследчык

прадоўжыў вывучэнне лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы, вынікам чаго стала выданне ўласнай манаграфіі “Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд: Сацыялінгвістычны нарыс” (1982). Манаграфія стала асновай аднайменнай доктарскай дысертацыі, паспяхова абароненай у 1985 г.

З ліпеня 1986 г. Арцём Баханькоў узначаліў аддзел лексікалогіі і лексікаграфіі, і пад яго кіраўніцтвам пачалася праца над фундаментальнай навуковай тэмай “Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы”, якая была апублікавана асобнай манаграфіяй у 1994 г. у многім дзякуючы навуковай эрудыцыі, арганізатарскім здольнасцям і асабістай выключнай працаздольнасці навуковага кіраўніка праекта. Як слушна заўважае адзін з удзельнікаў навуковага калектыву Вячаслаў Шчэрбін, “амаль дзве трэці тэксту... Арцём Баханькоў напісаў асабіста” (Веды. 30.01.2004).

Адметнае месца ў навуковай спадчыне вучонага займаюць лексікаграфічныя выданні: ён фактычна быў у ліку пачынальнікаў сучаснай беларускай тлумачальнай лексікаграфіі. Менавіта Арцём Баханькоў, Іосіф Гайдукевіч і Павел Шуба першымі ў пасляваенны час падрыхтавалі для беларускіх школьнікаў спачатку “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (1966), а потым і “Тлумачальны слоўнік рускай мовы” (1975). За гэты час абодва слоўнікі неаднаразова перавыдаваліся, што сведчыць пра іх належную навуковую вартасць, метадычную якасць і грамадскую запатрабаванасць: “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў выдавецтвах “Народная асвета” і “Paradox” друкаваўся 10 (!) разоў (1966 – 2006), а “Тлумачальны слоўнік рускай мовы” – 11 (!) разоў (тамсама, 1975 – 2012). Унёсак Арцёма Баханькова і яго суаўтараў у філалагічны адукацыйны працэс на Беларусі можна параўнаць хіба што з укладам Міхася Яўневіча, Уладзіміра Андрэенкі, Анатоля Бардовіча і Мікалая Гурскага, чые падручнікі па беларускай і рускай мовах таксама верна служылі вучням амаль сорак пасляваенных гадоў.

Вялікая праца ажыццёўлена Арцёмам Баханьковым пры падрыхтоўцы і выданні першага акадэмічнага “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (1977 – 1984), дзе ён быў укладальнікам, навуковым рэдактарам 2-га тома і членам рэдкалегіі слоўніка, аўтарам слоўнікавых артыкулаў, а таксама “Руска-беларускага слоўніка” (2-е выд. 1982) і “Беларуска-рускага слоўніка” (2-е выд. 1988 – 1989) – быў навуковым рэдактарам гэтых даведнікаў.

Разам з тым фундаментальная акадэмічная навука не паглынула педагагічных схільнасцей Арцёма Баханькова, які шмат гадоў аддаў працы ў школе. І пра гэта сведчаць не толькі выдадзеныя слоўнікі для вучняў. Ён паспяхова кіраваў аспірантамі і падрыхтаваў некалькі кандыдатаў навук, працаваў старшынёй дзяржаўнай экзаменацыйнай камісіі на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і кіраваў напісаннем дыпломных работ студэнтамі-выпускнікамі. Не толькі як высокакваліфікаваны навуковец, але і як вопытны настаўнік-практык для Міністэрства адукацыі і розных выдавецтваў ён адрэцэнзаваў больш за трыццаць падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў, праграм, метадычных распрацовак, навуковых прац, зборнікаў, шэраг артыкулаў. У сакавіку 1992 г. рашэннем Прэзідыума Акадэміі навук Беларусі Арцём Баханькоў быў прызначаны загадчыкам-арганізатарам кафедры беларускай мовы, дзе цалкам прысвяціў сябе педагагічнай дзейнасці. Багаты настаўніцкі вопыт і несумненныя арганізатарскія здольнасці дазволілі яму ў кароткі тэрмін стварыць новую структурную адзінку і ўкамплектаваць яе кваліфікаванымі навукова-педагагічнымі кадрамі, здольнымі на належным узроўні вырашаць пастаўленую задачу: рыхтаваць кадры вышэйшай кваліфікацыі з добрым валоданнем беларускай мовай. На пасадзе загадчыка названай кафедры А. Баханькоў адпрацаваў пяць гадоў. За гэты час праз розныя формы навучання сваё валоданне беларускай мовай удасканалілі больш за 1000 слухачоў: дактаранты, аспіранты, суіскальнікі, супрацоўнікі навукова-даследчых інстытутаў, службовыя асобы Прэзідыума Акадэміі навук.

Аднак узрост і стан здароўя партызана-франтавіка ўсё настойлівей нагадвалі пра сябе, і на свой апошні працоўны год Арцём Баханькоў вярнуўся да менш напружанай працы – у родны Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, адкуль неўзабаве і пайшоў на заслужаны адпачынак у канцы лістапада 1998 г. Памёр 12 жніўня 2001 г.

Арцём Баханькоў быў аўтарытэтным навукоўцам, выдатна падрыхтаваным дыялектолагам, лексіколагам і лексікографам, таленавітым педагогам, добразычлівым, шчырым, спагадлівым чалавекам, якога паважалі калегі, вучні, знаёмыя. Яго працы яшчэ не адно дзесяцігоддзе будуць запатрабаваныя.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.
Святлана ФАЦЕЕВА,
кандыдат філалагічных навук.

БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКИ СЛОЎНИК

Słownik białorusko-polski / pod red. T. Chylak-Schroeder, J. Głuszkowskiej-Babickiej, T. Jasińskiej-Sochy = **Беларуска-польскі слоўнік** / пад рэд. Т. Хыляк-Шрэдар, Я. Глушкоўскай-Бабіцкай, Т. Ясіньскай-Сохі. – Warszawa, 2012. – 826 s.

Гэтая лексікаграфічная праца падрыхтавана калектывам кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта пры ўдзеле такіх знакамітых вучоных, як прафесар Альберт Барташэвіч і прафесар Аляксандр Баршчэўскі. Рэцэнзаваны “Беларуска-польскі слоўнік” – першая шырокадаступная беларуска-польская лексікаграфічная публікацыя, яе аб’ём дастатковы для патрэб шырокіх колаў носьбітаў абедзвюх моў, зацікаўленых ва ўзаемных моўных кантактах. Як пазначаюць складальнікі, слоўнік прызначаны для даволі шырокага кола карыстальнікаў, перш за ўсё студэнтаў, перакладчыкаў, журналістаў, бізнесменаў і тых, хто вывучае беларускую мову. Таму беларускія лексемы ў слоўнікавых артыкулах прыводзяцца з граматычнымі формамі, а пры польскіх эквівалентах прапануецца некалькі варыянтаў перакладу, таксама падаюцца пераносныя значэнні і фразеалагічныя звароты.

У рэестры слоўніка змяшчаецца больш за 40 тысяч слоўнікавых артыкулаў, сярод якіх істотнае месца, як пазначана ў “Прадмове”, займае сучасная лексіка, што адлюстроўвае змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы, да прыкладу, *менеджар, прадзюсар, хакер, гамбургер, джып, джокер, пірсінг, файл, еўрабачанне, экатурызм* і інш. Акрамя таго, рэестр слоўніка ўключае ў сябе агульнаўжывальную лексіку сучаснай беларускай мовы, у тым ліку сучасныя беларускія размоўныя словы (*дублёнка, гваздануць, задрыпаны, зубрыла, шпана*), тэрміны (*зензубель, мікрафлора, паярак, трацічны, субпадрадчык*), а таксама словы, якія адлюстроўваюць беларускую культурную і матэрыяльную этнічную адметнасць (*дажынкi, дакоскі, дакопкі, дамалоткі, вадзянік, лясун, дзяды, покуць, запашнік*). Асабліва цікавым падаецца наяўнасць у рэестры слоўніка такіх лексем, што маюць выразную стылістычную афарбоўку і абмежаванае ўжыванне: *кайф, дзедаўшчына, шпана, п’янчуга, запой, мафіёзі, сутэнёр, рэкет, наркабізнес* і пад. Відаць, на думку складальнікаў слоўніка, падача сэнсавых адпаведнікаў да беларускай лексікі, адрознай паводле ступені ўжывання, пакажа дынамізм лексічнага складу сучаснай беларускай мовы, яе здольнасць адлюстраваць складаную і разнастайную сучасную рэчаіснасць.

Тлумачэнне ў слоўніку беларускіх фразеалагічных спалучэнняў і ўстойлівых выразаў здаецца надзвычай удалым – прывядзём для прыкладу фраземы ў слоўнікавым артыкуле КРОЎ (падаюцца праз традыцыйны “ромб”): *гарачая ~ gorąca krew; да апошняй кроплі крыві do ostatniej kropli krwi; ~ з малаком krew z mlekiem; ~ іграе (кіпіць) kipi (wre) krew; ploць ad ploці, ~ ad kрыві kość z kości, krew z krwi*. Такі досыць падрабязны пералік сэнсавых адпаведнікаў да беларускіх фразем выконвае адначасова дзве задачы: перадае адметнасць беларускага парэміялагічнага фонду і набліжае яго да польскага карыстальніка, робячы беларускую мову больш зразумелай у яе мастацка-вобразным праяўленні.

Плён працы нашых польскіх калег-мовазнаўцаў варта лічыць не толькі ўласна лінгвістычным даведнікам, але і своеасаблівым падручнікам па гісторыі Беларусі, па арфаграфіі, граматыцы і стылістыцы беларускай літаратурнай мовы. Пацверджанне гэтаму – спіс умоўных скарачэнняў, якія абазначаюць граматычныя і стылістычныя паметы і тлумачальныя рэмаркі. Усе названыя звесткі пададзены ў дзвюх аднолькавых прадмовах да слоўніка – на польскай і беларускай мовах, – што надае яму пэўную ступень энцыклапедычнасці і яшчэ больш падвышае яго мовазнаўчую каштоўнасць. Апрача таго, слоўнік мае ў якасці дадаткаў спісы геаграфічных назваў (*Nazwy geograficzne*), абрэвіятур (*Skrótowce*), скарачэнняў (*Skróty*), а таксама ўзоры змянення часцін мовы (*Wzory odmian części mowy*) у выглядзе некалькіх табліц.

Разгледжаная праца ўяўляе сабой кампактнае, зручнае для карыстання выданне. Грунтоўнае і дасканалае лексікаграфічнае выданне, якое атрымала сучасная беларусістыка, сведчыць пра шчырую і бескарысліваю зацікаўленасць з боку польскага навуковага асяродку нашай мовай і нашай культурай, ды і ўвогуле Беларуссю. І нам не варта забывацца на тое, што ў цяперашні час добрасядскія адносіны паміж народамі, шчырая зацікаўленасць культурай суседняй нацыі і павага да яе мовы спрыяюць палітычнай стабільнасці дзяржаў і надаюць сэнс нацыянальнаму існаванню.

Ірына САВІЦКАЯ,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Віншuem!

ДОБРАЯ СЛАВА ДАРАЖЭЙШАЯ ЗА БАГАЦЦЕ ДА ЮБІЛЕЮ МАРЫІ КАВАЛЁВАЙ

Такія рысы, як дабрыня, выключная вытрыманасць і добразычлівыя адносіны да кожнага, зачаравалі мяне ад першага нашага знаёмства на кафедры беларускага мовазнаўства тагачаснага Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага, куды я перайшоў на працу ў верасні 1991 г. Спакойны прыцішаны голас, узорнае літаратурнае маўленне, уменне выслухаць суразмоўцу – рысы сапраўднай інтэлігентнасці і высокай агульнай культуры, што не могуць не прыцягваць да сябе, не нагадваць пра неабходнасць фарміраваць іх у сабе і кіравацца гэтымі важнымі якасцямі ва ўласных справах, учынках, зносінах. Такой светлай Асобай стала для мяне Марыя Цімафееўна Кавалёва – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, заслужаная настаўніца школ БССР, выдатнік адукацыі.

“Вяртаюся думкамі ў Пустаселле, маю родную вёску, якая знаходзіцца за 15 кіламетраў ад Бягомля. Тут нарадзілася я, мае бацькі, дзяды...” – напісала нядаўна Марыя Цімафееўна ва ўспамінах пра мужа, вядомага дзяржаўнага дзеяча Беларусі Міхаіла Васільевіча Кавалёва*. Нарадзілася М. Кавалёва 18 студзеня 1929 г., у 1935 г. з мамай пераехала ў Бягомль: “Бягомль, Бегамля... Гэта наша дзяцінства, юнацтва, маладосць... Шмат дзясяткаў гадоў ён быў нашым жаданым прыпынкам, гняздом, адкуль мы выляталі, але абавязкова вярталіся, прыязджалі сюды, прывозілі нашых дзяцей...” Вучоба ў школе, цяжкія выпрабаванні вайны, якая “паламала, перакруціла жыццё амаль усіх людзей... <...> 3 лістапада 1943 г. мы з мамай былі ў разведроце першага атрада” партызанскай брыгады “Жалызняк”. Сучаснаму маладому пакаленню складана, відаць, уявіць, праз якія выпрабаванні давялося прайсці дзяўчынцы-падлетку ў часы ваеннага ліхалецця: “Самае страшнае – гэта калі немцы ідуць ланцугом, а вакол з вёсак валіць чорны-чорны дым са спецыфічным пахам гарэлых людзей... <...> давялося столькі перажыць розных жахаў, што

**Марыя Кавалёва
на пачатку
працоўнага шляху.
1953 г.**

здзіўляешся, як чалавек усё гэта можа вытрымаць”. Але Марыя Кавалёва вытрымала, пераадолела ўсе выпрабаванні лёсу, якія яшчэ больш загартавалі яе. У 1945 г. паступіла ў Глыбоцкае педвучылішча, бо ў Бягомлі “цагляную школу не аднавілі, як абяцалі, а ад драўлянай засталася толькі папялішча”. Першыя пасляваенныя гады ў разбуранай, спаленай і разрабаванай Беларусі таксама былі нялёгка: “На першым курсе жылося вельмі цяжка – голадна і холадна. Стыпендыя 130 рублёў. За іх тады можна было купіць на базары невялічкі бохан хлеба”. Нягледзячы на ўсе цяжкасці і нават на праблемы са здароўем, вучылася Марыя Кавалёва выдатна. “Па заканчэнні педвучылішча ў 1948 г. я і паэтка Еўдакія Лось склалі тыя пяць працэнтаў выдатнікаў, якім можна было адразу паступаць у інстытут”. Так яна стала студэнткай Мінскага педінстытута імя А. М. Горкага, які скончыла ў 1952 г. Адразу была запрошана працаваць на кафедры беларускай мовы гэтай навучальнай установы. За больш чым паўстагоддзя руплівай працы прайшла шлях ад асістэнта да аднаго з вядучых і аўтарытэтных дацэнтаў кафедры, да чых думак, парад, прапановаў заўсёды ўважліва прыслухоўваліся ўсе калегі і

* Сын сваёй зямлі і часу : Вянок успамінаў пра Міхаіла Кавалёва / Уклад. М. Ц. Кавалёва і В. В. Міхайлаў. – Мінск : Рыфтур, 2011. Далей цытаты падаюцца па гэтай кнізе.

кіраўнікі структурных падраздзяленняў розных узроўняў.

Пад кіраўніцтвам прафесара Мікалая Гурскага 23 лістапада 1967 г. у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР Марыя Кавалёва паспяхова абараніла кандыдацкую дысертацыю “Зваротныя дзеясловы ў беларускай літаратурнай мове”, у маі 1971 г. ёй было прысвоена вучонае званне дацэнта.

З 1960 г., калі яна апублікавала падборку дыялектных слоў “З лексікі вёскі Пустаселле”, і да сёння М. Кавалёва надрукавала больш за 80 навуковых і вучэбна-метадычных прац. Храналагічна першымі ў спісе кніжных выданняў выступаюць дапаможнікі “Курсавыя работы па беларускай мове” (1963), дзе змешчана 17 тэм курсавых прац для студэнтаў-філолагаў, распрацаваных ёю, а таксама “Беларуская мова” для навучэнцаў тэхнікумаў, напісаны ў суаўтарстве з П. Сцяцко (1970). З сярэдзіны 70-х гг. XX ст. пад кіраўніцтвам тагачаснага загадчыка кафедры беларускага мовазнаўства прафесара Ф. Янкоўскага яна ўключыла ў аўтарскі калектыў серыі вучэбных дапаможнікаў па сучаснай беларускай мове для студэнтаў педагагічных ВНУ Беларусі, што двойчы перавыдаваліся і да гэтага часу паспяхова выкарыстоўваюцца ў педагагічнай працы: “Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія” (1975, 3-е выд. 1997), “Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія” (1976, 3-е выд. 1993), “Сучасная беларуская літаратурная мова: Практычныя заняткі” (1981, 3-е выд. 1995), “Беларуская мова: Зборнік дыктантаў” (1998). Раздзелы, напісаныя Марыяй Кавалёвай, вылучаюцца дакладнасцю фармулёвак, выверанасцю падабраных прыкладаў, іх мастацкай прыгажосцю і выхаваўчым уздзеяннем.

Асобна варта сказаць пра выданне “Беларуская мова: Дапаможнік для вучняў старэйшых класаў” (1982, 6-е выд. 1995), падрыхтаваны з Л. Падгайскім, які, на жаль, заўчасна пайшоў з жыцця. Дапаможнік быў вельмі прыхільна сустрэты педагагічнай грамадскасцю краіны, пра што сведчаць яго шматразовыя перавыданні. Пры гэтым неабходна адзначыць такую выключна важную і рэдкую ў сучасным навуковым асяроддзі рысу М. Кавалёвай, як пастаяннае імкненне да ўдасканалення сваіх прац: кожнае новае выданне кнігі абавязкова ўважліва дапрацоўвалася, у выніку чаго, напрыклад, апошняе ў параўнанні з першым – на 90% новы падручнік. У ім лаканічныя фармулёўкі з улікам кантынгенту навучэнцаў, сціслы і адначасова поўны выклад тэарэтычнага матэрыялу, з густам падабраныя прыклады ў практыкаваннях.

Марыя Цімафееўна і Міхаіл Васільевіч Кавалёвы. 1985 г.

Марыя Кавалёва – суаўтар удалых і запатрабаваных выданняў калектыву выкладчыкаў кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ імя Максіма Танка пад кіраўніцтвам прафесара Н. Гаўрош “Беларуская мова: Дапаможнік для абітурыентаў” (1992, 3-е выд. 1998) і “Беларуская мова: Тэорыя. Тэсты. Для школьнікаў і абітурыентаў” (2004, 3-е выд. 2008). Апошняя праца, дарэчы, створана і надрукавана ўжо пасля таго, як Марыя Кавалёва па ўласнай просьбе пайшла на заслужаны адпачынак (2003), але не пакінула дарагую ёй навукова-педагагічную працу, што таксама адпаведным чынам характарызуе яе як Асобу.

Акрамя згаданых вучэбна-метадычных прац, створаных з удзелам Марыі Кавалёвай, нельга абысці ўвагай яе асабісты навукова-педагагічны ўнёсак у распрацоўку тыповых вучэбных праграм па “Сучаснай беларускай літаратурнай мове” і “Дзяржаўным экзамене па беларускай мове”, падрыхтоўку і чытанне студэнтам спецкурсаў “Стылістыка і культура мовы”, “Сінтаксіс і пунктуацыя” і інш. А былі яшчэ грамадскія даручэнні і выхаваўчая праца са студэнтамі, што яна выконвала гэтак жа добрасумленна і старанна, як і навукова-метадычныя заданні, чым заслужыла вялікі аўтарытэт і павагу калег па працы і студэнтаў.

Кнігу “Сын сваёй зямлі і часу: Вянок успамінаў пра Міхаіла Кавалёва” я назваў бы ўдалым літаратурным дэбютам Марыі Кавалёвай, дзе яна не толькі ўкладальнік, але і аўтар выдатнага мастацкага аповеду пра знаёмства і сумеснае жыццё.

За плённую навукова-педагагічную дзейнасць і ратныя заслугі Марыя Кавалёва ўзнагароджана ордэнам Айчынай вайны II ступені, медалём “За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчынай вайне 1941 – 1945 гг.”, медалём Францыска Скарыны, юбілейнымі медалямі і ганаровымі граматамі.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

ВЫКАРЫСТАННЕ БЯЗЗЛУЧНИКАВЫХ СКЛАДАНЫХ СКАЗАЎ У ТЭКСТАХ РОЗНЫХ СТЫЛЯЎ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (ІХ КЛАС)

Мэта: стварыць умовы для трывалага засваення вучнямі матэрыялу па тэме, фарміравання ўмення абгрунтоўваць прыналежнасць тэкстаў да розных стыляў і выкарыстоўваць бяззлучнікавыя складаныя сказы ў кожным з іх; садзейнічаць фарміраванню камунікатыўных навыкаў, выхаванню павагі і цікавасці да духоўнай спадчыны беларусаў.

Эпіграф:

- Чым ты багаты, люты?
- Вяселлямі ў хатах,
Моцнымі маразамі,
Крывымі дарогамі.
- А што нам прадкажаш?
- Будзе многа снегу – дам вады вясною.
Будуць снегапады – ціхую вясну дам.

А. Русецкі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік. Сёння на ўроку сістэматызуем веды па бяззлучніковым складаным сказе, паглыбім навыкі звязнай мовы і працы над тэкстам, абгрунтуем прыналежнасць тэкстаў да розных стыляў, скіруем позірк да духоўнай спадчыны беларусаў.

На парозе канец другога месяца года. Пытаецца люты, ці добра ногі абуты. І сапраўды, зіма яшчэ ў самай сіле. Па лютым можна прадказаць надвор'е: моцны мароз – зіма працягнецца нядоўга. Месяц марозны і сухі – жнівень будзе гарачы. Вядома яшчэ і такое назіранне: які дзень першага лютага, такімі выдадуцца і апошнія дні месяца.

II. Актualізацыя апорных ведаў.

• Зварот да эпіграфа.

Вучань зачытвае з дошкі.

Пытанні:

1. Якія сказы пераважаюць у дадзеным тэксце?
2. Што можна сказаць пра будову верша?
3. У вершы хто з кім размаўляе?
4. Да якога стылю набліжаецца гэты верш?
5. Якія можна вылучыць стылёвыя адзнакі?
6. Зрабіце высновы з вышэйсказанага.

Настаўнік. Адзначым на каардынаце (гл. датак 1).

III. Сістэматызацыя ведаў.

• Работа ў групах.

Настаўнік. Для сістэматызацыі ведаў па складаным сказе папрацуем з мадэлямі.

1-я група. Запоўніце мадэль № 1 з пропускамі і падрыхтуйце паведамленне (гл. датак 2).

2-я група. Падрыхтуйце вуснае паведамленне пра бяззлучніковы складаны сказ, карыстаючыся ЛМС (гл. датак 1).

• Індывідуальная работа.

Два вучні выконваюць заданне на дошцы.

Картка № 1

Спісаць сказы, паставіць і растлумачыць знакі прыпынку, даць характарыстыку кожнай частцы, пабудаваць схемы сказаў.

1) Люты не дае моцна спаць трэба пра вясну людзям дбаць.

2) Люты сцюжамі лютуе ад вясны снягі вартуе.

Картка № 2

Спісаць сказы, паставіць і растлумачыць знакі прыпынку, даць характарыстыку кожнай частцы, пабудаваць схемы.

1) Прыляцела к нам ластавіца у нас сягоння Масленіца.

2) Касьян на траву трава сохне Касьян на скаціну скаціна дохне.

• Праверка вынікаў групавой работы.

Дадатковыя пытанні:

1. Паглядзіце на КЗ мадэлі і адкажыце, калі ставіцца працяжнік?

2. Які знак прыпынку ставіцца, калі часткі складанага сказа абазначаюць адначасовасць дзеяння?

3. Якія сэнсавыя адносіны паміж часткамі складанага сказа пры пастаноўцы двукроп'я?

• Праверка вынікаў індывідуальнай работы.

Пытанні класу:

1. Што вы можаце сказаць пра аднатыпныя і разнатыпныя часткі дадзеных бяззлучніковых сказаў?

2. Што аб'ядноўвае гэтыя сказы?

3. Хто такі Касьян?

• Работа з тэкстам.

Вучань чытае тэкст.

1. 29 лютага – адзін раз праз тры гады бывае Касьянаў дзень (наст. – у 2016 г.). У народзе дзень Касьяна лічыўся днём злой сілы. Паводле У. Даля, Касьян зайздросны, злапамятны, скупы. У дзень, на які прыпадае Касьян, усе тры гады работ не пачынаюць: гэты дзень лічыцца нешчаслівым.

У народзе кажуць: Касьян, лютуй, не лютуй, а на вясну бровы не хмур (з даведніка).

1) Назавіце стыль тэксту. Абгрунтуйце.

- 2) Дзе выкарыстоўваюцца гэтыя звесткі?
3) Які вывад можам зрабіць?

2. Грамніцы

Грамніцы зімова... свята народнага кал...ндара (2 лютага – каталіцка..., 15 лютага – праваслаўна...). М...ркуюць што назва паходзіць ад ...зычніцкага бога Грамаўніка. Другая назва *Стрэчанне* тлумачыцца як “стрэча” зімы з летам. Страчвалася сіла зімы пры...шлі Грамніцы скідай рукавіцы. Грамніца хлеба палавіца. У гэты дзень сп...валі першую в...снянку:

А ў нас сённяя Стрэчанне

Зіма з летам стрэлася.

Лета зіму піхнула

Ножачку зімка звіхнула.

Нядзіўна, што гэтае пераломнае свята звязана з метэаралагічнымі прыкметамі. Найбольш пашыраная з іх выкарыстана ў мініяцюры: “На Грамніцы певень з-пад страхі нап’ецца вадзіцы – на Юр’я вол пад’есць травіцы. Моцны мароз у лютым – кароткая зіма. Мяцеліца мяце – доўгая вясна будзе”.

Рэзкае пацяпленне надвор’я не дазваляла селяніну разлічваць на прыбытак у полі і на агародзе. “На Грамніцы адліга – з ураджаю будзе хвіга”.

Заданні.

А) Групавыя.

1-я група. Спішыце першы абзац, расстаўляючы знакі прыпынку і ўстаўляючы прапушчаныя літары.

2-я група. З другога абзаца выпішыце бяззлучнікавыя складаныя сказы, зрабіце сінтаксічны разбор (ахарактарызуйце кожную частку, назаўважце члены сказа, растлумачце пастаноўку працяжніка).

Б) Індывідуальныя.

1) Што такое рэпартаж? Якім стылем напісаны? Абгрунтуйце сваю думку. На аснове апорных слоў складзіце рэпартаж, выкарыстоўваючы бяззлучнікавыя сказы.

Масленічны тыдзень – час візітаў, наведвання сваякоў, блізкіх, хросных бацькоў; цэнтральная плошча горада, катацца на санках або на кані; вясёлы, бадзёры настрой; Грамніцы – старажытнае каляндарнае свята провадаў зімы і сустрэчы вясны; Запусы за сем тыдняў да Вялікадня.

2) У газеце “Светлы шлях” была змешчана аб’ява пра святкаванне Масленіцы на рускай мове. Складзіце аб’яву на беларускай мове. Ці выкарыстоўваюцца ў аб’яве бяззлучнікавыя складаныя сказы?

• **Фізкультхвілінка.**

Праслухоўванне песні-вяснянкі.

• **Праверка заданняў.**

1-я група.

Грамніцы – зімовае свята народнага календара (2 лютага – каталіцкае, 15 лютага – праваслаўнае).

Мяркуюць, што назва паходзіць ад язычніцкага бога Грамаўніка. Другая назва *Стрэчанне* тлумачыцца як “стрэча” зімы з летам. Страчвалася сіла зімы: прыйшлі Грамніцы – скідай рукавіцы. Гэты святочны дзень выступаў у гаспадарцы са сваёю меркаю: Грамніца – хлеба палавіца. У гэты дзень спявалі першую вяснянку:

А ў нас сённяя Стрэчанне:

Зіма з летам стрэлася.

Лета зіму піхнула –

Ножачку зімка звіхнула.

2-я група. На Грамніцы певень з-пад страхі нап’ецца вадзіцы – на Юр’я вол пад’есць травіцы. Моцны мароз у лютым – кароткая зіма. Мяцеліца мяце – доўгая вясна будзе. На Грамніцы адліга – з ураджаю будзе хвіга.

Разбор:

Сказ 1: абедзве часткі – двухсастаўныя, развітыя; 1-я частка абазначае ўмову.

Сказ 2: 1-я частка – няпоўная, двухсастаўная, развітая; 2-я частка – аднасастаўная, назыўная, развітая; у 2-й частцы – вынік.

Сказ 3: 1-я частка – двухсастаўная, неразвітая; 2-я частка – двухсастаўная, развітая; умова, вынік.

Сказ 4: 1-я частка – няпоўная, двухсастаўная, развітая; 2-я частка – двухсастаўная, развітая; умова.

Настаўнік. Заслухаем аб’яву. Ці ўдалося выкарыстаць бяззлучнікавыя складаныя сказы?

14 лютага 2013 г. запрашаем усіх на свята “Масленіца гадавая – госяца дарагая”.

У праграме: тэатралізаванае прадстаўленне “Масленіца гуляе – народ вясну чакае”; атракцыёны, катанне на санках, конкурс на найлепшую снежную скульптуру.

Гарадскі парк. Пачатак у 11.00.

Настаўнік. А цяпер паслухаем рэпартаж.

Добры дзень, паважаныя спадары!

Я вяду рэпартаж з цэнтральнай плошчы горада. Сённяя тут мнагалюдная – апошні дзень Масленічнага тыдня. У гэты дзень усе лічаць сваім абавязкам пракаціцца на санках з гары або на кані. Настрой ва ўсіх вясёлы, бадзёры, таму што хутка вясна. У хвіліну адпачынку вы слухалі песню, якую спяваюць на Масленіцу. Масленічны тыдзень пачынаецца адразу пасля Грамніц. Гэта старажытнае свята провадаў зімы і сустрэчы вясны. Масленічны тыдзень – час візітаў, наведвання сваякоў, блізкіх, хросных бацькоў. Заканчваецца ён Запусамі за сем тыдняў да Вялікадня.

На сённяя – усё. Да набачэння. Рэпартаж вяла ...

IV. Пошукава-карэкцыйны момант.

Ацаніць, наколькі вы зразумелі тэму “Выкарыстанне БСС у розных стылях”, дапаможа нам наступнае заданне. Дадзена пяць невялікіх тэкстаў, вам неабходна першымі літарамі вызначыць, да якіх стыляў яны адносяцца.

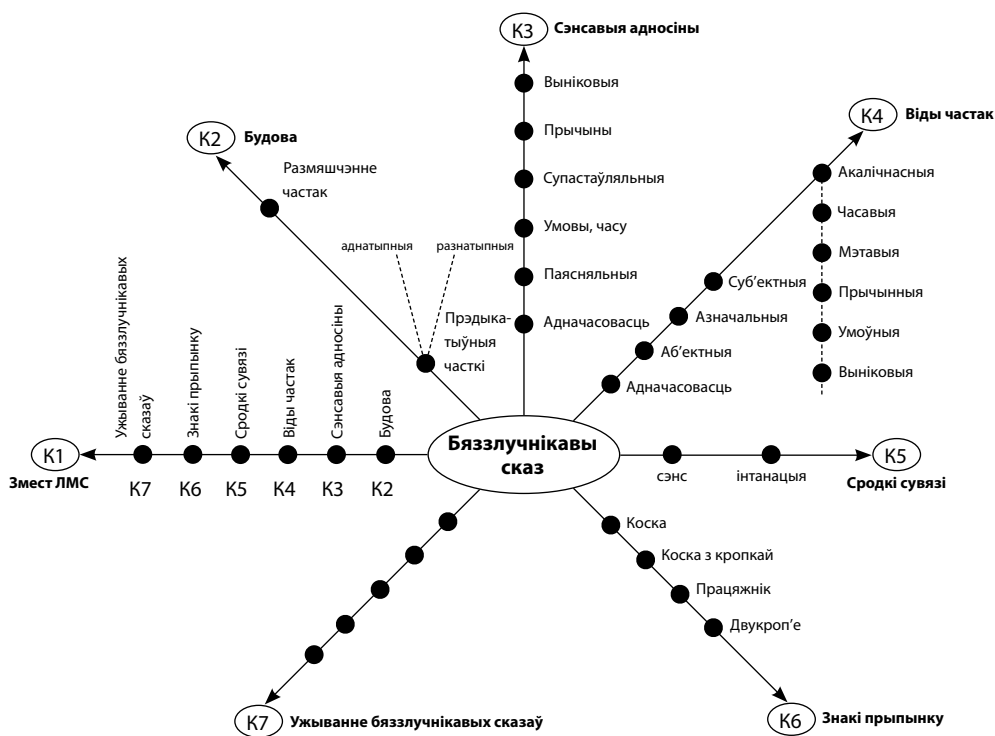
Прозвішча, імя вучня	Стыль тэксту
1. Дарагія сябры, ці ведаеце вы, што Масленічны тыдзень велічалі "чэснай, шырокай баярыняй". Кожны дзень меў сваю назву: панядзелак называлі <i>стрэчай</i> , аўторак – <i>заігрышам</i> , серада – <i>разгулам</i> , чацвер – <i>шырокім</i> , пятніцу – <i>цейшынымі вячоркамі</i> , суботу – <i>залвіцынымі вячоркамі</i>	
2. 14 лютага – дзень Трыфана. Трыфана ў народзе называлі Грамнічным бацькам: ён папярэднічаў Грамніцам. У гэты дзень сяляне рыхтавалі свечкі для асвячэння (Беларускі народны каляндар)	
3. Снежань снежыць – Вецер смешыць; Студзень студзіць – Буры будзіць; Люты сцюжамі лютуе – Ад вясны снягі вартуе. Л. Пранчак	

4. – Суседка, сёння 18 лютага, дзень Агаты. Пойдзем у царкву асвячаць хлеб з соллю: ён зацерагае карову, каб не баялася дрэннага вока. Соль святой Агаты бароніць ад агню хаты	
5. Аб'яўляецца падзяка вучням 9"Б" класа за ўдзел у мерапрыемстве "Мы вясну гукаем, мы вясну чакаем"	

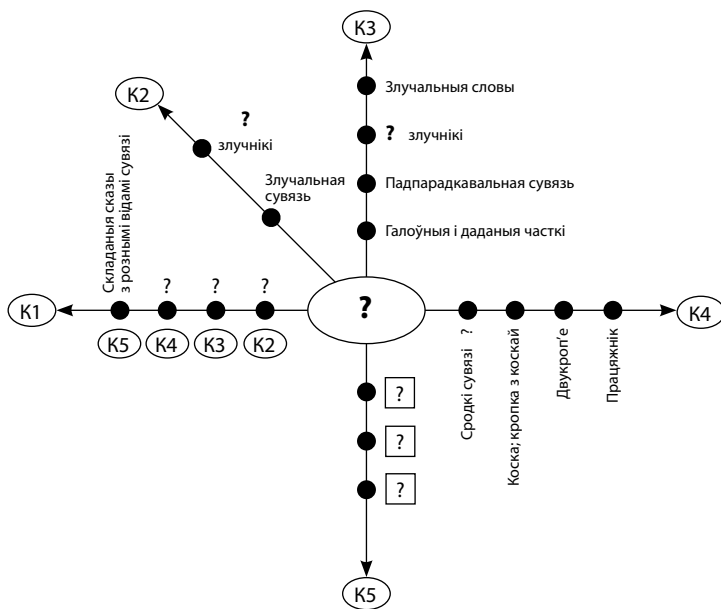
V. Падвядзенне вынікаў урока. Рэфлексія.

Таццяна ВАЛАДЗЬКО,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
гімназіі № 4 г. Смаргоні.

Дадатак 1.

Дадатак 2.

СКАЗЫ З ПАБОЧНЫМІ І ЎСТАЎНЫМІ СЛОВАМІ, СЛОВАЗЛУЧЭННЯМІ І СКАЗАМІ. ФУНКЦЫЯ ПАБОЧНЫХ СЛОЎ УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (X КЛАС)

Мэта: замацаванне ведаў пра пабочныя словы, словазлучэнні і сказы, іх значэнні, знакі прыпынку ў сказах з пабочнымі канструкцыямі, інтанаванне такіх сказаў у мове, функцыю пабочных канструкцый, тэкстаўтваральную і сэнсава-стылістычную ролю сказаў з пабочнымі словамі, словазлучэннямі і сказамі.

Задачы: удасканальваць уменне вызначаць сказы з пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, правільна інтанаваць іх, выкарыстоўваць пры стварэнні вусных і пісьмовых тэкстаў розных стыляў, афармляць на пісьме; вучыцца карыстацца пабочнымі словамі як сродкамі сувязі сказаў і частак тэксту; рабіць сінтаксічны разбор сказаў з пабочнымі канструкцыямі; выходзіць патрыятычныя пачуцці.

ПЛАН УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы і вызначэнне задач урока.

• *Аналіз сказаў.*

1. Заўсёды ж здаецца, што ў родным краі і грыбы вышэйшыя, і ягады буйнейшыя, а хлеб мякчэйшы.

2. З таго часу ў мястэчку, здаецца, нічога і не змянілася.

Настаўнік. Ці адрозніваюцца сказы па будове? Вызначце сінтаксічную ролю слова *здаецца*. Які вывад можна зрабіць? (*У першым сказе **здаецца** – выказнік, а ў другім – не член сказа, а пабочнае слова, бо яно не ўступае з іншымі членамі сказа ні ў злучальную, ні ў падпарадкавальную сувязь, выражае адносіны моўцы да выказанай думкі.*)

Слайд 1. Тэма і задачы ўрока.

Настаўнік. Мы паглыбім і замацуем веды пра пабочныя і ўстаўныя канструкцыі, прааналізуем сказы з дадзенымі канструкцыямі, будзем вучыцца ствараць тэксты, выкарыстоўваючы пабочныя і ўстаўныя канструкцыі як сродкі сувязі сказаў і частак тэксту. А таксама здзейснім завочнае падарожжа па гарадах Беларусі.

III. Актualізацыя і паглыбленне ведаў па тэме ўрока.

Настаўнік. Якія словы называюцца пабочнымі? (*Пабочнымі называюцца граматычна не звязаныя з членамі сказа словы, якія выражаюць адносіны моўцы да зместу выказвання.*) Ка-

рыстаючыся схемай, раскажыце пра адасабленне пабочных слоў (*слайд 2*).

[ПС, ...] [..., ПС, ...] [..., ПС]

Часта мы сустракаем паняцце *пабочныя канструкцыі*. Што маем на ўвазе пад словам *канструкцыі*? (*Словы, словазлучэнні і сказы.*) Сапраўды, пабочнымі могуць быць не толькі словы, але словазлучэнні і сказы. Паспрабуем размежаваць сказы з пабочнымі словамі, словазлучэннямі і сказамі.

• *Заданні на картках.*

Заданне 1. Абазначце сказы з пабочнымі словамі (А), словазлучэннямі (Б) і сказамі (В). Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння "лічба – літара".

1. Больш за гадзіну мы блукалі ў знаёмым лесе і вярнуліся, як кажучь, з пустымі рукамі. 2. Дык чаго ж ты плакала? Можа, пакрыўдзіў хто? 3. Узгоркі змяняліся лагчынамі, пасля зноў ішло поле, і, нарэшце, магутная сцяна старога лесу вырасла як з-пад зямлі. 4. Адна гульня пераходзіла ў другую. Словам, дзеці не сумавалі. 5. Верасень быў ціхі, цёплы і, на шчасце, без дажджоў. 6. Шчырай размовы, як я спадзяваўся, не атрымалася. 7. Раней тут, казалі старыя, стаяў княжацкі палац. 8. На мой розум, гэта бясспрэчная праўда.

• *Самаправерка* (*слайд 3 з правільнымі адказамі*).

Настаўнік. Раствлумачце, па якіх прыметах вы адрозніваеце пабочныя словы і словазлучэнні ад пабочных сказаў. (*Пабочныя словы суадносяцца са словамі, выражанымі назоўнікам, займеннікам, прыслоўем; пабочныя словазлучэнні – са словазлучэннямі, у якіх ёсць галоўны і залежны кампаненты; пабочныя сказы па сваёй структуры нагадваюць сказы, у якіх ёсць граматычная аснова.*)

Пабочныя словы, якія суадносяцца з дзеясловамі, можна лічыць пабочнымі сказамі. Яны па сваёй структуры нагадваюць аднасастаўныя неразвітыя сказы (*слайд 4*).

- Словы – *на жаль, праўда, напэўна, аднак.*
- Словазлучэнні – *на мой погляд, на нашу думку, ва ўсякім выпадку.*
- Сказы – *мне здавалася; я думаю; калі гаварыць па парадку.*

Пабочныя канструкцыі не з'яўляюцца членамі сказа, але выражаюць пэўныя адносіны да зместу выказвання.

Заданне 2. Вызначце, да якіх груп можна аднесці пабочныя канструкцыі ў залежнасці ад значэння. Запоўніце табліцу.

Значэнне	Прыклад
1) ступень верагоднасці выказанай думкі	няўпэўненасць: мабыць, мусіць, магчыма, відаць, можа, здаецца; упэўненасць: бясспрэчна, безумоўна, вядома, сапраўды, хутчэй за ўсё, напэўна
2) спосаб выражэння думкі	адным словам, інакш кажучы, карцей кажучы, на добры толк, на добры лад, па сутнасці
3) эмацыянальную ацэнку выказвання	на радасць, на шчасце, да майго задавальнення, на жаль, на бяду, на маё здзіўленне, як на дзіва
4) крыніцу паведамлення	на маю думку, як кажучы, на мой погляд, па-мойму, па-твойму, па-вашаму
5) парадак думак	значыць, такім чынам, між іншым, з аднаго боку, з другога боку, перш-наперш, у першую чаргу, напрыклад
6) зварот да каго-небудзь з мэтай пэўнай ацэнкі, рэакцыі на паведамленне	ведаеце, бачыце, кажам, думаеш, думаеце, разумееце, ці паверыце, калі ласка, прабачце
7) ацэнка факта з пункту гледжання яго звычайнасці	бывае, здараецца, як заўсёды, па звычцы

• **Самаправерка** (слайд 5).

IV. Абагульненне і замацаванне.

• **Карэкцыйнае заданне** (слайд 6).

Лінгвістычныя прапорцыі

Якія лінгвістычныя прапорцыі састаўлены правільна (наводле значэння пабочных канструкцый)?

1) Па чутках : на думку = наадварот : апрача таго. (Крыніца паведамлення і сувязь думак.)

2) На жаль : мабыць = шчыра кажучы : відаць. (Эмацыянальная ацэнка і ступень верагоднасці.)

3) Трэба думаць : напэўна = мусіць : адным словам. (Спосаб афармлення думак і ступень верагоднасці.)

4) Па-мойму : як кажучы = на шчасце : сапраўды. (Крыніца паведамлення і эмацыянальная ацэнка, ступень упэўненасці.)

Настаўнік. У пачатку ўрока мы разглядалі сказы і прыйшлі да высновы, што некаторыя словы могуць выкарыстоўвацца як пабочныя або як члены сказа ці іншыя моўныя адзінкі.

Параўнаем дадзеныя сказы (слайд 7) і адкажам на пытанне: як можна вызначыць, ці з’яўляецца слова пабочным? (Калі пры пропуску слова структура сказа не парушаецца, то перад намі пабочная канструкцыя; калі ж пропуск слова / слоў вядзе да разбурэння сказа, то апушчаны член сказа.)

Параўнайце.

1. Дождж, відаць, зацягнуў надоўга.	1. Дарога з узгорка была добра відаць.
2. Садок быў, праўда, невялікі.	2. Праўда даражэйшая за грошы.

Заданне 3. З прапанаваных пар выпішыце сказы з пабочнымі словамі і патлумачце свой выбар.

1. Недарод пшаніцы, аднак, не збянтэжыў людзей. – Такі старанны гэты вартаўнік, аднак і ён нічога не заўважыў. 2. Заўтра, напэўна, будзе дождж. – Ты напэўна не паспееш, калі не пойдзеш зараз жа. 3. Можна, нарэшце, выкарыстаць гэтую пляцоўку для спартыўных гульняў. – Нарэшце ўсё гатова. 4. Дажджу, бадай, сёння не будзе. – Ужо бадай усё лісце абсыпалася з дрэў і пышным, стракатым дываном укрыла траву і алеі.

(Некаторыя словы, што могуць выступаць і як пабочныя, і як члены сказа, патрабуюць асаблівай увагі.)

Слайд 8.
Запомніце!

Слова	З’яўляецца пабочным	Не з’яўляецца пабочным
Аднак	У сярэдзіне сказа	У пачатку сказа або часткі складанага сказа
Напэўна, канечне	У значэнні “відаць”, “магчыма”	У значэнні “абавязкова”, “безумоўна”
Нарэшце	Паказвае на сувязь думак, парадак выказвання (у разважанні, апісанні)	У значэнні “пасля ўсяго”, “пад канец”, “напаследак”
Бадай	У значэнні “магчыма”	У значэнні “амаль”

Слайд 9.
Запомніце!

Словы нават, таксама, асабліва, менавіта ніколі не бываюць пабочнымі.

Настаўнік. Аналізуючы сказы, вы, напэўна, заўважылі, што пабочныя словы хоць і не з’яўляюцца членамі сказаў, але маюць цесную сувязь з імі. А ёсць канструкцыі, якія не так цесна звязаны з асноўным выказваннем, яны выражаюць дадатковыя заўвагі, удакладненні, тлумачэнні. Такія канструкцыі называюцца ўстаўнымі. На пісьме яны вылучаюцца працяжнікамі або бяруцца ў дужкі, у маўленні – вызначаюцца адпаведна інтанацыяй (больш хуткі тэмп, больш нізкі тон), паўзы пры іх больш значныя, чым пры пабочных канструкцыях.

• **Праца з падручнікам.**

Заданне 4. Самастойна прачытайце тэарэтычны матэрыял (с. 89 – 90), запоўніце табліцу.

Слайд 10.

Адрозненне пабочных канструкцый ад устаўных

Пабочныя канструкцыі	Устаўныя канструкцыі
1. Выражаюць мадальнае значэнне	1. Выражаюць дадатковае паведамленне, тлумачэнне, удакладненне
2. Уводзяцца з дапамогай падпарадкавальных злучнікаў	2. Уводзяцца з дапамогай злучальных злучнікаў а, і і інш. (бывае і з дапамогай падпарадкавальных хоць, што, дзе і інш.)
3. Могуць стаяць у пачатку сказа	3. Знаходзяцца ў сярэдзіне або ў канцы сказа

Заданне 5. Прачытайце сказы, назавіце ўстаўныя канструкцыі. Растлумачце, чым яны адрозніваюцца ад пабочных. Пракаменціруйце знакі прыпынку. Прачытайце сказы яшчэ раз, захоўваючы адпаведную інтанацыю.

1. На карце 1482 г. рака Барысфен (гэта грэчаская назва Дняпра) не мае прытокаў, цячэ з поўначы на поўдзень і ўпадае ў заліў Эўкінскага (цяпер Чорнага) мора.

2. Горныя краявіды – у гэтым Іосіф Іванавіч мог упэўніцца неаднойчы – на дзіва прыгожыя, напоўненыя такой вабнасцю, якую не заўсёды перададзі словамі.

Настаўнік. Мінск, Гродна, Брэст, Віцебск, Магілёў, Гомель – колькі прыгажосці і паэзіі ў адных толькі назвах. Напэўна, вам таксама хацелася б апынуцца хоць на хвілінку ў гэтых кутках нашай Радзімы. Сучасныя тэхналогіі дазваляюць нам з вамі зрабіць гэта. Выканаўшы заданні на картках, мы зможам здзейсніць наша падарожжа.

Кожны вучань атрымлівае тэкст, у якім расказваецца пра адзін з абласных цэнтраў краіны.

• **Праца з карткамі.**

Заданне 6. Ускладніце тэксты пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, дзе гэта магчыма. Памятайце, што празмернае ўжыванне сказаў з такімі канструкцыямі засмечвае маўленне і сведчыць пра нізкую маўленчую культуру.

Гомель

Горадам зеляніны і вады называў Гомель Уладзімір Караткевіч. Адзін з самых старажытных гарадоў Беларусі стаіць на берагах паўнаводнага Сожа і літаральна патане ў вільготных цянiстых парках...

Адна з адметнасцей Гомеля – старажытны пейзажны парк з элементамі рамантызму. Ён быў закладзены ў 1780 г. на правым беразе ракі. ... тут расце больш за 9000 дрэваў мясцовых і экзатычных пародаў – пірамідальныя дубы, сібірскія кедры, чорныя хвоі, японскія лістоўніцы і інш. Вялікія і малыя гроты, аранжарэі, вісячыя масты над ярамі, ператворанымі ў лебядзіныя сажалкі, альтанкі, памятныя камяні – ... усё гэта робіць парк сапраўды рамантычным. Ён – у цэнтры горада, каля плошчы з вялізным гмахам тэатра, ..., што трапляеш у іншую краіну, дзівосную і жаданую, і нават маленькая вандроўка па парку напаўняе душу шчымліва-радасным пачуццём удзячнасці продкам, усведамленнем адказнасці за тое, што засталася нам проста так – у спадчыну...

Словы для даведак: а здаецца, кажуць, безумоўна.

Брэст

Брэст – брама краіны. Гэтая зямля спрад-веку ўсыпана могількамі, курганамі, страчанай

у баях зброяй. Нямала было ахвотнікаў уварвацца сюды сілай. Нават готы ў II ст. ішлі тут са сваёй туманнай поўначы да Чорнага мора, ды толькі потым, ..., пабітыя, зноў брылі на поўнач.

... Брэсту ёсць чым ганарыцца. Калі пачалася Вялікая Айчынная, у “ваенным гарадку” заставалася каля двух палкоў разам з пагранічнікамі, але крэпасць не здалася фашыстам – яна доўга трымалася і проста памерла, як паступова, без ежы і вады, памірае чалавек. Цяпер крэпасць-герой стала вялікім помнікам сваім няскораным абаронцам. У іх гонар побач з крэпасцю стаяць высокія абеліскі і скульптурная кампазіцыя “Смага” – фігура распластанага на зямлі салдата, які цягнецца з каскай да вады...

...А яшчэ гэты горад проста вельмі зялёны і прыгожы.

Словы для даведак: сапраўды, як сведчаць гістарычныя факты.

Мінск

Сталіца Беларусі – самы вялікі з яе гарадоў. Найбольш ранні ўспамін пра яго – радкі са “Слова пра паход Ігаравы”: “На Нямізе снапы сцелюць галовамі, малоцяць чапамі харалужнымі, на таку жыццё кладуць, веюць душу ад цела...”

Рэчышча Нямігі даўно забрана ў падземную трубу. Самае старое, што засталася ад гісторыі горада, яго змененая назва, у гады вайны наша сталіца была амаль цалкам знішчана ...

Ад даўніны ў горадзе захаваліся некаторыя назвы. Лагойскі тракт, Ракаўская шаша, Старабарысаўскі тракт, Прывакзальная плошча.

З найбольш старых культавых будынкаў у Мінску захаваліся Петрапаўлаўская царква, Кафедральны сабор ..., касцёл езуітаў, які ў 1860-я гг. маляваў Напалеон Орда.

Мінск – пісьменніцкая сталіца. У 1886 г. тут пачала выходзіць грамадска-літаратурная рускамоўная ... газета “Минский листок”, якая адыграла значную ролю ў станаўленні беларускай літаратуры. У канцы 1902 г. “Минский листок” пачаў выходзіць пад назвай “Северо-Западный край”. У 1905 г. у новай газеце беларускім вершам “Мужык” дэбютаваў Янка Купала.

...Сталіца павінна быць прыгожай. Яна і сапраўды чароўная. І ўсё ж выглядае як прыгажуня, што страціла свае дыяменты...

Словы для даведак: Менск, Менск, Мінск, на жаль, па беларускую старажытнасць трэба ехаць у глыбінку, былы касцёл бернардынак, інакш тады было нельга.

Віцебск

Гэты горад, як ніводны, апеты паэтамі. Нават Ларыса Геніюш, хоць і жыла ў Зэльве, далёка ад яго муроў, не магла не прысвяціць Віцеб-

ску ўсхвалявання радкі: “Нескароны ў крутой барацьбе, акрыяў, ажыў, пакалечаны. Нашы сэрцы імкнуцца к табе, як калісь на забытае веча”.

Горад вельмі стары: у 974 г. яго заснавала кіеўская княгіня Вольга. Віцебск быў моцным фарпостам абароны ад заваёўнікаў, буйным гандлёвым пунктам на шляху з варагаў у грэкі, адметным культурным цэнтрам ... І ад самага пачатку гэта было, ..., месца майстроў, якія вызначаліся “страсцю да мастацтва, жывапісу, рамёстваў”.

... Ранейшага Віцебска сёння няма. Горад мінулых стагоддзяў захавалася толькі на паштоўках і карцінах Марка Шагала Вайна і гады савецкай улады амаль цалкам знішчылі непаўторны саборны сілуэт горада

Але, зачараваныя міфам, турысты бачаць сучасны Віцебск вачыма Марка Шагала, шукаюць генія і, ..., знаходзяць – ён лунае над Віцебскам...

Словы для даведак: тут знойдзена мноства старажытных берасцяных грамат і надпісных прасліцаў; як пісаў У. Караткевіч; якіх, на жаль, у Віцебску таксама няма; у 1909 г. у ім было 13 цэркваў, 3 касцёлы і некалькі сінагог; як ні дзіўна.

Магілёў

..., няма такога беларуса, які не ведаў бы, што назва гэтага горада пайшла ад імя разбойніка Машэкі, а легенду пра яго выдатна пераказаў Янка Купала.

Горад увайшоў у беларускую літаратуру дзякуючы не толькі паэме “Магіла льва” Янкі Купалы, але і вершу “Летапісец” Максіма Багдановіча, нарысу “Магілёў” Максіма Гарэцкага

У 1909 – 1910 гг. у гарадскіх гарбарных майстэрнях працаваў Цішка Гартны

Гараджане ганарацца мастацкім музеем свайго таленавітага земляка Вітольда Бялыніцкага-Бірулі (ён нарадзіўся ў сядзібе Крынкі цяпер Бялыніцкага раёна).

Словы для даведак: напэўна; пісьменнік нарадзіўся на Мсціслаўшчыне, у вёсцы Малая Багацькаўка; у Магілёве прайшлі і апошнія дні яго жыцця.

Гродна

Гэты горад узнік у канцы X ст. на Замкавай гары пры ўпадзенні ракі Гараднічанкі ў Нёман. Гродзенскае княства не раз цярпела напады крыжакоў Тэўтонскага ордэна, але неўзабаве надышоў час расплаты, пасля якой ордэн не здолеў ачуныць

... Кароль Стафан Баторый заснаваў у горадзе вялікі замак, які, перабудаваны, збярогся да сёння

У Гродне праходзіла маленства Максіма Багдановіча У прыватнай жаночай гімназіі ў 1912 г. вучылася будучая пісьменніца Зоська Верас. З горадам звязана імя Паўліны Мядзёлкі

Горад адметны і тым, што ў ім найбольш захавалася старая частка з вузкімі вуліцамі і сівымі мурамі. Тут больш чым ва ўсіх беларускіх гарадах плюшчу і вінаградніку на сценах і чырвонай дахоўкі, якія робяць Гродна асабліва прывабным і ўтульным.

Словы для даведак: між іншым, Гродзенскі полк быў большы за ўсе іншыя беларускія палкі; з 1945 г. у ім размяшчаецца гісторыка-археалагічны музей, на ганку якога стаяць гарматы, некалі патопленыя Пятром I у Нёмане; яго бацька друкаваўся ў мясцовай прэсе, а маці дэбютавала ў ёй як празаік; у 1919 – 1921 гг. яна кіравала тут драматычным гуртком.

• Завочная экскурсія па гарадах Беларусі.

Вучні зачытваюць тэксты. На слайдах – галерэя, пра якія вядзецца гаворка.

Пытанні да тэкстаў:

1. Якая тэма і асноўная думка тэкстаў?
2. Якія тып і стыль тэкстаў?
3. Для чаго выкарыстоўваюцца пабочныя і ўстаўныя канструкцыі?

V. Дамашняе заданне. Падабраць тэксты розных стыляў з пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі.

VI. Падвядзенне вынікаў урока. Рэфлексія.

Настаўнік. Прааналізуйце набытыя веды і сваю працу на ўроку, закончыце фразы, якія пачынаюцца пабочнымі словамі.

- На маю думку, ...
- Сапраўды, ...
- Безумоўна, ...
- На шчасце, ...
- Хутчэй за ўсё, ...
- Напэўна, ...
- Па сутнасці, ...
- Па-мойму, ...
- Шчыра кажучы, ...
- Магчыма, ...
- Да майго задавальнення, ...
- На маё здзіўленне, ...
- Адным словам, ...
- Карацей кажучы, ...
- Бяспрэчна, ...
- Відавочна, ...
- Ва ўсякім выпадку,

Людміла КАМЯКЕВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 3 г. п. Зэльва.

СЕМАНТЫКА-ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ ТЫПЫ НАМІНАТЫЎНЫХ СКАЗАЎ

У залежнасці ад семантыка-граматычнай функцыі намінатыўныя сказы падзяляюцца на апісальныя (быццёвыя, экзистэнцыяльныя) і ўказальныя.

Апісальныя намінатыўныя сказы шырока ўжываюцца ў розных стылях мовы. Ім уласціва вобразнасць і лаканічнасць, аднак выкарыстанне іх пісьменнікам залежыць ад аўтарскай манеры. Спецыфіка намінатыўных сказаў вызначае жанры, дзе яны найбольш пашыраныя і амаль неабходныя. Гэта літаратурныя сцэнарыі, драматургічныя творы (з намінатыўнымі сказамі-рэмаркамі), дзённікавыя і падарожныя запісы, якія патрабуюць кароткага, сціслага і адначасова поўнага адлюстравання падзей. Асноўная функцыя апісальных намінатыўных сказаў – паведамленне пра наяўнасць у рэчаіснасці прадметаў, з’яў, падзей, якая, аднак, можа праяўляцца вельмі своеасабліва, у сувязі з чым сярод апісальных намінатыўных сказаў выразна вылучаюцца тры разнавіднасці: *уласна апісальныя намінатыўныя сказы, ацэначна-быццёвыя і намінатыўныя сказы-паведамленні*.

Характэрная асаблівасць *уласна апісальных* сказаў – ярка выражанае, нічым не ўскладненае значэнне быцця, існавання прадметаў, з’яў, падзей. Асноўная функцыя вызначае сферу ўжывання ўласна апісальных сказаў: праявічныя і паэтычныя творы (мастацкія апісанні), мова публіцыстычных артыкулаў, а ў мове афіцыйных дакументаў яны выкарыстоўваюцца рэдка. Прадуктыўныя такія сказы ў мове аўтара і толькі з пэўнай стылістычнай нагруккай прысутнічаюць у мове персанажаў.

У залежнасці ад семантыкі галоўнага члена сярод уласна апісальных сказаў вылучаюцца:

- сказы-апісанні месца дзеяння. Галоўны член такіх сказаў – пераважна ўласная назва. Яны часцей за ўсё пачынаюць апавяданне (стаяць у пачатку абзаца, твора) і сустракаюцца ў дзённіках, нарысах, кароткіх нататках: *Іран. Красавік. Даўно я не еў беларускага хлеба, ад паху смалістага бору адвык* (П. Панчанка). *Свіцязь. Аслоненае дубамі возера, якое праз адну душу ўлілося ў вялікую паэзію* (Я. Брыль). Галоўны член такіх уласна апісальных сказаў можа быць выражаны агульным назоўнікам. Пастаўленыя ў пачатку апісання, гэтыя сказы ствараюць цэлую карціну, што паўстае перад чытачом у непасрэднай блізкасці,

або маюць фон, на якім адбываецца дзеянне: *Зарэчны бор. Паміж хвайні гатовы дзве зямлянікі. Дзятлы ў зялёнай гушчыні дзяўбуць бесперасланку* (М. Лужанін). *Лес. Закінуты провад антэны высока на хвою* (А. Куляшоў);

- сказы, якія абазначаюць час дзеяння. Звычайна пачынаюць апісанне і называюць частку сутак, дні тыдня, месяца, пару года; пашыраныя ў мове нататак, дзённікаў, публіцыстычных артыкулаў: *Нядзеля. Першы дзень, калі на верандзе сядзець ужо холадна* (Я. Колас). *Восень сорак другога года. Цёмная мокрая ноч. А мужчыны стаяць на загуменні і глядзяць, як... гарыць, дагарае падпаленая вёска* (Я. Брыль). *Ноч. Дванаццатая гадзіна. Паўшар’е парывала воссю сухой* (Р. Барадулін). Такія ўласна апісальныя сказы з’яўляюцца сродкам стварэння пейзажных малюнкаў, яны актыўныя ў паэзіі: *Зіма. І золкія завеі... Дарогі снегам замяло. Таполі ў накеці сівеюць, – і нікнуць бомы за сялом* (Я. Колас). *Вясна. Сонца ўзыходзе, свеціць на зямлі* (Я. Купала). Малюнкі становяцца асабліва выразнымі, вобразнымі, калі галоўны член уласна апісальных намінатыўных сказаў развіты азначэннямі-эпітэтамі, якія надаюць апавяданню эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку: *Панурая поўнач. Халоднае мора, дзе бура выводзіць акорды глухія, дзе голага лёду пачварныя горы вартуюць сакрэты і тайны стыхіі* (Я. Колас). *Неабдымнай далечы сінеча. І бяздонне, неабсяжнасць мар* (Г. Міклашэвіч);

- сказы, якія абазначаюць працэсы працы, што адбываюцца ў пэўны каляндарны перыяд. Галоўны член такіх намінатыўных сказаў – аддзяслёны назоўнік са значэннем працэсу дзеяння: *Жніво. Галіны рукі гудуць ад стомы* (Я. Брыль). *Касьба! Ці ёсць весялей работа; адбіць касу, намянташыць, потым прайсці пракос і назад вярнуцца, напіцца квасу і размахнуцца* (М. Лужанін);

- сказы, што абазначаюць з’явы прыроды, перадаюць агульны стан асяроддзя. Галоўны член такіх сказаў – назоўнік з адцягненым значэннем: *Туман. Раса шукае выйсця – стрывожаная вецярком, з пажоўклых жылкаватых лісцяў, нібы з далоняў, лье цурком* (П. Панчанка). *Апала раса. Гарачыня. Хмаркі, як пух лебядзіны* (Я. Колас);

- сказы, што абазначаюць фізічныя і маральныя стан чалавека: *Марылька гэтакія была*

жыццярадасная, гэтакая вясёлая. **Маладосць!** (К. Чорны). **Старасць.** *Сіл няма* (М. Зарэцкі). **Сум.** *Якое дзікае страшнае месца* (А. Чарнышэвіч);

- сказы, у якіх канстатуецца наяўнасць у рэчаіснасці прадметаў. Галоўныя члены такіх сказаў – адушаўленыя ці неадушаўленыя назоўнікі. Ужываюцца гэтыя сказы і па адным, і цэлымі ланцужкамі, што залежыць ад канкрэтнага праўлення іх апісальнай функцыі: **Зося Савіч!** *Шыковіч бачыць яе ўпершыню* (І. Шамякін). **Стол.** *За сталом чалавек* (М. Лужанін). **Коні... Коні...** *Чую тупат, часам зброя бразне, часам цуглі* (А. Зарыцкі);

- сказы, у якіх называюцца грамадскія з’явы, падзеі: **Кірмаш.** *Размова шчырая з тым, з гэтым пачынаецца* (А. Куляшоў). **Вайна...** *Адзінокія фабрыкі тужаць* (П. Глебка).

Уласна апісальныя сказы могуць выконваць абагульняльную функцыю. Яны пачынаюць апісанне; далей у тэксце раскрываецца, удакладняецца, канкрэтызуецца агульны малюнак, акрэслены намінатыўнымі сказамаі: **Варшаўскі нацыянальны музей.** *Гістарычныя палотны Матэікі, якія хочацца назваць магутнымі: “Грунвальд”, “Рэйтман”, “Канстытуцыя 3 мая”, “Прапаведзь Скаргі”... Поўныя сонца і любасці простага чалавека карціны Халмоньскага: “Буслы прыляцелі”, “Бабіна лета”... (Я. Брыль).*

Пры стварэнні пейзажнага малюнка ці пры апісанні падзей, з’яў, прадметаў пісьменнік нярэдка выкарыстоўвае ўласна апісальныя сказы і як абагульняльныя, і як сказы, якія дэталізуюць, канкрэтызуюць змест абагульняльных. Гэта дае магчымасць не толькі стварыць поўны мастацкі вобраз, але і рэльефна вылучыць на першы план яго асобныя дэталі, што робіць апісанне жывым і непасрэдным: **Раскошны манастырскі парк, хутчэй – батанічны сад. Кіпарысы. Кветкі.** *Лебедзі на сажалках. Канал, доўгі, серабрысты меч якога, распароўшы густую зеляніну сада, упіраецца ў мора. Старадаўні, велічна просты, строгі касцёл Святога Духа* (Я. Брыль). **Бацькаўшчына, бацькаўшчына... І хаціна родная, і вуліца, і сцяжынка, змалку пратапаная...** (К. Кірзенка).

Абагульняльныя намінатыўныя сказы часам так цесна зліваюцца з далейшым апісаннем, што змест гэтага апісання ўспрымаецца як заканамерны вынік падзей ці з’яў, якія канстатуюць абагульняльныя сказы: **Гром! Дажджын адгалоскі!** *Буйны постук па свежай раллі. Клейкі ліст для бярозкі. Веснавое пітво для зямлі. Гром! Усходы на гонях. Жыватворная завязь садам* (К. Кірзенка). **Зіма. І снежныя сумётны, палі, снягі і зноў палі** (М. Хведаровіч).

Уласна апісальныя намінатыўныя сказы могуць падагульняць, заключаць апісанне. Яны цесна звязаны з кантэкстам, што збліжае іх з няпоўнымі двухсастаўнымі: *Пачаліся асабнякі ў садках, у бярозах. Вузкія тратуары, крапіва ля платоў.* **Украіна** (П. Пестрак).

Заклучальныя намінатыўныя сказы шырока выкарыстоўваюцца ў мастацкіх замалёўках. Пісьменнік спачатку падае асобныя дэталі малюнка, а ў канцы апісання перад чытачом паўстае мастацкае палатно, назву якому дае заключальны апісальны намінатыўны сказ: *Прышоў пагодлівы канец сакавіка, пачатак новай вясны, што заўсёды так моцна хвалюе. Вераб’іны кірмаш у кучы бярозавага веця пад плотам. Гулівая песня шпака каля новай шпакоўні. Звоняць жаўранкі, звоніць вада ў ручаінах. На вёсцы цэлы дзень пераклікаюцца вербалазавыя свісцёлкі, якімі ў гэты час узброены кожны хлапчук... **Вясна!** (Я. Брыль). *Скрозь стагі, стагі ў зялёных світах... Звезлі з поля залатое жыта, а бярозы, клёны, дзе ні глянеш, – апранулі жоўтае ўбранне. Быццам сарамлівая дзяўчына, аж гарыць ад чырвані рабіна, вецер золкі на шляхах гуляе, дзе ні ідзе, чырвоныя растрасае, павукі паміж ялін і сосен колькі заснавалі новых кросен. **Восень...** **Восень...** (П. Броўка).**

Часам у функцыі абагульнення ўжываецца ўласна апісальны сказ, які пачынае апісанне, пасля ідуць ланцужкі намінатыўных сказаў, якія перадаюць асобныя дэталі агульнага малюнка, двухсастаўныя сказы, а ў заключэнні – ацэнна-прэдыкатыўны сказ, які дае аўтарскую ацэнку апісанню. Такім спалучэннем розных тыпаў сказаў з адной і той самай функцыяй пісьменнік дасягае вобразнасці малюнка, яго завершанасці: **Дарога Ратэрдам – Амстэрдам. Раўніна. Багаты лес: дубы, вязы, платаны, клёны... Парнікі і адкрытыя грады. Прыгожыя домікі, ветракі, касцёлы, зноў ветракі. Вада не ўмяшчаецца ў незлічоных канавах, блішчыць нават на раллі. Раскошная аўтастрада** (Я. Брыль). **Торуць. Шырокая велічна-спакойная Вісла. Прыгожыя масты. Зеляніна. Чырвоныя дахі, вузкія вуліцы, суровая готыка касцёлаў.** *Вайна абмінула двойчы – у дні разгрому і ў дні вызвалення – гэты стары ўтульны горад. Горад Каперніка, горад заводаў і школ і адначасна горад мяшчанства* (Я. Брыль).

Уласна апісальныя сказы выконваюць функцыю ўдакладнення, канкрэтызацыі прадметаў, з’яў, пра якія паведамляецца ў кантэксце: *Неўзабаве яны выбіліся на шырокае балота. Дробныя хвойкі, куп’ё, лазнякі, ды чараты, чараты* (М. Лынькоў).

З функцыяй удакладнення, канкрэтызацыі пісьменнікі выкарыстоўваюць апісальныя ска-

зы пры абмалёўцы знешняга вобліку героя, пры партрэтнай характарыстыцы. Спачатку аўтар называе свайго героя, а пасля пералічвае яго рысы: *Рысы ў хлопца былі няправільныя, але буйныя і нават у чымсьці гошыя. Цяжкаватае падбароддзе, вялікі цвёрды рот. Жасткаваты няправільны нос* (У. Караткевіч). *У цэнтры іх – герой, вялікі лётчык. На цвёрдых вуснах – неасмыслены смех. Высокі лоб. Брывей круты разбег. І смелыя дапытлівыя вочы...* (П. Панчанка).

Заўвага. Уласна апісальныя намінацыі ў сказы могуць канкрэтызаваць, удакладняць абагульняльныя словы. Іх трэба адрозніваць ад сказаў з аднароднымі членамі. Аднародныя члены амаль заўсёды стаяць за абагульняльнымі словамі ці перад імі, яны сэнсава і сінтаксічна звязаны паміж сабой. Удакладняльныя намінацыі ў сказы нярэдка бываюць аддзелены ад абагульняльных слоў іншымі сказамі. Сувязь паміж імі толькі сэнсава і значна слабейшая, чым у сказах з аднароднымі членамі; намінацыі ў сказы часта адносяцца не толькі да абагульняльных слоў, але і да ўсяго зместу апісання. Параўнайце: *Дняпро... Ака... Раздольнай Волгі плынь, Уральскіх гор гранітная града, сузор'е прыангарскіх гарадоў... Ты ўся цяпер, уся перада мной, мая Радзіма* (А. Зарыцкі). *Вудачкі, вуды, начныя шнуркі, венцеры, восці, сачок – уся гэта рыбацкая снасьць пушчалася ў ход* (Я. Брыль). Названыя канструкцыі выразна адрозніваюцца. У першым прыкладзе відавочная самастойнасць намінацый у сказе, сэнсава звязаных з наступным кантэкстам. У другім прыкладзе – адзін сказ, у якім абагульняльнае слова і аднародныя члены звязаны і сінтаксічна, і сэнсава.

Уласна апісальныя намінацыі ў сказы выкарыстоўваюцца і як адзіночныя, і групамі – намінацыямі-ланцужкамі, каб перадаць:

- паслядоўнае развіццё падзей (або назваць асобныя дэталі, узятыя з агульнага малюнка і пададзеныя ў пэўным парадку): *Асадніцкі хутар, фальварак нейкі, шэрая вёска. Гай. І быццам сон на павекі, спускаецца ўніз небакрай* (А. Зарыцкі);

- фізічны і псіхічны стан чалавека. У хвіліны нервовай узбуджанасці, моцнага хвалявання ў свядомасці чалавека фіксуюцца асобныя дэталі наваколя, якія часам усплываюць адна за адной без усялякай сувязі: *Ноч. Летуценням шырокі прастор. Праявы жаданай сустрэчы. Штаб. Пакет. Рыгорка. Аўзор... Поруц таварыш у фрэнчы* (А. Александровіч);

- суцэльны пейзажны малюнак з выдзяленнем асобных яго дэталей: *Кучматы лес, утуль-*

ны луг і поле... Гляджу, што дзеецца ў блакітным доле (Я. Колас). *Майская зеляніна прысадаў і збожжа. Вёска. Чыгуначны пераезд з паласатым, як быццам спрадвеку задзёртым шлагбаумам. Зноў толькі поле за прысадамі. І сонца. І жаўранкі – недзе з-пад самага сонца* (Я. Брыль);

- стан навакольнага асяроддзя, які нярэдка сутучны з настроем героя або самога аўтара. Такія сказы пашыраныя ў паэзіі: *Завіруха... Зіма... Адначынак... Пераклікнуцца першыя пеўні* (П. Трус). *Спякота. Лівень. Сіні гром. Раскрыла лета ўсе вароты, і хоча кожны жаўтароты дастаць да гэтых дзіў крылом* (А. Пысін);

- замалёўкі, якія ўзнікаюць у памяці чалавека. Нярэдка аўтар спецыяльна падкрэслівае, што гэта вобразы-ўспаміны, вобразы-фантазіі: *Маленства маё, ты далёка, далёка! Школьныя парты. Глобус. Карты* (П. Панчанка). *А калісьці і я працянаўся ў бацькавай хаце. Чэрвень. Раніца. Росы і цішыня. На гародзе спявае паціху маці пра жаўнера маладога, пра гнядога каня* (П. Панчанка).

У беларускай літаратурнай мове шырока распаўсюджаны намінацыі ў адзіночныя сказы. Функцыя іх даволі разнастайная:

- перадаюць асобны этап у развіцці падзей: *Скончыўшы толькі што бітву з пажарам лясным, шляхам ішлі камсамольцы ў калоне паходнай... Першы прывал. Стагадовыя сосны, яліны шумам віталі іх на скрыжаванні дарог* (А. Куляшоў). *Трывожная ціш ляжала на ўсім працягу лініі акапаў. Зараз будзе атака! Дванаццаць гадзін...* (Э. Самуйлёнак);

- заключаюць, падагульняюць апісанне. Такія сказы звычайна абазначаюць стан прыроды ці чалавека пасля нейкіх падзей, хвалявання, псіхічнага напружання: *Ляглі сябры ва ўсім паходным. Гарматы сціхлі. Цішыня* (А. Пысін). *Халадком патыхае вячэрнім... Сонна ціўкае шпачаня... Брэст 22 чэрвеня. Цішыня* (Р. Бардулін);

- канкрэтызуюць апісанне, называюць асобныя дэталі яго, вылучаючы на першы план істотнае: *І тут другая лістоўка. Чырвоная яркая папера. Яшчэ больш яркія словы* (М. Лынькоў). *Над Відзамі страляе ў неба готыка касцёла. Чырвоная цэгла, шэры бляшаны дах* (Я. Брыль).

Уласна апісальныя намінацыі ў сказы выкарыстоўваюцца як рэмаркі. Яны сустракаюцца ў паэзіі і прозе, дзе звычайна пачынаюць апісанне – стаяць у пачатку абзаца, страфы, раздзела: *Халодная ясная ноч... Звонка хрумчыць сняжком, ідучы мне насустрач дзяўчына* (М. Багдановіч). *Пачатак лістапада. Вечар. Лабановіч*

сядзіць у сваім аблюбованым пакойчыку (Я. Колас).

Апісальныя сказы-рэмаркі пашыраныя ў драматургічных творах і літаратурных сцэнарыях, дзе выступаюць як тэхнічны сродак – перадаюць час, месца дзеяння: **Цельшына. Восень. Вечар.** *З цемры вырысоўваецца будынак школы, хата Падлоўчага, журавель студні, старая груша* (А. Звонак). **Час каля Купалля. Паўдня. Хата Зяблікаў** (Я. Купала).

Пры дапамозе ўласна апісальных намінатыўных сказаў пісьменнікі ствараюць замалёўкі, у якіх выпісана кожная дэталі. Сустрэкаюцца строфы ці цэлыя вершы, якія складаюцца амаль з адных намінатываў-ланцужкоў: *Лясы, лясы і пералескі, ды непразныя кусты; лістом завялыя сцежкі; і сініх зораў дождж густы* (П. Трус). *Бор. Сасновыя шаты. Ды верас. Ды мох. Чалавек барадаты. Цяпельца. Дымок* (А. Куляшоў). **Цяплынь начэй і зорнасць, мядовы ліпы пах...** *Святая непакорнасць і сорам у вачах. Шчымлівасць ранку. Спеўнасць. І нараджэнне дня. Каханне. Можга, рэўнасць. У сэрцы цішыня. Зямнога свету вечнасць. Палёт імклівых мар. Цнатлівасць. Можга, грэшнасць. Каханьня Божы дар* (Г. Міклашэвіч).

Да апісальных намінатыўных сказаў большасць даследчыкаў адносяць блізкія і структурнай, і функцыяй ацэначна-быццёвыя сказы. У такіх сказах сцвярджаецца існаванне ў рэчаіснасці прадметаў, з'яў і даецца ім ацэнка. Нярэдка значэнне ацэнкі, якаснай характарыстыкі выступае на першы план, што дае падставы некаторым лінгвістам выводзіць іх з разраду намінатыўных сказаў. Тым не менш у сказе *Якая ноч!* канстатуецца існаванне часу сутак і даецца адпаведная ацэнка-характарыстыка гэтай з'явы: якасная ацэнка ў такіх сказах граматычна афармляецца інтанацыяй у спалучэнні з наступнымі словамі:

- займеннікамі і часціцамі: **Якія горы!** *А сады якія! Тут шмат зямнога цёплага добра* (П. Панчанка). **“Што за дзяўчына! Што за натура!”** – *колькі разоў паўтараў малады, шчаслівы настаўнік* (Я. Колас). **Ну і сонца!** *Разарваўшы морак шызы, затапіла свет шырокі, і ва ўсе дзверы і шыбы промняў хлынулі патокі* (П. Глебкі). **Ну зіма! Ну пагодка!..** *Сёння, калі па звычайу прайсціся пасля абеду, дык хіба толькі па вуліцы пасёлка, у сямім-такім зацішкі* (Я. Брыль);

- якаснымі прыметнікамі. Гэтыя сказы даволі цесна звязаны з сітуацыяй, галоўны член іх – назоўнік з адцягненым значэннем – канкрэтызуецца ў кантэксце, якому яны надаюць экспрэсіўную і абагульненна-лагічную характарыстыку: **Цудоўныя, шчаслівыя хвіліны.** *Час*

адзіноты, роздуму і песенна-бяздумнага маўчаня... (Я. Брыль). *У шэсць гадзін раніцы пачалася артылерыйская падрыхтоўка. У цемры раптам шуганулі ўгору маланкі, разлэгся гром. Адразу загаварылі сотні гармат...* *Святло трапятала на дрэвах, на тварах байцоў, на танкавых вежах.* **Незабыўнае, вялікае відовішча!** (І. Мележ);

- часціцамі, займеннікамі і прыметнікамі адначасова: **Ах, якое дружнае, якое высокае жыццё!** *Поўныя тугія каласы важка пагойдваюцца пад гарачымі навевамі ветру...* (І. Мележ). **Які незвычайны дзень!** *Адзін дзень у жыцці. Леапольд Гушка бачыў перад сабою берагі шчаслівай зямлі* (К. Чорны).

У сучаснай лінгвістычнай літаратуры замацавалася кваліфікацыя гэтых сказаў як ацэначна-быццёвых аднасастаўных.

Намінатыўныя сказы-паведамленні маюць сваю спецыфіку. Асноўная сутнасць гэтых сказаў: аўтар імкнецца перадаць думку пра існаванне прадмета, з'явы, падзеі ярка і падкрэслена, што дасягаецца пры дапамозе адпаведнай эмацыянальна-экспрэсіўнай інтанацыі. У большасці выпадкаў гэта сказы з павышанай эмацыянальнасцю, з клічнай інтанацыяй. Але не кожны апісальны сказ – сказ-паведамленне. Параўнаем: 1. **“Пажар!”** – *загаманіла варта* (Я. Колас). 2. **“Вясна!”** – *у Бардзюковым голасе і радасць, і здзіўленне, і недаўменне гучыць* (Б. Мікуліч). 3. **Пажар! Пажар! Пажар!** *Гарыць усё старое, шчэ на чырвоным жары ўзрастае маладое* (В. Таўлай). 4. **Вясна!** *У яркай квецені паветкі і сады. Пялёсткамі замецены былыя халоды* (А. Астрэйка). З чатырох вылучаных сказаў першыя два – сказы-паведамленні, два другія – уласна апісальныя.

У афармленні сказаў-паведамленняў перша-ступенная роля адводзіцца інтанацыі: суразмоўца не проста паведамляе пра існаванне прадмета (з'явы), але і патрабуе пэўнай рэакцыі на той ці іншы факт. Сказы-паведамленні характарызуюцца канкрэтнасцю пры выражэнні думкі, паведамляюць пра факты, прадметы ці з'явы, якія існуюць непасрэдна ў момант гутаркі ў адпаведных абставінах. Яны вызначаюцца лаканізмам: гэта, як правіла, простыя неразвітыя сказы, у склад якіх часам уваходзяць звароткі ці дзеясловы загаднага ладу: *Хтось з аравы закрычаў з перапалоху: “Глянь, міліцыя! Аблава!”* (А. Александровіч). **“Вайна, Саша”,** – *Марыя Сяргееўна азірнулася: у палаце нікога не было* (І. Шамякін).

Ніна ГАЎРОШ,

кандыдат філалагічных навук.

Ірына САВІЦКАЯ,

кандыдат філалагічных навук.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

3 вопыту работы

СЦЭНАРЫЙ СПЕКТАКЛЯ ПАВОДЛЕ РАМАНА “КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ” УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Працяг. Пачатак у № 12 за 2013 г.

СЦЭНА 7. ПОСТРЫГ АЛЕСЯ

Царкоўныя званы. Сцэна асветлена. На кіліме, трымаючыся за рукі, стаяць Алесь і Мсціслаў. Побач з Алесем – Басак-Яроцкі і Юры Загорскі. За імі купка людзей. Усе, акрамя Алеся, Мсціслава і Басака-Яроцкага, апускаюцца на адно калена.

Аўтар (за сцэнай). Княжацкі сын Аляксандр Загорскі, сын Георгія, унук Данілы, праўнук Акіма і прапраўнук Пятра, ты пастрыгаешся ў падлеткі, як гэта загадваюць звычаі гэтай зямлі. З гэтай хвіліны памятай, князь, душа твая належыць толькі Богу і гэтым палям, шабля – ваяводу справядлівай вайны, жыццё – усім добрым людзям, сэрца – каханай. Але гонар і чэсць належаць толькі табе і больш нікому.

Сын князя Загорскага стаў мужам. Памолімся за ягоны доўгі век, за яго дабрыню і высакароднасць. Памолімся за тое, каб Бог паслаў яму вялікія дарогі і сілы на тое, каб усё, што з ім будзе, стала вялікімі здзяйсненнямі.

Усе, акрамя Алеся і Мсціслава, хрысцяцца. Святло паступова згасае. Гукі званоў заціхаюць.

СЦЭНА 8. БАЛЬ У ЗАГОРСКІХ

Пад гукі трубы лёкаі адкрываюць заслону. Сцэна заліта святлом. На пярэднім плане крыху ўправа ад цэнтра Юры Загорскі, Антаніда Загорская. Ля ўваходу – лёкай, ля тэрасы – другі лёкай. Галоўны лёкай – недалёка ад дзвярэй, перад Алесем і Мсціславам. Госці павінны прайсці непадалёку ад Алеся, раскланяцца з ім. Госці падыходзяць да Загорскіх. Загорскія ўсміхаюцца ім, вітаюцца.

З’ява 1

Галоўны лёкай (аб’яўляе). На свята з нагоды пострыгу маладога князя прыбываюць паважаныя госці. Віцэ-губернатар, іх яснавяльможнасць граф Ісленьеў.

Ісленьеў падыходзіць да Загорскіх, вітаецца.

Ісленьеў (па-руску). Рад вас видеть!

Загорскія (па-руску). Мы также рады!

Загорскія (адказваюць па-французску). Bonjour, messieurs! (Добры вечар, панства!)

Ісленьеў. Мне добра ў вашым доме. (У бок Алеся.) Спадзяюся, малады князь будзе такі, як вы.

Загорскі (строга). Ён будзе лепшым за нас.

Ісленьеў адыходзіць і спыняецца справа, за Загорскімі.

З’ява 2

Галоўны лёкай. Граф Мікіта Хаданскі! Графіня Хаданская!

Хаданскія. Добры дзень, панства!

Загорскія. Вітаем вас, панства! Рады вас бачыць. (Хаданскія адыходзяць, спыняюцца злева, за паненкамі і панічам.)

З’ява 3

Галоўны лёкай. Пан Біскуповіч! Пані Біскуповіч!

Пан Біскуповіч вітаецца з Загорскімі па-беларуску, пані Біскуповіч па-французску. Падыходзяць да Ісленьевых.

З’ява 4

Галоўны лёкай. Пан Іван Таркайла! Панскі брат Тодар Таркайла!

Таркайлы падыходзяць, вітаюцца па-французску.

Іван Таркайла. Добры дзень, панове!

Тодар Таркайла. Добры дзень!

Загорскія (па-французску). Дзень добры! Рады вітаць вас у нашым доме.

Іван Таркайла (у бок Алеся). Глядзі, Тодар, які хлопец расце.

Тодар Таркайла (пацвярджае). Так. Сапраўдны прыдняпроўскі лыцар. Як вырасце – лепш з ім не звязвацца. Дасць – лужына застанецца. Го-го-го-гык!

З’ява 5

Алесь і Мсціслаў робяць крок уперад.

Алесь (звяртаецца да Мсціслава). Слухай, Мсціслаў! Чаму гэта ўсе яны тут гавораць не так, як мы?

Мсціслаў. Прыкідваюцца ўсё. Строяць з сябе больш годных, чым ёсць на самай справе.

Алесь. Чуеш, французская мова. Яна заглушае ўсё. Хоць яна і прыгожая, але ж яны не французы, гэтыя Хаданскія ды Таркайлы.

Як толькі лёкай аб'яўляе наступных гасцей, Алесь і Мсціслаў становяцца на ранейшае месца.

З'ява 6

Галоўны лёкай. Высакародная пані Надзея Клейна з дачкой і мурынам!

Юры Загорскі спяшаецца падаць Клейне руку.

Клейна (*гаворыць па-беларуску*). Ды не сунь ты мне сваю руку. Што мне, сто гадоў? (*Падыходзіць да Загорскага.*) Ну, давай пацалуемся хіба, ці што... (*Цалуецца з Загорскім, наказвае на Алеся.*) Будзе сапраўдны хлопец. Не прывучай толькі сабакаром быць.

Клейна (*звяртаецца да Антаніды*). Антаніда, віншую цябе. Будзе хлопец. Позірк просты, шчыры, не тое што ў гэтых малімончыкаў яго ўзросту... Ну, давай пацалуемся, Антаніда... (*Цалуецца з Антанідай. Прадстаўляе дачку.*) Мая дачка Ядзечка. (*Прадстаўляе мурына.*) А гэта мой мурын. Саслужывец мужа-нябожчыка прывёз у якасці падарунка.

Госці з цікаўнасцю разглядаюць мурына. Клейна падводзіць дзяцей да Алеся.

Клейна. Гэта Яначка. Яго нельга крыўдзіць. Ён сірата.

Клейна адыходзіць да Загорскіх. Ядзя і мурын застаюцца з Алесем і Мсціславам.

З'ява 7

Галоўны лёкай. Пан Раўбіч! Пані Раўбіч!

Раўбічы (*вітаюцца па-французску*). Добры дзень, панове! Вельмі рады бачыць вас. Дзень добры!

Загорскія. Дзень добры! Цудоўна! Вельмі міла з вашага боку.

Раўбіч (*у бок Алеся*). Будзе сапраўдны князь. Не сродак, не цацка чужой сілы... Віншую цябе, гаспадар Юры.

З натоўпу гасцей выбіраецца Майка. Падыходзіць да маці.

Эвеліна Раўбіч. Notre enfant terrible. Вось хлопчык, якога сёння паstryглі, пазнаёмся з ім.

Майка. Яго толькі сёння стрыглі? Зусім як дзяўчынку... Бедны!

Эвеліна Раўбіч. Трымай сябе прыстойна, Міхаліна! Не чапляйся да маіх слоў, Майка!

Майка. Не буду. Дальбог, не буду, матулечка! (*Да Алеся.*) У вас нейкае зусім сялянскае імя, хлопчык. Чаму б гэта?

Алесь. А чаму гэта ў вас такое дзіўнае імя, маленькая дзяўчынка?

Госці стаяць купкамі, вядуць свецкія размовы, смяюцца, жанчыны какетнічаюць, абмахваюцца веерамі, разглядваюць і абмяркоўваюць уборы.

З'ява 8

Загорскі (*выходзіць на сярэдзіну залы, звяртаецца да гасцей*). Шаноўнае панства! Шаноў-

ныя гаспадары і гаспадыні! Сёння – першы дзень юнацтва майго сына. У гэты ўрачысты вечар мы павінны весяліцца. (*Звяртаецца да Алеся.*) Алесь, выберы даму для першай пары.

Гучыць паланэз. Алесь ідзе праз залу да Майкі і працягвае ёй руку. Кавалеры запрашаюць дам. Большасць гасцей танцуе. Астатнія з цікаўнасцю назіраюць, перашэптваюцца. Танец заканчваецца. Кавалеры кланяюцца дамам.

З'ява 9

Уваходзіць галоўны лёкай. Падыходзіць да Загорскага, кланяецца.

Галоўны лёкай. Стары пан Вежа просіць прабачэння. Ён не зможа прыехаць. У яго... падагра.

Юры Загорскі (*здзіўлена*). Што за чорт, ніколі ў яго ніякай падагры не было.

Антаніда Загорская. Чаму ён адмовіўся прыехаць?

Галоўны лёкай. Ён сказаў: “Халуі ўсе”.

Клейна. Правільна. У тым і бяда, што ён мае рацыю. Халуі ўсе. Што б дужы ні зрабіў – змоўчаць. Вольнасць адабралі – змоўчалі. Са старых паселішчаў сагналі – змоўчалі. Прымусілі права на шляхецтва даказваць – і тут яны змоўчалі.

Галоўны лёкай. Пан Вежа просіць прабачэння. А падарункі княжычу едуць. Ён пасылае маладому князю сваю любоў і блаславенне.

Кланяецца, выходзіць.

З'ява 10

Лёкаі разносяць дарослым шампанскае. Дзеці сядзяць на банкетцы, размаўляюць.

Алесь (*звяртаецца да Ядзечкі*). Дык як вы жывяце, Ядзвінька?

Ядзечка. Зараз у нас жыве Янка. Я малодшая ў сям'і. Ніхто ўжо не чакаў мяне, а я ўзяла ды і нарадзілася. Я люблю, каб цёпла. Люблю, калі спяваюць. Я баюся толькі, калі хлопчыкі злыя. І сабак баюся.

Алесь (*да Мсціслава*). Мы не будзем злыя. Праўда, Мсціслаў?

Мсціслаў. І сабакам цябе ў крыўду не дамо.

Алесь (*да Янкі*). Ну, а ты, Янка?

Янка. Я не ведаю, дзе мае бацькі. Помню... Помню агні. Вакол іх, на ражнах, сушылі рыбу. Помню матуліны рукі... Адночы з мора з'явіліся крылатыя чаўны. Чужыя людзі схапілі нас. Брата забілі адразу... Нас везлі морам. Потым я згубіў сваіх, а мяне ў вялікім горадзе купілі і прывезлі сюды...

З'ява 11

Пан Біскуповіч і граф Ісленьеў занятыя сур'ёзнай размовай.

Біскуповіч (*да Ісленьева*). Паважаны граф, ці не здаецца вам, што дваранскія клубы існуюць у нас не для мараў пра шчасце. Яны існуюць у нас для картачнай гульні, для размоў пра паляванне,

для п'янак, дзе спрачаюцца пра танцораў, віно і тых жа сабак.

Ісленьеў. Я ведаю, большасць з нас глыбока смуткуе, пазіраючы на такое падзенне. Але што з таго, калі мы не супрацьстаім гэтаму?!

Ісленьеў і Біскуповіч вяртаюцца да сваіх дам.

З'ява 12

Уваходзіць паручнік Мусатаў. Падыходзіць да Ісленьева, з ім побач на пярэднім плане стаяць Загорскі, Антаніда, Клейна.

Мусатаў (звяртаецца да Антаніды). Прабачце, мадам. (Паказвае на Ісленьева.) У мяне справа да іх сіяцельства.

Ісленьеў (незадаволен). Ну, што яшчэ?

Антаніда (да Загорскага). Чаму ж гэта Кроер не едзе?

Мусатаў (да Антаніды). Асмелюся звярнуцца, мадам. Пан Кроер не прыедзе.

Загорскі (здзіўлена). Чаму?

Мусатаў. У адной з вёсак пана Кроера бунт.

Загорскі. У якой?

Мусатаў. У Півовшчах. Стараліся ўгаварыць сялян. Не дапамагло. Давялося страляць. Ёсць параненыя. (Адыходзіць.)

Ісленьеў (да Мусатава). Стойце... Вазьміце з сабой лекара.

Загорскі. Трэба аб гэтым аб'явіць гасцям.

Антаніда. Так. Канечне ж.

Клейна. Ану, маўчыце, вераб'і. Глупства не вярзіце. Свята юнаку сапсуаце. Ці ж ён вінаваты, што яго дурны дзядзька абабраў сваіх сялян як ліпку і п'е з іх кроў па-новаму. Незадаволенасць, як бачым, стрымлівае штыкамі і кулямі. А сам у гэты час гуляе і п'янствуе.

Антаніда. Што ж рабіць?

Клейна. Маўчаць. Святкуйце, каб ваш сыноч ніколі не быў такі жорсткі, як Кроер.

З'ява 13

Гукі вальса запаўняюць залу. Усе танцуюць вальс. Мазурку Майка танцуе з Мсціславам, Алесь з Ядзечкай. Танец заканчваецца. Алесь выходзіць на веранду. Майка за ім, стайць побач, хутаючы плечы ў белую мантылью.

Майка. Шкада, што ў дзяцей няма бальных запісных кніжак... О, каб былі! На гэты бал у ёй стаялі б дваццаць прозвішчаў – кожны запісваў бы сваё... І я танцавала б увесь вечар з рознымі.

Алесь, раззлаваны. адыходзіць. Майка за ім.

Майка. Сумна. Калі няма танцаў. Я танцавала б тры дні... А вы?

Алесь. Я таксама. Мне падабаецца, як вы танцуеце...

Майка. Праўда? Ядзенька ж лепей?

Алесь. І гэта так... Але мне падабаецца, як танцуеце вы.

Майка. Давайце ўцячэм адсюль на некалькі хвілін. Пойдзем у парк. Тут горача...

Алесь. Рыба любіць цёмныя ночы. Але ўсё адно ў такую ноч лавіць прыгажэй. Дзеці апрабуюць цёплае рыззё і ідуць з таптухай.

Майка. Я гэтых забаў не разумею. "Таптуха", "рыззё"... Мілагучныя словы... Нічога не скажаш.

Алесь. А ў чым жа яшчэ па рыбу лазіць... У гэтай маёй маскараднай чузе?.. У вашай мантыль? Смеху варта... Я думаю, нам лепш за ўсё вярнуцца.

Майка. А мне не хочацца.

Алесь. А мне не хочацца заставацца тут. І я не магу тут пакінуць вас адну...

Майка. То што?

Алесь. То я завяду вас сілком.

Майка. Ого, паспрабуйце.

Узбягае па нахіленым ствале старой вярбы, стайць над вадой.

Алесь. Сыдзіце адтуль. Вярба крохкая.

Майка. І не падумаю.

Алесь. Я вам сур'ёзна кажу. Я думаў, вы зусім іншая. А вы проста злое і вельмі дрэнна выхаванае дзяўчо.

Паварочваецца і ідзе ад вярбы. Чуецца хруст дрэва і ўскрык. Алесь азіраецца. На надламаным суку вісіць Майка. Алесь кідаецца да вярбы. Падае Майцы руку.

Алесь. Трымайся. (З цяжкасцю ўсыягвае Майку на вярбу.)

Майка. Мядзведзь. Хапае за руку, як за сук.

Алесь. Даскакалася? (Ад злосці хапае левай рукой за плячо Майку, а правай дае плескача па мяккім месцы. Дае знак рукой ісці ўперад. Майка стайць і глядзіць на яго.)

Майка. Мяне ніколі не білі. Дальбог, ніколі...

Алесь. І дарэмна. Ідзі адсюль.

Майка. Можа, і ёсца тут праўда...

Алесь. Ты што ж... І гаварыць па-мужыцку можаш? Чаго ж прыкідвалася?

Майка. Бацька са мною, калі не пры гасцях, заўсёды так гаворыць. А прыкідвалася... так проста.

Алесь. Ну і брыда. Ідзі адсюль. Ідзі, кажу.

Майка. Я ніколі не буду спяваць песню пра медзведзяня.

Алесь. Ты не плач. Не трэба.

Майка. О, прабач, прабач Алесь. Я ніколі не буду так (заўважае кроў на запяці Алеся). Што гэта? Ты параніўся?

Алесь. А, глупства.

Майка. Што ж цяпер рабіць? Ага, я ведаю. Я завяжу табе руку паловай гэтай мантыльы. І кроў цячы не будзе, і ніхто не даведаецца, што ты параніўся. Падумаюць, што я проста дала табе павязку.

Алесь. І на цябе не будуць сварыцца, што падзерла мантылью?

Майка. На мяне ніколі не сварацца. (*Робіць павязку з бантам, як шалік.*) Я ніколі не буду... Толькі і ты... паменш танцуй з Ядзечкай... Добра?

Алесь. Добра.
Святло згасае.

СЦЭНА 9. БУНТ У ПІВОШЧАХ

Прыгонныя Кроера стаяць на вясковай плошчы і слухаюць панскага аконама. У першых радах мужчыны, да іх далучаюцца жанчыны. Насупраць аконам.

Аконам. За згон пан Кроер будзе плаціць не больш як пяць капеек на дзень.

Янка Губа (*робіць крок уперад, глядзіць смела ў твар аконаму*). Мы не жабракі, каб нам замазвалі глотку шасцю фунтамі ў дзень. Кроер пакрыўдзіць нас надумаўся. Што ж, хай падавіцца нашым хлебам. А за сіроцкія слёзы няхай здохне ён без пакаяння.

Васіль Гарлач (*робіць крок уперад*). Не будзе плаціць як то дзядамі заведзена, ніхто не пойдзе на згон.

Корчак выступае ўперад, абапіраецца на вілы.

Аконам. Тады хрэна вам замест хлеба. Жарыце зямлю. Хто яшчэ пагражаць будзе? Хто? Халуі бязмозгля! Пад зброяй пойдзеце!

Корчак. Не пагражай, аконам. Бог за пагрозы нявіннаму – не даруе. А на згон не пойдзем.

Сяляне (*робяць крок уперад*). Не пойдзем!

Аконам. Зачыншчыкі. Ясна! (*Дастае паперу, пачынае запісваць прозвішчы*).

Корчак (*спрабуе вырваць паперу*). Не дамо пісаць!

Сяляне (*робяць крок уперад, наступваючы на аконама*). Не дамо!

1-я жанчына (*звяртаючыся да сялян*). Чорт яго ведае, што ён там напіша. А потым пячатку ляпнуць – і прападай душа.

Васіль Гарлач (*наступае на аконама*). Ды што ж гэта такое? За што? За нашу крыўду ды яшчэ і данос на нас пісаць?!

Корчак (*зацята*). Нядобра робіш, аконам. Глядзі, каб не рыгнулася.

Аконам. Дык вось як. Яшчэ і пагражаеце. Усё гэта вам прыпомніцца. Кубло гадзючае. (*У бок Янкі Губы пагрозліва*.) А табе, Губа, як завадатуру, не мінуць і Сібіры.

Губа (*здэкліва-іранічна*). Чаго мне баяцца. Мне ўсяго жыцця засталася з вераб'іныя нагавіцы. Ну і няхай Сібір. Ці не ўсё адно, адкуль да Абрама на піва выпраўляцца.

Аконам (*з'едліва-злосна*). Ён яшчэ і блюзнерыць, патрэбен ты Абраму, парахня смярдзючая.

Губа падносіць дулю пад нос аконаму. Аконам сцябае старога па спіне. Корчак штурляе вілы ў аконама. Вілы ўпіваюцца ў зямлю ля ног аконама. Натойн насоўваецца на яго.

Усе (*разам*). Гані адсюль! Плаці за згон! Плаці! Аконам уцякае. Узбуджэнне ў натоўпе нарастае.

2-я жанчына. Што ж ім спатрэбілася, зяпам ненаедным?

3-я жанчына. У старца кій адабралі!

4-я жанчына. У галодных дзяцей кавалак з рота вырвалі!

1-ы селянін. Спаліць Кроеравы сцірты!

2-і селянін. Хай ведае! Не нам, дык і не яму!

Усе (*разам*). Спаліць! Хай ведае!

Васіль Гарлач. Носам наторкаць!

Усе (*разам*). Носам наторкаць! Палі!

Людзі кідаюцца паліць Кроерава дабро. Бягуць у той бок, куды ўцёк аконам. Святло робіцца чырвоным. Музыка нарастае, гучыць моцна. Гул, трэск запаленага збожжа, саломы.

Спаліўшы Кроерава збожжа, людзі вяртаюцца на плошчу. Насустрач ім – паручнік Мусатаў і татары-вартаўнікі.

Мусатаў (*звяртаючыся да сялян*). Што тут здарылася? (*Маўчанне*.) Чые мэндлікі гарэлі? Маўчыце... Віламі кідаецца... Як вы гэта асмеліліся? Гэта ж дрэнна!

Сяляне апускаюць галовы. На тварах з'яўляецца страх.

Янка Губа (*стаіць уперадзе*). А ты што з намі зрабіў, гэта добра?

Мусатаў (*пагрозліва*). Будзеце адказваць. Аддасце сваё збожжа! І на згон пойдзеце заўтра, хамскія морды.

1-ы селянін (*рашуча*). Не аддадзім сваё збожжа!

2-і селянін (*пагрозліва*). Хай паспрабуюць узяць!

Усе (*наступаючы на Мусатава*). Хай паспрабуюць!

Мусатаў. Шту-цэры на руку-у...

Гарлач (*звяртаючыся да сялян*). Браткі! Не будучь страляць! Загаду такога няма! (*Расхітвае світку на грудзях*.) На нас жа крыжы! Па крыжах не будучь!

Мусатаў (*аддае загад*). Плі!

Залп. Парахавы дым. Нема галосаць бабы. Натойн кідаецца ўцякаць. Губа трымаецца за плячо. Гарлач – за живот. Гучыць трывожная музыка.

Корчак (*паранены*). Браткі, куды ж вы?! Браткі, апамятайцеся! (*Бязладна махае віламі*.) Браткі! (*Бяжыць у супрацьлеглы ад натоўпу бок, усхліпваючы ад злосці*.) Баязліўцы... Сволачы... (*Ідзе навольней, адчуўшы, што паранены. Яму становіцца страшна*.) Прападаць буду. (*Ледзь не плача ад крыўды. Устае і ідзе. Словы Корчака перарываюцца трывожнай музыкай*.) А поп Васіль казаў, што ніводзін хрысціянін не будзе страляць у знак святога крыжа... А гэтыя стралялі. У крыжы стралялі, нехрысці! (*Святло высвечвае толь-*

кі фігуру Корчака. Сіліцца ўзняцца.) Толькі б выжыць, я ім тады пакажу... Але як выжыць? (Траціць прытомнасць. Прыходзіць у сябе.) Дзе я? Пад сэрцам робіцца холадна. Значыць, жыццю канец? (Трызніць.) Маці, як была маладая, часам ціхутка спявала ўначы на прызбе. Месяц такі поўны, выплываў над садам, і яна спявала.

Голас за сцэнай.

Ой, за лесам, за пралесам
Залацісты выплыў месяц.
А ў хаце дзяжа з хлебам...

Корчак (апрытомнеўшы). Для мяне няма больш роднай хаты і роднай дзяжы з хлебам. (Апускаецца на калені, сціскае кулакі.) Хіба мяне трэба судзіць? Хіба гэта я страляў? Не, пачаў страляць Кроер, а скончыў той паручнік. Караць павінны іх. Суд дык суд. (Рэзка расхінае світку, на грудзях відаць крыж, сціскае яго рукой.) І ўсім, хто страляў у крыжы, не пайсці жывымі. (Сціскаючы зубы, перасільваючы боль, намагаецца ўзняцца з кален.) Я заступлюся за свайго Хрыста. З ваўкамі – па-воўчы. (Становіцца ў поўны рост.) Тут мой хлеб. Тут мая зямля. Я не павінен пакідаць яе.

Музыка нарастае. Святло згасае.

СЦЭНА 10. ДВАРАНСКАЯ ЗБОРНЯ

Паўкруглая зала. У першым радзе Раўбіч, граф Хаданскі, Ісленьеў, браты Таркайлы, у канцы стала разваліўся ў крэсле Вежа, за імі Клейна, пан Юры, пан Мнішак, Радкевіч, за ім Браніборскі, у заднім радзе Кроер.

Старшыня Басак-Яроцкі (б'е ў гонг). Ціха, панове дваране! Мы знарок пакінулі час, каб абмеркаваць запіску, пададзеную дваранскаму губернскаму з'езду і падпісаную васьмю дваранамі. Пане Браніборскі, сюды, чытайце.

Браніборскі. Для отвращения гибельных последствий несостоятельности владельцев, происходивших от постигших в минувших годах неурожаев, прибегнуть к чрезвычайным средствам, а именно: изъявить готовность отказать от крепостного права над людьми.

Ісленьеў. Рацыя!

Юры Загорскі. Правільна!

Кроер. Не! Не і яшчэ раз не! Хто прыдумаў? Галадранцы прыдумалі! У якіх сваіх душ няма. Зайздрасць іх бярэ! Жабракі!

Радкевіч. Я не жабрак і не галадранец.

Кроер. Ты пачаў гэтую справу, бо ты якабінец, бо ад цябе смярдзіць французяцінай. Глядзіце, дваране! Гэта пачатак нашага канца!

Кроера цягнуць на месца, Радкевіч рвецца да Кроера. Шум.

Кроер. Мужыцкія дабрадзеі! Якабінцы! Княствамі ім валодаць абрыдла! Яны ў басякі захацелі, у рымары! Вырадкі! Сацыялісты!

Радкевіч. Кроер, я абарву вам вушы.

Кроер (раве, кідаецца да Радкевіча). А-а-а!

Клейна. Ну! Што ты збіраешся рабіць, аспід?!
Кроер. Жанчына, адыдзі!

Клейна (спрытна хапае яго за вуха). Не торгайся, бацюхна... Я табе не проста жанчына. Я на дваранскай зборні. Такая, як усе. Сядзь, бацюхна. Сядзь ціхутка. І слухай, што разумныя людзі гавораць.

Зала рагоча. Кроер садзіцца.

Басак-Яроцкі (б'е ў гонг). Я полагаю, лепш рэшыць гэты вопыс, ввяду расхадзіўшыся страстей і рэзкага размежавання собравшыхся, пугём баллотіровкі. Но раньшэ, думается мне, надо опросить нескольких, известных своим состоянием, возрастом или умом, дворян.

Усе. Але.

Басак-Яроцкі. Пан граф Хаданскі.

Хаданскі (устае). Нашто мне заступацца за мужыка, які не адчувае аніякай патрэбы ў змене свайго становішча? Ён яшчэ не дарос да волі. Яму яшчэ трыста гадоў будзе патрэбен сатрап з бізуном. (Садзіцца.)

Басак-Яроцкі. Ясна. Пані Клейна.

Клейна. Не ведаю, бацюхна. Па-старому мне зручней. Але як падумаю, што на зборах замест буяна Кроера будзе сядзець мой дзед Зохар, дык мне аж адразу весялей робіцца. (Махае рукой.) Белы шар.

Басак-Яроцкі. Пане Раўбіч.

Раўбіч. Я адкажу балаціроўкай.

Басак-Яроцкі. Пане маршалак.

Юры Загорскі. Волю.

Басак-Яроцкі. Пане Ваневіч.

Ваневіч. Волю.

Басак-Яроцкі. І нарэшце, самы ўплывовы з дваран губерні – князь Загорскі-Вежа.

Вежа (устае). Волю. Волю ў тых маёнтках, на якіх няма нядоімак і дзе заплачаныя працэнты па закладных.

Тодар Таркайла. Лухта! Я даю мужыкам пазыкі, я адказваю за нядоімкі, за неплацеж падаткаў, што ляжаць на мужыках. Яны не вартыя таго самі! Я супраць! Я супраць адмены прыгону!

Вежа. Сядзьце, хрысціянін Таркайла! (Да ўсіх.) Прадайце прадметы раскошы і заплаціце нядоімкі і закладныя за мужыкоў, бо вы жылі з іхняй працы. А пасля вызваліце сялян. Аддайце ім палову зямлі, і, вольныя, яны за грошы пойдучь працаваць і на вашу зямлю таксама. І гэтая палова вашай зямлі дасць вам утрая больш, чым цяпер уся.

Кроер і яго прыхільнікі. Сацыліста! Гверыльера! Карбанарый! Кінжальшчык! Якабінец!

Басак-Яроцкі б'е ў гонг. Вежа падаецца наперад, абводзіць прысутных вачыма.

Вежа (*амаль шэптам*). Ну.

Усе паступова змаўкаюць.

Вежа. Вось так лепш. А для сябе... для сябе я стаю за белы шар. Воля! (*Садзіцца на сваё месца, становіцца абьякавы да таго, што робіцца ў зале.*)

Басак-Яроцкі. На основании сто десятой статьи устава по выборам постановления дворянства производятся посредством баллотировки и признаются обязательными, если они приняты единогласно или не менее третями голосов всех присутствующих дворян.

Цяпер, пасля таго як я нагадаў вам гэта, мы можам пачаць балаціроўку, панове. Прашу браць шары.

Вежа бярэ шар першы, апускае ў белую палову урны. Галасуюць астатнія. Святло згасе. Чуваць толькі ўдары шароў. Святло высвечвае Вежу і Юрыя. Яны ўдвух стаяць ля акна.

Вежа. Гэтыя шары грукалі страшна. Як камяні па труне.

Юры Загорскі. Сапраўды, бацька. Пахавалі мы гэтымі шарами сялянскую волю. Усё.

Вежа. А што, хіба пахавалі?

Юры Загорскі. Пахавалі, бацька. У зборні было чатырыста дваццаць восем дваран. Каб прапанава аб адмаўленні ад прыгону прайшла,

трэба было не менш за дзвесце шэсцьдзесят два галасы. І вось.

Вежа. Колькі?

Юры Загорскі. За адмену дзвесце шэсць, супраць – сто восемдзесят сем.

Вежа. Ты, маршалак, павінен быў са скуру вылезці, а даведацца аб прапанове Радкевіча адмяніць прыгон. Ты павінен быў ведаць. Павінен быў сказаць мне.

Юры Загорскі. Чым бы ты памог?

Вежа. Грашыма. Я прывёз бы ў зборню ўсю дробную шляхту, у якой ёсць галасы, але няма мужыкоў, няма нават грошай, каб паехаць у губерню, дзе, урэшце, ім, пакрыўджаным, няма чаго рабіць. А яны галасавалі б, як ты, як я... Я прывёз бы толькі сто чалавек – і Кроер паляцеў бы рылам.

Юры Загорскі. Нашто табе гэта рабіць?

Вежа. Так проста. Мне прыемна было б сутыкнуць гэтую сволач, прымусяць іх біцца. Урэшце, мне проста забавна было б паглядзець, а што з гэтага будзе. І я не люблю Кроера.

Працяг будзе.

Лера РУБАШНАЯ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі

Ліцэя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

САКАВІК

Працяг. Пачатак на с. 32.

13 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Марыі Зінкевіч (1924 – 2010), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Аўгінні Кавалюк (сапр. Сідаровіч; 1934 – 2007), паэтка, перакладчыцы. З 1987 г. жыла ў Санкт-Пецярбургу

14 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Міхася Клебановіча, празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

17 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Ларысы Кароткай, літаратуразнаўцы, педагога

95 гадоў з дня нараджэння Рыгора Шкрабы (1919 – 1997), крытыка, літаратуразнаўцы, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Станіслава Дробыша, харавога дырыжора, педагога, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Забелы, рэжысёра, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

18 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Альбіна Стаповіча (Стэповіча; 1894 – 1934), публіцыста, літаратуразнаўцы, музыказнаўцы, кампазітара, палітычнага дзеяча

100 гадоў з дня нараджэння Юдзіфі Гальперынай (1914 – 1985), беларускай і рускай актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Васіля Бяляўскага (1924 – 2008), жывапісца

70 гадоў з дня нараджэння Зінаіды Харытончык, мовазнаўцы

19 сакавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Васіля Самцэвіча (1889 – 1973), педагога, краязнаўцы, заслужанага настаўніка Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Садзіна (1924 – 2010), графіка, жывапісца, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Пятра Свентахоўскага (1939 – 2006), жывапісца

20 сакавіка – 125 гадоў з дня нараджэння Часлава Родзевіча (1889 – 1942), тэатральнага і грамадскага дзеяча

120 гадоў з дня нараджэння Аляксандры Васілеўскай (1894 – 1959), мастацтвазнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Яўгена Жыліна, жывапісца, графіка

60 гадоў з дня нараджэння Міколы Мятліцкага, паэта

21 сакавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Мікалая Ільінскага (1899 – 1943), акцёра, драматурга, празаіка, тэатральнага дзеяча

23 сакавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Вольгі Галіны (сапр. дзяв. Грудзінская, па мужу Александроўская; 1899 – 1980), актрысы, народнай артысткі Беларусі

24 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Юрыя Ступакова (1934 – 1999), акцёра, народнага артыста Беларусі

Заканчэнне на с. 74.

“БАГАТА, РОДНАЯ ТЫ МОВА...”

ЛІТАРАТУРНАЯ ВЕЧАРЫНА

Мэта: выпрацоўваць уменне трымацца перад аўдыторыяй; садзейнічаць абуджэнню цікавасці да беларускай мовы, выхаванню любові да беларускага слова, гісторыі свайго народа.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Музычная застаўка.

1-ы вядучы.

Сто гадоў шукай другой красы,
А тым больш, што свет зусім не вузкі.
Ды калі ты не бязродны сын,
Гавары са мной па-беларуску.

Я. Янішчыц.

2-і вядучы.

Я – беларус, я нарадзіўся
На гэтай казачнай зямлі,
Дзе між лясоў і пушчаў дзікіх
Адведу прашчуры жылі.
Я – беларус, я ганаруся,
Што маю гэткае імя:
Аб добрай славе Беларусі
У свеце знаюць нездарма.
Я – беларус, і я шчаслівы,
Што маці мову мне дала,
Што родных песень пералівы
І зблізку чую і здаля.

Н. Гілевіч.

3-і вядучы. У календары ёсць такое свята – Міжнародны дзень роднай мовы, які адзначаецца штогод 21 лютага. З ініцыятывай увесці такі дзень выступіла краіна Бангладэш: 21 лютага 1957 г., адстойваючы права вучыцца на роднай мове, там загінулі пяць студэнтаў.

1-ы бібліятэкар. Больш за шэсць тысяч моў налічваецца ў нашым рознакаляровым і рознагалосым свеце. Палова з іх пад пагрозай знікнення. Менавіта дзеля іх захавання ЮНЕСКА і абвясціла Дзень роднай мовы, каб хоць аднойчы на год на іх загаварылі, пра іх успомнілі.

2-і бібліятэкар. Але, здаецца, гэта нагода для нас яшчэ раз задумацца пра лёс той, адзінай, якую завём матчынай. Сёння яна – абароненая заканадаўствам, але няма гарантыі, што ўжо заўтра яна не трапіць у спіс тых трох тысяч, што знаходзяцца на парозе знікнення.

І сёння мы яшчэ раз узгадаем гістарычны шлях нашай мовы, паслухаем вершы. Вершы, якія напісалі і знакамітыя паэты, і вашы равеснікі.

1-ы чытальнік.

Бясследна нішто не міне,
Гісторыю слова адродзіць.

Ты, па якім да мяне
Мінуўшчына ў госці прыходзіць.
Мільгаюць старонкі твае –
І мы размаўляем з вякамі,
І продак да нас дастае
Радкамі, нібыта рукамі.

П. Макаль.

Настаўнік распавядае пра выбітных асоб, якія пакінулі значны след у гісторыі беларускай мовы.

2-і чытальнік.

...Яшчэ ў дні старыя, у век наш лучынны,
Аб горадзе Полацку слава ішла, –
Друкар там выдатны Георгій Скарына,
Што зоры рассыпаў па роднай краіне –
Крыштальныя словы навукі-святла.
Нямала народаў з крыніц яго піла
І брала ад мудрасці вечны агонь,
У літарах першых знаходзячы сілу...
Ты слаўна, зямля, што вякам нарадзіла
Такога выдатнага сына свайго!..

П. Броўка.

1-ы вядучы. У 1918 г. у Вільні ўбачыла свет першая граматыка беларускай мовы для школы. З 1918 да 1929 г. яна вытрымала пяць перавыданняў. А ў 1991 г. чытачы атрымалі факсімільнае выданне гэтай кнігі. Граматыка адыграла выключную ролю ў 1920-я гг., калі наша мова стала мовай школьнага навучання і спасціжэння пісьменнасці.

2-і вядучы. Сёння з немай адлегласці мы можам упэўнена сказаць, што яе з’яўленне было і застаецца падзеяй у гісторыі нацыянальнай адукацыі, навукі, культуры. Аўтарам граматыкі быў Браніслаў Адамавіч Тарашкевіч – 26-гадовы беларускі філолаг, вучоны-патрыёт, будучы акадэмік АН БССР, прадстаўнік Заходняй Беларусі ў сейме Рэчы Паспалітай.

• **Прэзентацыя кнігі “Беларуская граматыка” Б. А. Тарашкевіча.**

3-і чытальнік.

З легендаў і казак былых пакаленняў,
З калосся цяжкага жытоў і пшаніц,
З сузор’яў і сонечных цёплых праменняў,
З грывучага ззяння бурлівых крыніц,
З птушынага шчэбету, шуму дубровы,
І з гора, і з радасці, і з усяго
Таго, што лягло назаўсёды ў аснову
Святыні народа, бяссмерця яго, –
Ты выткана, дзіўная родная мова.

М. Танк.

4-ы вядучы. Максім Танк казаў: “Нашу беларускую мову не раз спрабавалі знішчыць, але ж данеслі яе да нас продкі. Няма ніводнага вобраза, з’явы, пачуцця, якіх не змагла б перадаць нам наша мова. Яна самая звонкая, пявучая, жывая, непаўторная, ласкавая і самая дарагая для кожнага беларуса...”

4-чытальнік.

Дык дзякуй, мой любімы край,
Што і ў мяне ёсць спадчына, –
Зялёны стогалосы май
І гэта мова матчына.
Яна мяне ў свет вядзе –
Ці ў вырай я, ці з выраю.
На гэтай мове – добры дзень! –
Сяброў вітаю шчыра я.
Мне дзіўны чуюцца матыў
На роднай мове матчынай
І ў шалаху жытнёвых ніў,
І ў шуме соснаў мачтавых.
Хай бель на скроні – нібы сон,
Яе ж, маю харошую,
Мне шанаваць да скону дзён,
Любіць да дня апошняга...
А ты, мой краю, перадай
Маім сынам у спадчыну
Для песень новых – светлы май
І сілу мовы матчынай.

М. Мятліцкі.

2-і вядучы. Родная беларуская песня... Яна бывае тужлівая і вясёлая, бадзёрая і самотная, ад яе хочацца плакаць і смяяцца... Менавіта родная песня з’яўляецца крыніцай, адкуль мы чэрпаем слова, прыгожае, мілагучнае, ласкавае.

• **Праслухоўванне песні “Рэчанька, рэчанька...”.**

2-і бібліятэкар. Мудры чалавек сказаў: “Дзе не загінула слова, там і справа яшчэ не загінула”. Што ж трэба рабіць, каб слова роднае, каб беларуская мова жылі і квітнелі, працягвалі “справу” – жыццё і духоўны росквіт народа?

Адказы навучэнцаў.

5-ы вядучы. Хто б ты ні быў – жанчына ці мужчына, дарослы ці малы, сялянін, студэнт, рабочы, настаўнік, вайсковец, інжынер ці бізнесмен – ведай, што твой твар, найлепшая вопратка твая, душа твая – беларуская мова.

1-ы бібліятэкар. Калісьці Яўхім Карскі, чалавек, які шмат зрабіў для развіцця культурнай і моўнай самасвядомасці нашага народа, у артыкуле “Да пытання аб мяжы беларускіх гаворак” адзначыў здольнасць беларусаў да ўспрымання ўсяго новага, да зменаў, якіх патрабуе жыццё. Але пры гэтым ён падкрэсліў: “...Што больш упарта захоўваецца ў беларусаў, гэта іх мова”. Будзем спадзявацца, што ён быў празарліўцам і

яшчэ стагоддзі над намі будзе ўладарыць беларускае слова.

5-ы чытальнік.

Я скарбы слоў, з душы народнай літых,
Без тонкасці налётнай і чужой,
Збіраю па дарогах прагавіта,
Змываю пыл расчуленай слязой.
Малітвенна ўздываю сэрцам слова
З пяску вякоў да зорнай вышыні.
Высокай пробы звон радзімай мовы,
Вякамі гартаванай на агні.

У горне сэрцаў Скарыны, Купалы
Апалены той залаты метал.
На гэтай мове маці мне пяля
Над зыбкаю пра наш народны жаль.
Радзімаю наканавана жыць мне,
Крывёю сэрца новы спеў пісаць.
Купалавай, Скарынавай, мужыцкай,
Народнай мове доўг святы аддаць.

Л. Геніюш.

3-і вядучы. Вы слухалі вершы знакамітых беларускіх паэтаў. А зараз прагучаць вершы вашых равеснікаў – удзельнікаў конкурсу “Каб бацькоўская мова непаўторнаю кветкай цвіла”, які праводзіў часопіс “Качелі”.

Вучні чытаюць вершы.

Настаўнік. А цяпер крыху статыстыкі. Паводле перапісу насельніцтва, беларускую мову назвалі роднай 5 580 000 грамадзян Беларусі. Сярод беларусаў гэтую мову лічаць роднай крыху больш за 60%. Большая частка насельніцтва (70%) аддае перавагу рускай мове. На ёй размаўляюць 96% рускіх, 88% украінцаў, 70% беларусаў, 51% палякаў.

Па-беларуску дома размаўляюць 26% беларусаў і... 41% палякаў.

Калі ў Мінскай вобласці беларускую мову лічаць роднай каля 70%, то ў іншых рэгіёнах – крыху больш за 50%; 18% (164 000) беларускіх школьнікаў вывучаюць усе прадметы на беларускай мове. У ВНУ па-беларуску навучаецца 4200 студэнтаў – 0,9%.

4-ы вядучы. Родная мова шмат не патрабуе. Але калі ўжо назваў яе роднай, калі лічыш яе такой для сябе – павінен быць перад ёй пэўны абавязак. Калі хоць палова з тых сямідзесяці чатырох працэнтаў, якія падчас апошняга перапісу назвалі роднай мовай беларускую, падумае пра яе лёс – значыць, не ўсё яшчэ страчана.

5-ы вядучы. Калі ты чуюш яе – ці то літаратурную, ці змешаную “трасянку”, ці мясцовую дыялектную – ведай, што гэта ўсё яна – наша беларуская мова. Не адварочвайся, а прымі яе, бо яе месца ў тваёй краіне. І не падчарка яна тут, а спрадвечная гаспадыня на сваёй зямлі. Нашы бацькі, дзяды і прадзедаў нямала зрабілі, каб бе-

ларуская мова была прызнана роўнай сярод іншых моў свету.

Бо калі наша мова і культура знікнуць, дык хто мы такія будзем, з чым пойдзем у свет?

Музычная застаўка.

2-і вядучы. Будзьце і вы разам з тымі, хто думае пра яе будучыню. Размаўляйце па-беларуску, бо заўтра наша мова вам, вашым дзецям і ўнукам стане неабходнай. Размаўляйце па-нашаму, размаўляйце з прыветнай усмешкай, з пяшчотай на вуснах – і нашай мовай захочуць гаварыць іншыя. І не саромцеся недасканалай гаворкі. Мова – жывая тканка, прырастае там, дзе крынічыць людское жаданне. Ведай: учора ты яшчэ не гаварыў па-беларуску, сёння размаўляеш на “трасянцы”, а заўтра будзеш гаварыць на чыстай літаратурнай мове.

6-ы чытальнік.

...Нібы маці, берагчы
Працаўніцу нашу – мову,
Бо яна – жыцця зачын
І пачатак песні новай.

За народ ісці на бой,
Помніць, правячыся боем,
Што стагоддзі за табой
І стагоддзі – прад табою...

Я. Сіпакоў.

Музычная застаўка.

2-і бібліятэкар. Для таго каб ведаць яшчэ больш пра гістарычны шлях роднай мовы, чытаць творы на беларускай мове, мы прапануем вам пазнаёміцца з выставай кніг “Багата, родная ты мова...”

Бібліятэкар робіць агляд кніжнай выставы.

Галіна АЛЕСАВЕЦ,
бібліятэкар першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 3 г. Пінска.
Ганна ГУНЬКО,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы №3 г. Пінска.

3 вопыту работы

БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ КУХНЯ ГАСЦЁНЯ

Мэта: пазнаёміць вучняў са стравамі беларускай нацыянальнай кухні і паэтычнымі творами, прысвечанымі кулінарнаму майстэрству беларусаў; развіваць майстэрства выразнага чытання вершаў, артыстычныя здольнасці; выходзіць цікавасць да побыту і культуры продкаў, беларускіх народных традыцый, звычаяў.

Месца правядзення: актавая зала.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Школьная зала ўпрыгожана па-святочнаму. Сцэна прыбраная ручнікамі, рэчамі сялянскага побыту. На задніку сцэны прымацаваны вялікія літары, якія ўтвараюць надпіс “Беларуская нацыянальная кухня”.

Каля сцэны знаходзяцца сталы, засланыя саматканымі абрусамі. На іх – разнастайныя стравы: поліўка, супы, бліны, аладкі, бабка, драпікі, клёцкі, напоі і г. д. Стравы загадзя прыгатаваны настаўнікамі, бацькамі, вучнямі.

Настаўнік. Добры дзень, дарагія сябры! Мы рады вітаць вас у нашай зале. Кожны чалавек павінен ведаць родную мову, прыказкі і прымаўкі свайго народа, умець спяваць народныя песні, цікавіцца, як беларусы спрадвеку адзначалі святы ў родным краі. А сёння мы пазнаёмім вас, паважаныя госці, са стравамі нацыянальнай кухні. Чаму мы вырашылі гэта зрабіць? Каб

вы не забывалі пра непаўторнасць і адметнасць жыцця нашай краіны. Забываць пра гэта нельга, бо мы – беларусы, мы памятаем мінулае, мы шануем сучаснае і будзем ствараць светлую будучыню.

Гучыць песня “Сёння ў нашай хаце свята”.

1-ы чытальнік. Беларусы далёка за межамі сваёй краіны вядомы гасціннасцю. Усе, хто прыязджае да нас, адзначаюць гасціннасць як адну з галоўных рыс. Нездарма кажуць: “Госць у хаце – Бог у хаце, і ганьба таму дому, дзе не зробіць усяго, каб госць быў задаволены”.

2-і чытальнік. Беларус любіць смачна паесці. Аснова ўсяго – хлеб. Беларус любіць чорны хлеб і сумее па ім, трапіўшы туды, дзе яго няма. Хлеб у нас жытні, вельмі духмяны. Пякуць яго на подзе, а пасля, папырсканы вадою, астывае хлеб пад ручніком, напаўняючы хату найлепшым у свеце пахам. Няма нічога смачней, як адрэзаць гарачую лусту, густа пасаліць яе і з’есці.

Вучань уносіць каравай хлеба на ручніку.

3-і чытальнік. Улетку, калі дарагая кожная хвіліна, беларусы елі праснакі (прэсны хлеб). Але вельмі любілі і пірагі. З яблыкамі, чарніцамі, кручаным з макам.

Вучні ўносяць пірагі.

4-ы чытальнік. Хлеб даставаўся цяжка. Кінуць яго было нельга – гэта быў смяротны грэх.

Упусціўшы, трэба было падняць кавалак, пацалаваць і сказаць: “Даруй, Божухна!” Хлеб абагаўлялі.

• **Инсцэніроўка казкі “Лёгка хлеб”.**

5-ы чытальнік. Другі хлеб беларусаў – бульба.

6-ы чытальнік.

Усім, канешне, бульба трэба.
Яе другім завём мы хлебам.
Але для многіх, так здаецца,
Яна і першым мо завецца –
Бо колькі страў з яе гатуем!..
І дарагіх гасцей частуем
Мы дранікамі, калдунамі...
Дый кожны дзень яе мы самі
У розных стравах ужываем.
Так што без бульбы не ўяўляе
Стала ні ў будні і ні ў святы
Любы – і бедны, і багаты.
А на кастры пячонік з прыску! –
Такіх прысмакаў нават блізка
Няма, каб з гэтым зраўнавацца.

7-ы чытальнік.

А з печы бульба маладая?..
То ж – смаката (яшчэ якая!..
Ды з салам смажаным, з цыбуляй,
З пятаўшай, кропам!..
Дзе ж вы чулі,
Каб не кранулі беларуса
Такія стравы – як спакуса?!
Дык не дарма, відаць, нас з вамі
Завуць жартоўна бульбашамі.
І беларусу нават дзіўна,
Што ў бульбы не яго радзіма,
А што яна амерыканка,
Але ж у нас не самазванка,
Бо прапісалася, як трэба,
Навек на беларускай глебе.
І ў цяжкі час, мы добра помнім,
Што толькі бульба нас карміла.
Яе ж вялікасць заслужыла,
Каб ёй дастойны ўзвесці помнік.

У. Рудзінскі.

8-ы чытальнік. Так, беларусы ведаюць каля тысячы страў з бульбы. Ад звычайнай, печанай на начлезе, да вялізных клёцак з цёртай бульбы, начыненых мясам. Іх у нас называюць калдунамі або камамі.

9-ы чытальнік.

Калдун! Духмяны, самавіты,
У масле ўсмяглы, а паўзверх –
Смятанкай свежаю паліты!
Ну, што? Ізноў глядзіш, як звер?
І адчуваеш, адчуваеш:
Няхай хоць згэтуль у труну –
А не зганьбуеш, не стрываеш –
Дасі прытулак калдуну!

Вучні ўносяць калдуны са смятанай.

10-ы чытальнік. Вельмі смачная проста вараная, з падгарэлымі вяршкамі, высыпаная на абрус на стале яна – дзіва! Бяры і еш.

Уносяць бульбу.

• **Танец “Бульба”.**

1-ы чытальнік. А да бульбы сала, салёныя агуркі і селядзец, масла ці міска кісллага халоднага малака, якое яшчэ і падсольваюць.

Вучні ўносяць пералічаныя стравы.

2-і чытальнік. Дарэмна нас дражняць бульбаю. Ёсць бульба, ёсць і да бульбы. Што ў нас на першае?

3-і чытальнік. Боршч раней варылі досыць рэдка. Галоўнай была *капуста* з кіслай або свежай капусты. Затым ішлі поліўка, булён.

4-ы чытальнік. Булён – бульбяны суп, запраўлены салам. Любілі беларусы і локшыну, і шчаўе, і славуты халаднік, і малочныя супы, і, урэшце, квас (род супу з буракоў). У чырвоны празрысты адвар клалі мяса, грыбы. Усё, як пісаў Якуб Колас:

Аздоблен квас быў і грыбамі,
Выключна ўсё баравічкамі.

5-ы чытальнік. З свайго апетыту беларус заўсёды пасмейваўся: “Прадаў на рынку кабана, пайшоў закусіць. З’еў тры міскі капусты з боханам хлеба, сала хатняга з фунт. Тут купіў яшчэ тры порцыі смажанай каўбасы ды ўмяў. Пасля бульбы замамоніў міскі тры. Зноў баршчу міску ўбіў з булкай. А пасля, як успомніў, што брат у салдатах, то як завязала”. Чулівы чалавек, праўда? Есці не можа, калі брату цяжка. Апетыт прапаў.

6-ы чытальнік. Першай стравы, здаецца, насёрбаліся. Пераходзім да другой. Нават не ведаю, з чаго пачаць. Шмат усяго.

7-ы чытальнік. На другое кашы. Усякія. Робяць у місцы з кашай “калодзеж”. Наліваюць туды поліўкі з мясам і чэрпаюць па краях. Ну і, вядома, яечня “глазуха” і яешня, запечаная з мясам.

Вучні ставяць на стол міску з кашай, пательню з яечняй.

• **Инсцэніроўка казкі “Курачка-раба”.**

8-ы чытальнік. Вельмі смачнай была мачанка з блінамі. Своеасаблівая поліўка з мясам, падбоўтаная мукой, у якую мачаюць бліны.

Уносяць бліны.

9-ы чытальнік. Цяпер пра мяса. Свініна надзейна займае першае месца.

10-ы чытальнік.

О, млечны дзюдзік на талерцы!
Цалком засмажаны ў духу!
Ягоны вобраз будзе ў сэрцы,
Пакуль не стлею на труху!
О, як ляжыць ён маляўніча!
На падагнутых капытках!

Задзёрты ўгору пекны лычык!
 З пахучай траўкай у зубах.
 Як той апілачак – румяны,
 Са скуркай крухкаю, ядкой,
 І грэцкай кашаю напханы –
 Не абы-як – абы-якой.
 У кашы – яблычак мядовы
 Ці ўпрэлы пахкі баравік!
 Самлець нядоўга там, панове,
 Калі к раскошы не прывык.

1-ы чытальнік. Раней галоўным было сала.
 Прычым асаблівым шыкам было есці “сала на
 повен рот, а хлеба толькі для смаку”. Цяпер сала
 ўсё больш саступае месца каўбасам.

Вучні ўносяць сала, каўбасу.

2-і чытальнік.

А побач – зірк! Як цуд, як казка.
 З каляндрай, з перцам, часнаком –
 Ляжыць вяскова каўбаска,
 Таксама ўвітая дымком.
 К таму ж падсохла на гарышчы!
 Дык толькі плеўка шапаціць!
 Ушчэнт кальцо з паўметра б знішчыў –
 Адно раз ятрыў апетыт!
 Калі ж дапаў да ватрабянкі –
 Цягаць стамілася рука!
 Глядзіш – а ўжо кіндзюк крывянкі
 На блюда выклалі з гаршка.

Вучні ўносяць крывянку.

3-і чытальнік.

О, гэты зверху і сысподу!
 Наскрозь усмажаны каўбух!
 За чатырох змалоў-уходаў,
 Хоць сам ты лічыш, што за двух!
 Паспеў адчуць, што ўжо не слабка
 І ў паясніцы, а на стол
 Тым часам едзе ў місе бабка
 І парай дыхае пад столь.

Уносяць бабку.

З бакоў запечаная ў меру,
 У бульбе скварачкі тырчаць –
 І так жа ўслед пайшла на змену,
 Хоць замычы, каб не маўчаць.

4-ы чытальнік. Ну і, вядома, птушка займае
 сваё месца на сталі. Дужа смачная качка з брус-
 нічным варэннем, яблыкамі.

• *Інсцэніроўка казкі “Як кемлівы мужык
 дзяліў качку”.*

5-ы чытальнік. Належнае месца займаюць
 стравы з рыбы! Гатавалі цудоўную юшку, праз-
 рыстую, бурштынавую ад таго, што цыбулю ту-
 ды кладуць, зняўшы толькі верхнія лушпайкі.
 У ежу ідуць амаль усе гатункі рыбы.

Вучні ўносяць страву з рыбы.

6-ы чытальнік. Любяць беларусы і малако.
 І салодкае, і кіслае, і смятану, і тварог. Якуб Ко-
 лас пісаў у паэме “Новая зямля”:

Тварог, запраўлены смятанай,

Нясла з вялікаю пашанай.

Уносяць малочныя стравы.

7-ы чытальнік. Безумоўна, і жур, узвар, яб-
 лыкі, свежыя і мочаныя, памідоры і агуркі. І мёд
 ядуць, вядома, калі ён ёсць.

На стол падаюцца жур, яблыкі, агуркі, мёд.

8-ы чытальнік. А якія смачныя чарніцы,
 суніцы! Чарніцы ядуць, заліўшы малаком. Рот
 робіцца чорны, затое ж смачна!

9-ы чытальнік. Робяць беларусы і напоі: квас,
 бязрозавік. (*Падаюцца напоі.*) Робяць таксама ві-
 но з яблыкаў, наліўкі.

Настаўнік.

Калі на свеце нехта дзесьці

Умее добра працаваць –

То ўмее ён і смачна з’есці,

І адпаведна – згатаваць!

Таму дастойна, без эфекту

Прымай падзяку-пахвалу –

І беларускаму палетку,

І беларускаму сталу.

Запрашаем усіх да стала. Смачна есці!

Зінаіда НОВІКАВА,
 настаўнік беларускай мовы і літаратуры
 вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
 Баравухскай сярэдняй школы №15
 г. Наваполацка.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

САКАВІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 32, 69.

25 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Ганны
 Новік (1914 – 1997), паэтка, празаіка

27 сакавіка – 105 гадоў з дня нараджэння Валерыя
 Маракова (1909 – 1937), паэта, перакладчыка

28 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Веры Палта-
 ран (па мужу Ляпеская; 1919 – 1989), празаіка, нарысіста,
 заслужанага работніка культуры Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Кастуся Цвіркі, паэта, пе-
 ракладчыка, фалькларыста, выдаўца, этнографа

70 гадоў з дня нараджэння Аляксея Карніенкі (1944 –
 1998), гравёра па штампам

29 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Міхаіла
 Фрыдмана (1894 – 1975), рэжысёра, заслужанага дзеяча
 культуры Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Генадзя Дзянісава (1934 –
 2012), графіка, жывапісца

31 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Зігфрыда
 Левіта (1919 – 1978), мовазнаўцы

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

З ГІСТОРЫІ ВЁСКИ ЗАСМУЖЖА ЛЮБАНСКАГА РАЁНА

Заканчэнне. Пачатак у №№ 8 – 12.

Мая цётка Соф’я Статкевіч прыгадвала, што на выступленні самадзейнага харавога калектыву і на розныя ўрачыстасці Павел Марціновіч апранаў прыгожую сінюю святочную кашулю, аздобленую намалёванымі ім паскамі кветак. Вясковец цудоўна спяваў народныя песні і блізкія яму па духу песні ваенных гадоў, бо ў час Вялікай Айчыннай абараняў Радзіму ў апалчэнні.

Вакол хаты Паўла Марціновіча расло шмат кветак, якія ён вельмі любіў, нават сам прывозіў з Германіі насенне. Аднак Павел Яўхімавіч найперш запомніўся землякам як добры мастак. Да гэтага часу ў многіх сем’ях захоўваюцца яго творы – прыгожыя дываны – “каўры”, як іх называлі ў Засмужжы, якія ён маляваў на звычайных прасцінах, прынесеных суседкамі, а таксама жанчынамі з Обчына, Рачэні, Закальнага, Дубілаўкі. Незвычайна адораны ад прыроды, мастак з народа мог у звычайным, будзённым убачыць сапраўднае характэрнае і перадаць гэта на палатне. Маляванкі Марціновіча да гэтага часу сустракаюцца ў Мінску, Слуцку, Бабруйску, гарадах Расіі.

Акрамя дываноў, Павел Яўхімавіч ствараў “букеты” – невялікага памеру карціны, што ставілі на стол. У асноўным гэта былі кампазіцыі з кветак. У нялёгка пасляваенны час, калі вочы за гады ліхалецця прызвычаліся да чорнага і шэрага колераў, яркія фарбы маляванак Марціновіча давалі надзею на новае жыццё, поўнае радасці і святла. Добра памятаю, што дзівоснай прыгажосці маляваны дыван работы Паўла Марціновіча вісеў на сцяне і ў засмужскай хаце маёй бабулі Марыі Аляксандраўны Статкевіч.

Цікава, што ў канцы XIX ст. лёс звёў дзеда Паўла Яўхімавіча, Аўраама Сцяпанавіча Марціновіча, і майго прадзеда, двараніна Івана Вікенцьевіча Сацкевіча-Статкевіча, якія былі сярод пакупнікоў Засмужжа...

У вёсцы ніколі не сядзелі без справы. Зімовымі вечарамі шмат рукадзельнічалі. Як узгадвае

Васіль Кульбіцкі, у дзяцінстве ён з цікавасцю назіраў, як маці вышывае каляровымі ніткамі на белай тканіне. Дванаццацігадоваму хлопчыку нават самому захацелася паспрабаваць. Яму ўдалося вышыць некалькі накідак на падушкі і сурвэткі для этажэркі, што захаваліся да гэтага часу.

Вёска Засмужжа славілася добрымі спявачкамі. Летнім вечарам дзяўчаты выходзілі на вуліцу, садзіліся на лаўку каля хаты і спявалі так, што не заслухацца было немагчыма.

Засмужскія хлапчужыкі шмат часу праводзілі ў лесе, які прыцягваў іх загадкавасцю і прыгажосцю. Любімым месцам для гульні ў засмужскай дзятвы былі так званыя Пераросты – прыкладна за два кіламетры ад вёскі. Мясціна сапраўды цудоўная: пасярод лесу паляна, вакол елкі, дубы, клёны, грабнік, арэхавае кустоўе. Гулялі ў асноўным “у вайну”. Дзеці разбіваліся на дзве групы – “нашых” і “немцаў”. Зброю – пісталеты, аўтаматы, кулямёты – рабілі з яловых галінак, знішчальнымі элементамі служылі і шышкі.

Ранняя вясной хадзілі піць салодкі і надзвычай карысны кляновы сок. Потым збіралі суніцы, што высыпавалі ў лесе першымі. Малыя збіралі ягады ў спецыяльна сплецены з альховай кары кошык, дзе яны захоўвалі свой непаўторны смак і водар. Пасля надыходзіла пара чарніц, якіх у лесе было няшмат, але, як казалі ў Засмужжы, на пробу назбіраць было можна. Вяскоўцы стараліся абавязкова сабраць хоць крыху гэтых ягад 7 ліпеня, на Купалле, бо лічылася, што сабраныя ў гэты дзень і потым высушаныя чарніцы маюць лекавыя ўласцівасці.

Аднойчы, збіраючы ягады, хлопчыкі ўбачылі ў лесе драўляны крыж. Дома бабуля Васіля Кульбіцкага расказала, што той крыж паставілі на месцы, дзе ў час Вялікай Айчыннай вайны немцы расстралялі яго цётку Ліду, жонку Антона Ляпкі, – партызанскую сувязную.

У бярэзніку, што па дарозе на Дубілаўку, раслі падбярэзавікі. Хлапчужыкі, выбегшы ранкам з ха-

Засмужскія хлопчкі пасля гульні ў футбол. 1950-я гг.

ты, часта збіралі грыбы проста ў шапку. Прыносілі іх дадому і хуценька беглі пасвіць свіней. А ў абеда дзяцей ужо чакаў дома смачны грыбны суп.

Як узгадвае Васіль Кульбіцкі, у школьных гады ён сябраваў з Мікалаем Марціновічам, Пятром Суханам, Анатолям Грабнёвым. Стараліся дапамагачь адзін аднаму ў вучобе, арганізоўвалі ў вясковым клубе танцы, разам ездзілі на веласіпедах на танцы ў суседнюю вёску, у летні час працавалі ў калгасе. У сёмым класе, купіўшы на вясенніх канікулах за чатырнаццаць рублёў фотаапарат “Смена”, Васіль захапіўся фатаграфіяй. А праз год хлопцу захацелася навучыцца іграць на гармоніку. У Слуцку купілі інструмент “Тула”, што каштаваў у той час 52 рублі. Родны дзядзька Мечыслаў паказаў азы, а потым Васіль займаўся па самавучыцелі і падбіраў мелодыі на слых. Практычна ўсе аднагодкі вучыліся танчыць пад яго акампанемент.

“Я ўжо расказваў, – гаворыць Васіль Кульбіцкі, – што ў кожнага хлопчыка ў Засмужжы быў свой складны ножык. Але дзе яго было ўзяць? Бацька на такую забаву грошай не даваў. Выйсьце знайшлося. У той час магазін прымаў ад вяскоўцаў кару лазы па 10 капеек за кілаграм. І я напасіўся ў кампанію да старэйшых хлопцаў Івана Баранава, Мікалая Марціновіча, Аркадзя Абрамчыка, якія ведалі добрыя зараснікі кустоў

лазы і добра ўмелі абдзіраць лазу са ствала. Навучылі і мяне. Высушаную лазу я здаў у магазін – 10 кг. Так я змог купіць ножык за 70 капеек. Колькі было радасці!”

Аднойчы хлопцы пайшлі па лазу ў кустоўе, дзе ў невялікіх лужынах вадзілася рыба. Яны знялі абутак, штаны і пачалі каламуціць вадку. І раптам сталі ўсплываць шчупакі. Васіль Кульбіцкі памятае, што злавіў тады рукамі каля 20 рыбін. Тыя лужыны ў нас называлі выжарамі. Пасля меліярацыйных работ выжары, на жаль, высахлі і кустоўя ў ваколцы не стала...

Асабліва весела ў Засмужжы было падчас так званага кірмашу, што адбываўся ў дзень вёскі 12 ліпеня. Гэта была надзвычайная падзея ў жыцці сялян. Святкавалі з вялікім размахам ажно тры дні. Напярэдадні калолі кабанчыка і рэзалі бычка. З’езджаліся шматлікія госці, у асноўным родзічы, запрашаліся і сябры з суседніх вёсак. Дзеці атрымлівалі гасцінцы – цукеркі і пячэнне.

Апоўдні садзіліся за стол, частаваліся, спявалі песні. Бліжэй да вечара ўсе збіраліся каля мясціны, што называлася Бярозамі: з паўночнага боку вёскі раслі бярозы, а паміж імі знаходзілася роўная цвёрдая пляцоўка, абраная для танцаў. Моладзь павінна была наняць добрага музыканта і падрыхтаваць (падмесці і прыбраць) месца для танцаў.

Як узгадваюць вяскоўцы, практычна з году ў год назіралася цікавая з’ява: напярэдадні свята, а часам і раніцай 12 ліпеня ішоў цёплы дождж, радуочы засмужцаў.

Музыкантамі на кірмашы былі Мікалай Акуліч і Мікалай (?) Шараў, які прыходзіў з суседняй вёскі. Хлопцы ігралі віртуозна. Часам іх падмяняў нехта з прысутных, найчасцей Жудрыкі. Доўжыліся танцы да самага світаньня.

На наступны дзень гуляне было ўжо крыху меншага размаху. Увогуле, сутнасць вясковага “кірмашу” была не ў тым, каб добра пачаставацца. Свята збліжала і аб’ядноўвала людзей. Раз на год збіраліся родзічы, распавядалі адзін аднаму пра жыццё, праблемы і радасці. Так можна было даведацца пра сваіх блізкіх, парадавацца за іх, дапамагчы, калі было неабходна. Усе жылі адной вялікай сям’ёй.

Распавядзём яшчэ пра адну справу, якой займаліся ў Засмужжы: у вёсцы вырошчвалі экзатычную культуру, што вымагала цяжкай і вельмі цяжкай працы, – тытунь. Спачатку падрыхтоўвалі глебу, пасля заворвання яе ўкатвалі спецыяльнымі каткамі. Калі надыходзіў час высадкі расады, поле дзялілі на ўчасткі па колькасці двароў у вёсцы. Маркерам “наразалі” лініі (радкі), куды ўручную праз 20 – 30 см высадж-

валі расліны. Потым іх абавязкова палівалі тры разы на дзень на працягу трох дзён. Расада прыжывалася і пачынала ісці ў рост.

Калі сцябліны дасягалі прыкладна 40 см, іх першы раз пасынкавалі: у кожнай раслінкі патрэбна было абламаць лісточкі і верхавінку, каб не з'яўляліся кветкі. За сезон гэта трэба было зрабіць 3-4 разы. А надзелы былі ад дзесяці да сарака сотак!

Да канца жніўня тытунь высыпаў. Сцябліны зразалі нажом, акуратна расшчаплялі на дзве палавінкі (не даходзячы да асновы на 3 – 5 см) і пакідалі вянуць на свежым паветры. Потым іх вешалі на драўляныя пруты даўжынёй 1 – 1,2 м. Нанізаны такім чынам тытунь трэба было сушыць у памяшканнях, што добра праветрываліся, з гэтай мэтай часцей за ўсё выкарыстоўвалі гумны і сенавалы хлявоў. Высушаны тытунь здавалі ў райцэнтр на нарыхтоўчы пункт, дзе з вяскоўцамі разлічваліся як натуральнымі прадуктамі, збожжам, пшаніцай, так і грашыма.

Уся складанасць вырошчвання гэтай культуры заключалася ў тым, што яна мела спецыфічны, вельмі цяжкі і непрыемны пах, ад якога часта кружылася галава, здаралася, да стану непрытомнасці...

Сімвалам Засмужжа быў стары, у некалькі абхватаў вяз, пасаджаны маімі продкамі яшчэ ў XIX ст. Ён рос на нашай зямлі, якая даўно адышла да калгаса. Пад гэтым вязам мы гулялі з вясковымі хлапчукамі. Не кожны смяльчак мог залезці на гэтае дрэва. Дарэчы, на нашым вязе гняздзіліся буслы, і мы любілі назіраць, як птушаняты мацуюць крылы, а над кронай велікана праплываюць караваны белых аблокаў.

Вельмі ганарліва стаяў вяз пасярод калгаснага поля і перашкаджаў сеяць кукурузу квадратна-гнездавым спосабам. У 1960-я гг. паступіла распараджэнне ссячы яго. Зачапілі дрэва трыма магутнымі трактарамі С-100 – “сталінцамі”. Два ў счэпцы, трэці карчавальнік з магутнымі “ікламі” ўпіраўся ў ствол. Тэхніка здалася, лопнулі тросы, а вяз выстаяў. Тады сабралася ўся вёска, і народ з палёгкай уздыхнуў, калі волата пакінулі ў спакоі.

Вяз вытрымаў націск магутнай тэхнікі, але не выстаяў перад адным чалавекам, які расклаў пад ім вогнішча. Дрэва, што рухнула, пасля распілавалі на дровы. Па словах відавочцаў, зрабіў гэта засмужац Цімафей Комар. Цяжка сказаць, якія пачуцці кіравалі ім у тыя 1990-я гг. Адноўчы, прыехаўшы ў вёску, я ўбачыў, што вяза няма. Стала вельмі балюча на душы, бо для мяне гэта было знакавае дрэва, якое звязвала з мінулым...

Накідка на падушку, вышытая Васілём Кульбіцкім.

Праз нейкі час я вырашыў пасадзіць вяз каля свайго дома. Хоць і з цяжкасцю, але гэта ў мяне атрымалася. Сёння недалёка ад пасаджанага раней дуба расце рэдкі ніцы вяз. Расце і плача. Галінкі ляжаць на зямлі і сцелюцца па ёй, як памяць пра майго расстралянага дзеда, пра ўсіх родзічаў, якім шмат давялося перажыць у далёкія 1930-я гг., як памяць пра страчанае і “знесенае ветрам” пакаленне беларускай шляхты...

Зменліваму, хуткаплыннаму, няўмольнаму часу падуладна ўсё. Ён можа разбураць і аднаўляць, засыпаць пылам стагоддзяў і зноў ажыўляць праз людскую памяць паселішчы і гарады, падзеі і (што самае неверагоднае!) забытыя імёны папярэднікаў.

Вось і маё роднае Засмужжа цягам часу робіцца толькі невялікай кропачкай на карце слаўтага Любанскага краю. Паціху знікае. З кожным годам усё менш жыхароў, не чуваць дзіцячага смеху, не кліча гучны школьны званок маленькіх засмужаў у школу. А вечарам, калі на небе запальваюцца зоры, толькі дзе-нідзе можна ўбачыць агеньчык у вокнах рэдкіх хат, дзе яшчэ цепліцца жыццё.

Але чалавек на тое і чалавек, каб не даць знішчыць сваё, роднае. Каб захаваць, зберагчы, выкласці на паперы, вярнуць для нашчадкаў праз тыя нешматлікія фотаздымкі, што засталіся, і падзеі, і аднавяскоўцаў. Каб памяталі. Бо напісанае – застаецца.

Веру, што і мая родная вёсачка Засмужжа не знікне пад націскам часу, а назаўсёды застанеца ў памяці ўдзячных нашчадкаў. І гэтыя нататкі стануць своеасаблівым летапісам яе сумленных сыноў і дачок, бо памяць непадуладная часу.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Аляксандр КУШНЯРЭВІЧ

НЯМЕЦКА-БЕЛАРУСКІЯ МАСТАЦКІЯ СУВЯЗІ XI – ПАЧАТКУ XXI ст.

Заходнееўрапейскім уплывам на мастацтва Беларусі садзейнічала яе геапалітычнае становішча паміж усходняй візантыйскай і еўрапейскай цывілізацыямі, у кантактнай зоне культурна-рэлігійных арэалаў праваслаўя і каталіцтва. Гэта выпрацавала спецыфічны менталітэт беларускага народа па ўспрыманні не толькі ўсходняй, але і заходнееўрапейскай культуры і цывілізацыі, а таксама абумовіла шырокія кантакты з Захадам. У развіцці беларуска-замежных мастацкіх сувязей важную ролю адыгралі немцы, чый унёсак у гэты працэс яшчэ не дастаткова вывучаны.

Першым у айчынным мастацтвазнаўстве праявіў цікавасць да беларуска-нямецкіх мастацкіх сувязей М. Шчакацін, які пры даследаванні шэрагу мясцовых замкаў выявіў нямецкія ўплывы ў станаўленні абарончага дойлідства Беларусі [1, с. 139]*. У сваю чаргу мы прысвяцілі асобны артыкул уплывам нямецкай готыкі на архітэктурную гістарычную Літвы [2]. Прыведзеныя намі звесткі пра гэтыя сувязі дапоўніў вядомы беларускі мастацтвазнавец В. Шматаў, які, у прыватнасці, прасачыў уплывы А. Дзюрэра на гравюры Ф. Скарыны [3, с. 7]. У выніку беларускае мастацтвазнаўства назапасіла значны аб'ём каштоўнай інфармацыі, што дазваляе пачаць комплекснае вывучэнне названай праблемы.

Мэта гэтага артыкула – на аснове сістэматызацыі і аналізу дадзеных пра беларуска-нямецкія мастацкія сувязі выявіць асноўныя перыяды, дынаміку і формы іх развіцця ў азначаны час.

Архітэктурна. Самыя раннія мастацкія ўплывы краін Цэнтральнай і Паўночнай Еўропы, хоць і даволі спарадычныя, зафіксаваны ў дойлідстве Беларусі ўжо ў канцы XI ст., амаль з распаўсюджваннем візантыйскага стылю. Прыклад гэтага – выяўленыя археолагамі рэшткі царквы ў Мінску, што ўзводзілася ў раманскай будаўнічай тэхніцы майстрамі з Польшчы [4, с. 3]. Рамана-гатычныя тэндэнцыі прасочваюцца ў помніках беларускага кultaвага дойлідства канца XII – пачатку XIII ст. (Спаская царква ў Полацку, царква Архангела Міхаіла ў Смаленску). Яны праявіліся ў самастойным імкненні да сродкаў мастацкага выказвання, уласцівых рамана-гатычнаму дойлідству. Беларускія майстры, як і

іх еўрапейскія калегі, умела распрацоўвалі магчымасці перадачы ў фасадах руху архітэктурных форм і аб'ёмаў па вертыкалі. Пад уплывам раманскай архітэктурны цэнтральнаеўрапейскіх краін быў узведзены і полацкі храм канца XII – пачатку XIII ст. з бакавымі апсідамі, бо шматконхавая кампазіцыя была даволі пашырана ў архітэктурны Польшчы, Чэхіі, Германіі, а вядомыя храмы з бакавымі апсідамі былі пабудаваны толькі ў тых усходнеславянскіх гарадах (Пуціўль, Ноўгарад-Северскі), якія межавалі з раманскім мастацкім светам [5, с. 312 – 319]. Уплывамі раманскага дойлідства, хутчэй за ўсё, можна растлумачыць размяшчэнне падкупальнага квадрата на заходняй пары слупоў у шэрагу помнікаў полацкай (сабор Бельчыцкага манастыра, царква на полацкім дзядзінцы) і гродзенскай (Ніжняя і Прачысценская царквы) архітэктурных школ. Такое адхіленне ад традыцыйнай для ўсходнеславянскага дойлідства XII ст. аб'ёмна-прасторавай структуры помнікаў, напэўна, звязана з імкненнем майстроў наблізіць галоўны фасад храмаў да вежападобнай кампазіцыі. У раманскім жа дойлідстве Польшчы і Германіі XI – XII стст. былі распаўсюджаны храмы з вежай, узведзенай на восі сіметрыі галоўнага фасада [6, с. 98].

Як бачым, ужо ў старажытнарускі перыяд беларускае дойлідства ў пошуку новых выяўленчых структур далучылася да еўрапейскага мастацкага працэсу, што дазволіў падрыхтаваць свядомасць і густы заказчыкаў да ўспрымання готыкі, якая распаўсюдзілася ў беларускай архітэктурны другой паловы XIII – пачатку XVII ст. У развіцці самабытных форм так званай цаглянай готыкі вялікую ролю адыгралі Паўночная Германія, Аўстрыя, Трансільванія, Чэхія, Прусія, Польшча [7, с. 29]. У выніку непасрэдна нямецкіх фартыфікацыйных уплываў у архітэктурны Беларусі гэтага часу праз дойлідства Польшчы і Валыні з'явіўся новы тып абарончых пабудоў, якімі з'яўляюцца вежы-бегфрыды (Камянец, Гродна, Брэст, Тураў), што ва ўсходнеславянскіх летапісах згадваюцца пад назвай *стайны*. У абарончым драўляным дойлідстве Беларусі яны выкарыстоўваліся ў XIII – XVII стст. (Мсціслаў, Полацк, Радашковічы). Пад уплывам нямецкай ордэнскай абарончай архітэктурны ў фартыфікацыі Беларусі XIV – пачатку XVII ст.

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Алтарны абраз “Пакланенне вешчуноў” з вёскі Дрысвяты Браслаўскага раёна. Каля 1514 г.

лены з сапраўдных дошак “Хронікі” Г. Шэдэля. Большасць ілюстрацый гэтага знакамітага выдання прыпісваюць настаўніку Дзюрэра Міхаэлю Вольгемуту, які такім чынам “браў удзел” у ілюстраванні “Малой падарожнай кніжкі” Скарыны [14, с. 188 – 197]. Апошнія даследаванні ўказваюць на цесныя сувязі Скарыны з Нюрнбергам, дзе ён, магчыма, друкаваў “Біблію рускую” (а не ў чэшскай Празе). Ускосна пра гэта сведчаць заняпад чэшскага друкарства ў 1517 – 1519 гг., поўная адсутнасць матэрыялаў пра знаходжанне Скарыны ў Празе, акрамя згадкі пра яе ў прадмовах да біблейскіх кніг, а таксама тое, што шэраг тагачасных чэшскіх кніг друкаваўся ў Нюрнбергу, але месцам іх выдання названы гарады Чэхіі. Таму ў Нюрнбергу Скарыну цікавіла друкарня Кабергера, якая лічылася найлепшай на поўнач ад Альпаў. У прыватнасці яна налічвала 24 друкавальныя станкі і 100 майстроў. Таму, мяркуючы па ўсім, Скарына спецы-

яльна сюжэтныя гравюры не заказваў, а набыў гатовыя ксілаграфічныя дошкі ў Нюрнбергу ў выдаўца Кабергера альбо ў самога Вольгемута. Цікава, што папера асобных выданняў Скарыны (Псалтыр, 1517 г., і інш.), мяркуючы па вадзяных знаках (філігранях), таксама нямецкая [15, с. 158; 3, с. 7].

Пашырэнню кантактаў з нямецкай культурай і канчатковаму замацаванню металаграфіі ў беларускім мастацтве садзейнічала выданне ў Брусбергу (Прускае герцагства; сучасны г. Бранёва, Польшча) у 1601 г. медзьярытаў нясвіжскага мастака і гравёра Т. Макоўскага да кнігі “Пэрэгрынацыя, або Паломніцтва Ясна Асветленага Князя Ягамосці Мікалая Крыштофа Радзівіла ў Святую Зямлю” Мікалая Радзівіла (Сіроткі). Устаноўлена, што Макоўскі ездзіў у Брунсберг: гравёр выехаў туды з Нясвіжа 10 ліпеня 1600 г. і знаходзіўся там да выхаду кнігі. Магчыма, у Аўгсбургу па яго ініцыятыве была надрукавана ў 1603 г. карта Вялікага Княства Літоўскага, выкананая гэтым мастаком-гравёрам і картографам [12, с. 220 – 221].

У першай чвэрці XIX ст. у Віленскім універсітэце працаваў мастак-аматар, прафесар ветэрынарыі і параўнальнай анатоміі, немец па паходжанні, Людвіг Генрых Баянус, які звязаны з заснаваннем у гэтай навучальнай установе ў 1817 г. першай літаграфічнай майстэрні на тэрыторыі Беларусі і Літвы, дзе працавала шмат мастакоў-літографаў, выхадцаў з беларускіх губерняў. Цікава, што сама тэхніка літаграфіі, пры якой адбітак атрымліваецца пераносам фарбы пад ціскам з літаграфскага каменя непасрэдна на паперу, была вынайздзена А. Зенфельдарам у Германіі ў 1797 г. Пасля знаёмства і засваення гэтай таннай і дастаткова проста тэхналогіі Баянус вырашыў распаўсюдзіць яе ў друкаванай графіцы Паўночна-Заходняга краю Расійскай імперыі. Потым на працягу ўсяго часу існавання літаграфічнай майстэрні Віленскага ўніверсітэта, асноўнай задачай якой заставалася задавальненне патрэб у метадычных і навуковых матэрыялах гэтай навучальнай установы, з ёй актыўна супрацоўнічаў выкладчык гравёрства па метале немец Фрыдрых Леман [16, с. 199 – 202].

Ікананіс. Дынамічнае развіццё беларуска-нямецкіх мастацкіх сувязей XVI ст. пацвярджае і алтарны абраз “Пакланенне вешчуноў” (каля 1514 г.) з вёскі Дрысвяты Браслаўскага раёна, што захоўваецца ў Музеі старажытнабеларускай культуры ДНУ “Цэнтр вывучэння беларускай культуры, мовы і літаратуры” НАН Беларусі. Твор належыць Г. Эльвінгу (Хельвічу) з Фрэйбурга, выхаванцу нямецкай школы жывапісу, прадаўжальніку традыцый Л. Кранаха Старэй-

шага і Г. Бальдунга Грына. Паколькі касцёл у Дрысвятах будаваўся на асабісты ахвяраванні караля Жыгімонта I, то можна дапусціць, што галоўны алтарны абраз у касцёле належыць пэндзлю адзінага ў той час немца сярод прыдворных каралеўскіх мастакоў [3, с. 7].

Партрэт. Пашырэнню нямецка-беларускіх сувязей садзейнічала і агульнаеўрапейская мода на фарміраванне фамільных партрэтных галерэй, уласных вялікіх збораў жывапісу, скульптуры, графікі, твораў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. У палацах Радзівілаў, Пацаў, Сапегаў знаходзіліся творы Л. Кранаха, А. Дзюрэра і іншых нямецкіх мастакоў.

Цікава, што менавіта яны стварылі першыя партрэты Радзівілаў для іх уласнай галерэі. У прыватнасці, партрэты сыноў Мікалая Радзівіла (Чорнага) – Мікалая, Крыштофа і Юрыя гравіравалі І. Хогенберг, Д. Кустас і Л. Кіліян. Апошні з іх з’яўляецца таксама аўтарам графічных партрэтаў М. Радзівіла (Сіроткі) і віленскага біскупа Я. Валовіча. Мастакі выкарысталі распрацаваную ў той час у партрэтнай гравюры кампазіцыю: пагрудную выяву ў павароце на тры чвэрці направа ці налева. Яе змяшчалі ў авальную раму з надпісамі на абводзе і акантоўвалі вялікай чатырохвугольнай кантурнай рамай. Над партрэтамі ці пад імі прыводзіліся надпісы біяграфічнага альбо панегірычнага зместу. Потым гэты тып партрэта быў запазычаны мастацтвам ВКЛ і выкарыстоўваўся да XVIII ст. пры стварэнні каралеўскіх, гетманскіх і біскупскіх выяў [17, с. 210].

Значна ўзбагаціў культурныя сувязі паміж нямецкімі і беларускімі землямі і мастак Іаган Шрэтэр, які, акрамя партрэтаў, пісаў іконы, маляваў геаграфічныя карты. У 50 – 60-я гг. XVII ст. ён жыў і працаваў у Гродне, Вільні, Нясвіжы. Адна з найлепшых прац майстра – першы ў гісторыі беларускага мастацтва групавы партрэт, які захаваўся да нашага часу. На ім жонкі вялікага гетмана Януша Радзівіла Кацярына Патоцкая і Марыя Лупу. Цікава, што партрэты такога тыпу, што аб’ядноўвалі б у адну групу ўсіх членаў сям’і – жывых і ўжо памерлых, вельмі рэдкія ў заходнеўрапейскім мастацтве. Аўтарству Шрэтэра даследчыкі прыпісваюць і “Партрэт Хрысціны Яўхіміі Радзівіл”, які прызначаўся для касцёла бенедыкцінскага кляштара ў Нясвіжы, дзе яна была абатысай. Гэты твор увогуле адзін з ранніх кцітарскіх партрэтаў Беларусі. У Гродна, у касцёл пры кляштары брыгітак, Шрэтэр быў запрошаны на працу Аляксандрай Весялоўскай, якая заснавала гэты архітэктурна-духоўны комплекс. У выніку ён стварыў для згаданага касцёла алтарныя абразы “Дабравешчанне”, “Святая

Іаган Шрэтэр. Партрэт Кацярыны і Марыі Радзівіл. 1646 г.

Брыгіта”, “Святая Ганна”, “Беззаганнае зачацце Дзевы Марыі”. Працам І. Шрэтэра ўласціва ювелірная апрацоўка фактуры, манументальнасць пастаноўкі фігур, дэкаратыўнасць жывапіснай мовы, што вельмі падабалася багатым заказчыкам.

У беларускіх і літоўскіх зборах Радзівілаў і Пацаў захоўваліся таксама творы немца Даніэля Шульца, які быў вядучым партрэтэстам Рэчы Паспалітай. Прыкладам яго мастацкай спадчыны стаў партрэт Міхаіла Казіміра Паца (1667). Д. Шульц быў рознабаковым, шматпланавым мастаком, ён ствараў і рэпрэзентатыўныя партрэты ў рост, і вялікія групавыя партрэты (“Партрэт сям’і Міхаіла Казіміра Радзівіла”, каля 1672 г.).

Нямецкія партрэтэсты І. Шрэтэр і Д. Шульц спрыялі паступовай эвалюцыі беларускага партрэтнага мастацтва ад “парсуны” да паўнакроўных, жыццёвых свецкіх вобразаў [18, с. 100 – 103].

Заканчэнне будзе.

КАРУНКІ “НА КЛЁЦКАХ”, “АНТАЛЯЖЫ І ФАРБОТЫ”

ДА ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦА КАРУНКАПЛЯЦЕННЯ НА БЕЛАРУСІ

УДК 7.031.2 (746.21)

У артыкуле ўпершыню ўводзяцца ў навуковы зварот матэрыялы па гісторыі мастацтва карункапляцення ў Беларусі: гістарычныя звесткі, народная лексіка, музейныя ўзоры і дадзеныя палявых даследаванняў аўтара. Апісаны цэнтр вырабу карункаў у вёсцы Семежава (Капыльскі раён Мінскай вобласці) і выказаны меркаванні пра заходні вектар успрымання ў Беларусі гэтага віду мастацкага рамяства, моды на карункі ў касцюме ў XVII – XVIII стст. і захаванне іх у сялянскай культуры да канца XIX – пачатку XX ст.

Ключавыя словы: *карункі, мастацтва і рамяство карункапляцення, сялянскія карункі, элітарная культура.*

In the article the materials on the history of art of lace in Belarus are introduced for the first time: historical background, folk lexicon, museum samples and data from field studies of the author. The lace-making center on Semezhevo village (Kopyl district, Minsk region) is described. The article made assumptions about the Western vector of the perception of this kind of artistic craft in Belarus and fashion for lace in costume in the XVII – XVIII centuries with preservation in peasant culture until the end of the XIX – XX centuries.

Адна з найменш вывучаных частак беларускага народнага тэкстылю – карункі. У гісторыі мастацтва прадстаўлены ў асноўным два віды карункаў: шытыя іголкай (венецыянскія гіпюры) і плеченыя пры дапамозе спецыяльных прыстасаванняў для намотвання нітак – каклюшак (брусельскія карункі). Вытворчасць плеченых карункаў у Еўропе і Расіі з XVII ст. была звязана з дзейнасцю мануфактур, манастырскіх і памешчыцкіх майстэрняў, саматужных промыслаў. Прынята лічыць, што ў Беларусі карункапляценне на каклюшках не атрымала распаўсюду і таму даследаванні на гэтую тэму адсутнічаюць. Навукоўцы звярталі ўвагу толькі на карункі, вязаныя шыдэлкам [1; 2]*, і плеченыя карункавыя завяршэнні ручнікоў [3]. Нашы даследаванні дазваляюць сцвярджаць, што названая тэхніка пляцення карункаў на тэрыторыі Беларусі выкарыстоўва-

лася ў сялянскім асяроддзі для ўпрыгожвання касцюма і існавала некалькіх лакальных цэнтраў па іх вытворчасці [4 – 6]. Працэс асваення сялянскай культурай тэхнікі пляцення карункаў меў на Беларусі сваю гісторыка-культурную спецыфіку і адрозніваўся, напрыклад, ад Расіі, дзе ў XIX ст. атрымалі шырокае распаўсюджванне карункавыя промыслы. На падставе сабраных намі палявых, лінгвістычных, гістарычных матэрыялаў, а таксама даследаваных манжэтаў, карункавых фальбонаў, абшывак народнага тэкстылю з музейных збораў разгледзім гісторыю з’яўлення карункаў на Беларусі і ахарактарызуем адзін з невядомых раней цэнтраў па іх вытворчасці ў XVIII – пачатку XX ст.

БЕЛАРУСКАЯ НАРОДНАЯ ЛЕКСІКА

КАРУНКАПЛЯЦЕННЯ

У беларускай мове карункі абазначаюцца таксама словамі *хварботы, фарботы, анталяжы*, што паказвае на заходні вектар іх запазычання. Распаўсюджанае ў сучаснай беларускай лексіцы слова *карункі* роднаснае польскаму *koronka*. Вельмі цікавай падаецца назва *хварбота* ці *хварботы*. Так называлі плеченыя арнаментальныя прошвы на кашулях канца XIX ст. з вёскі Усохская Буда Добрушкага раёна, што захаваліся ў сям’і М. Віннікавай [7]. Словы *фарботы, хварботы* сустракаюцца ва ўсходнемагілёўскай частцы Беларусі [8, с. 179]. У народнай лексіцы рэгіёна гэтыя найменні з’явіліся не пазней за 1772 г. – час першага падзелу Рэчы Паспалітай, паводле якога тэрыторыя Гомельскага павета Магілёўскай губерні адышла да Расіі. У XV – XVII стст. яна ўваходзіла ў склад Вялікага

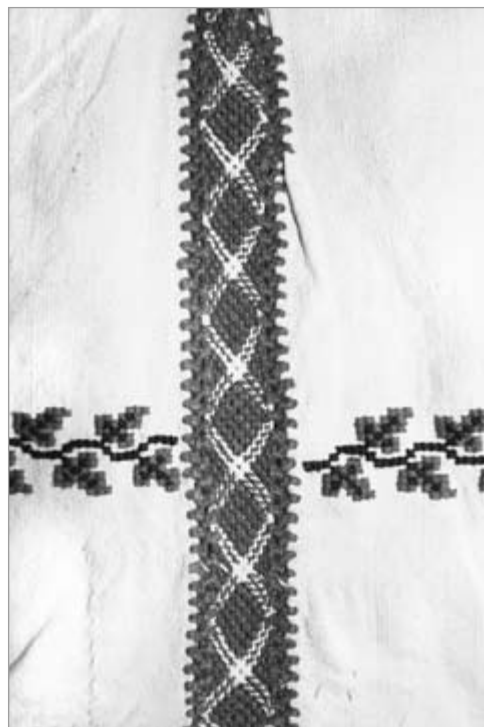
* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Фрагмент рукава і паліка жаночай кашулі з вёскі Карма Добрушкага раёна. Канец XIX ст. Лён, вышыўка крыжам, плеченыя вузельчыкавыя карункі. Захоўваецца ў дзяржаўнай гісторыка-культурнай установе “Гомельскі палаца-паркавы ансамбль”.

Княства Літоўскага. Менавіта ў гэты перыяд польскае слова *хварботы* замацавалася ў лексіцы і пісьмовых крыніцах на Беларусі. Этнограф Н. Грынкова лічыла, што гэтае слова было занесена з Германіі праз Польшчу ў Заходнюю Русь [9]. Згодна з этымалагічным слоўнікам М. Фасмера, старажытнапольскае *farboty* ‘карункі’ вядома з XV ст. [10]. У слоўніку польскай моды пазначана, што ў даўніну ў Польшчы так называлі карункі, за якімі пазней замацавалася назва *koronki*. Гісторык В. Бабкова пры вывучэнні беларускіх судовых кніг XVI – XVII стст. выявіла ў пераліках прадметаў адзення і тканін назвы *фарботы* [11, с. 110], *вэнадскія фарботы* [12]. Такім чынам, у гэты час карункі з такімі назвамі ўвозіліся на беларускія землі і выкарыстоўваліся ў касцюме беларускай шляхты. У Даль тлумачыць слова *фарботы* як “манжеты, кружевные оборки, обшивки” і прыводзіць прыклад яго беларускага выкарыстання: “Я зьвізала фарботы к абрусу” [13, с. 479]. Беларускія слоўнікі вызначаюць слова *хварботы* як “махры”, “карункі”. В. Ластоўскі ў руска-крыўскім (беларускім) слоўніку ў якасці перакладу рускага слова *кружево*, разам з беларускімі *карунка* і *антальяжа*, прыводзіць словы *фарбота* і *фарботка*. У адрозненне ад белых тонкіх карункаў з назвай *антальяжа* і *карунка*, фарботамі называлі пляцёнку для ўпрыгожвання адзення з каляровымі ўзорамі або аздобай з камянёў, бліскучай каніцеллю, а таксама брыжы з махрамі. Да прыкладу, посцілка, аблямаваная карункамі з кутасамі, называлася *фарботнай*, *фарботай* [14, с. 290]. Зафіксавана выкарыстанне слоў *фарботы*, *хварботы* ў значэнні ‘вышыўка’ і ‘карункі’ ў в. Белы Мох Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці [15, с. 110]. Слова *фарботы* сустракаецца ў курскіх гаворках Расіі [13, с. 470]. У заходняй частцы Калужскай губерні (Масальскі, Жыздынскі паветы) “хварботамі” называлі махры з каляровага гарусу, якія прышывалі да прыпола верхняга жаночага адзення – “касталана”. Н. Грынкова апісала гэтае ўпрыгожанне і лічыла, што яго назва паходзіць ад слова *фарбота* і ўтварылася пры мясцовым вымаўленні [хв] замест [ф] [9]. У Кіраўскім і Куйбышаўскім раёнах Калужскай вобласці “хварботамі” называлі карункі на жаночых кашулях і фартухах – “завесках”. Гэтыя землі да пачатку XVI ст. былі фарпостам Вялікага Княства Літоўскага на ўсходняй мяжы, а ў першай палове XVII ст. увайшлі ў склад Рэчы Паспалітай. Да гэтага перыяду, відавочна, і трэба аднесці запазычанне беларускай народнай лексікай слоў *хварботы*, *фарботы*.

Пра заходні вектар успрымання рамяства і мастацтва карункапляцення элітарнай, а потым і сялянскай культурай Беларусі сведчыць такса-

Фрагмент падола жаночай кашулі з вёскі Карма Добрушскага раёна.

Канец XIX ст. Лен, вышыўка крыжам, плеченыя вузельчыкавыя карункі. Захоўваецца ў дзяржаўнай гісторыка-культурнай установе “Гомельскі палаца-паркавы ансамбль”.

ма назва *антальяжы*. Па матэрыялах беларускіх лінгвістаў, намінацыя *антальяжы* спарадычна сустракаецца ў межах паўночна-заходняй дыялектнай зоны, у Вілейскім рэгіёне, а таксама ў Навагрудскім, Бярозаўскім і Маларыцкім раёнах. Складальнікі слоўнікаў лічаць, што ў беларускай мове гэтая намінацыя вядома з пачатку XX ст. [8, с. 177 – 178]. Аднак нам уяўляецца, што яна была прынята ў Беларусі значна раней разам з імпартам карункаў і засваеннем рамяства карункапляцення. Слова *антальяжы* старажытнага паходжання і з’яўляецца скажоным варыянтам французскага *entoilage*, што абазначае падшыўку, аблямоўку тэкстыльнай рэчы. *Антальяжы* ці *антуляжы* сустракаюцца ў апісаннях народных тканін і ў якасці назвы карункаў у беларускіх этнографіях і краязнаўцаў 1920-х гг. [16, с. 175]. Як назва пляцення карункаў яно прыведзена ў слоўніку В. Ластоўскага [17, с. 290]. Народны варыянт назвы карункавага прадмета *антальяшка* дадзены ў вопісу калекцыі, якую В. Костка ў 1905 г. прывёз з вёскі Падліпцы Слуцкага павета Мінскай губерні ў Этнографічны музей Санкт-Пецярбурга*. У Чэрвеньскім раёне і ў нашы дні антальяжамі называюць карункі, звязаныя шы-дэлкам.

* Расійскі этнаграфічны музей (Санкт-Пецярбург). – Кал. 789 – 360.

Жанчына ў кашулі, рукавы якой абшыты карункамі, плеченымі на каклюшках. Пачатак XX ст.
Вёска Каплянцы Ігуменскага павета Мінскай губерні.
Архіў Цэнтра даследавання беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Беларуская назва каклюшак (драўляныя палачкі, якія выкарыстоўваюцца для пляцення карункаў) *клецкі*, што зафіксавана намі ў вёсках Любонічы Кіраўскага раёна Магілёўскай вобласці і Дулебы Пухавіцкага раёна Мінскай вобласці, сведчыць пра запазычанне з польскай мовы, дзе такое прыстасаванне носіць назву *klocki*, а карункі, выплеченыя з яго дапамогай, – *koronka klockowa*.

Фрагмент рукава жаночай кашулі, выкананай Аўдоццяй Сакавай, 1885 г. н., з вёскі Дулебы Бярэзінскага раёна. Музей старажытнабеларускай культуры Цэнтра даследавання беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

КАРУНКІ НА БЕЛАРУСІ

У даследчыкаў няма адзінага меркавання пра месца і час з'яўлення карункапляцення на каклюшках. Мяркуюць, што яно мае фламандскае паходжанне і распаўсюдзілася ў Еўропе з XVI ст. Даследчыца рускіх карункаў С. Давыдава пісала: “Карункі – найбольш позні нашчадак майстэрства вышывання і пляцення, прамы іх вынік”, – і лічыла, што сялянскія карункі, як, напрыклад, Міхайлаўскія, якія плялі сялянкі ў Разанскай губерні для ўпрыгожвання свайго касцюма і ручнікоў, “ні ад каго не запазычаныя і іх паходжанне не можа быць выведзена ні з якіх чужаземных узораў” [18, с. 2]. У энцыклапедычным артыкуле 1892 г. пра карункі адзначана, што іншаземны ўплыў менш за ўсё адчуваўся ў Мінскай і Разанскай губернях [19, с. 846].

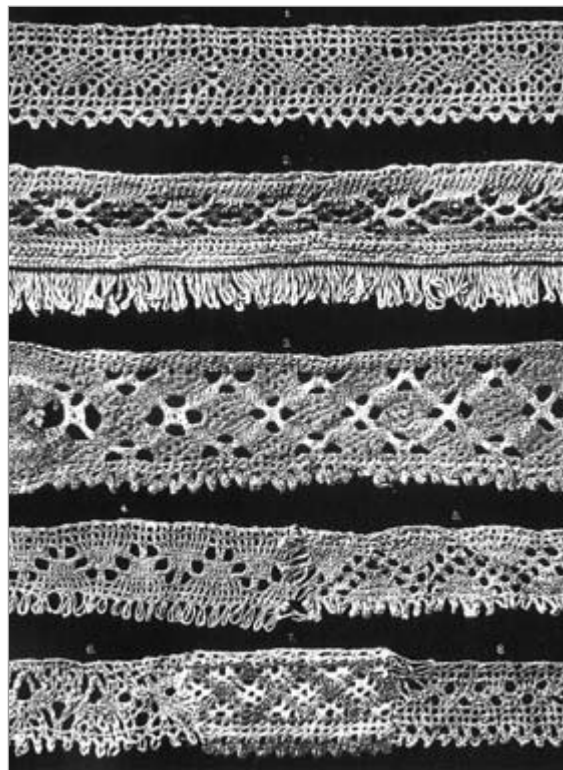
Да народных карункаў прынята адносіць такі від каклюшачных карункаў, як лікавыя карункі, што выплятаюцца па ліку нітак без папярэдняга малюнка на паперы (сколка). У працы такім спосабам выкарыстоўваецца ўсяго некалькі пар каклюшак і некалькі шпілек, якія патрэбны для фарміравання берагоў карункавай паласы. Гісторыя развіцця промыслу карункапляцення ў Расіі ў XIX – пачатку XX ст. ілюструе працэс прыўнясення ў сялянскае асяроддзе тэкстыльных тэхналагічных вынаходніцтваў і мастацкіх густаў эліты, арыентацыю сялянскай і мяшчанскай саматужнай вытворчасці карункаў на попыт і патрэбы іншых саслоўяў. Беларусь пазнаёмілася з модай на карункі і прыёмам іх вырабу значна раней.

Аналіз беларускіх намінацый карункаў кажа пра тое, што Беларусь успрыняла карункі і тэхніку карункапляцення на каклюшках не пазней за XVII ст. у выніку еўрапейскага культурнага трансферу. У сілу асаблівасцей гісторыка-культурнага развіцця Беларусі ў канцы XVIII ст. вытворчасць карункаў страціла аснову для свайго існавання ў рамках элітарнай культуры, аднак само рамяство карункапляцення захоўвалася ў культуры мяшчанскага і сялянскага саслоўяў да пачатку XX ст. У адрозненне ад Расіі яно не мела характару саматужнага промыслу. Кансерватызм сялянскай культуры спрыяў захаванню ў народнай лексіцы старых намінацый карункаў, прыстасаванняў для іх вырабу і самой лікавай тэхнікі пляцення, якія былі выцеснены з польскай і французскай моў.

Карункі як прывазны тавар былі вядомы ў Вялікім Княстве Літоўскім. Згодна з актавымі кнігамі XVI – XVII стст. шляхта на Слонімшчыне і Міншчыне мела ў сваёй уласнасці фламандскія [11, с. 100] і венецыянскія карункі – “вэнадзкія фарботы” [12]. Пры дварах магнатаў і шляхты існавалі і ўласныя майстэрні па вырабе карункаў, пра што сведчыць той факт, што ў Расіі пры царскім двары разам з “нямецкімі”, “фржжскімі” карункамі былі вядомы і “літоўскія” карункі [18, с. 9]. Вызначэнне “літоўскія” гаворыць пра месца стварэння карункаў – “на Літве”, у Вялікім Княстве Літоўскім, што адрознівала іх ад карункаў, якія прывозілі з Германіі і Італіі. Узоры “літоўскіх” карункаў XVII ст. не захаваліся. Можна выказаць здагадку, што гэтыя былі менавіта ніцаныя, а не металічныя залотна-срэбныя карункі, калекцыю якіх у Дзяржаўным гістарычным музеі Расіі дасканала даследавала М. Левінсон-Нячаева [20]. Лічыцца, што ў XVII – XVIII стст. – перыяд найвышэйшага росквіту ў Еўропе моды на карункі – у Беларусі і суседняй Польшчы не існавала ўласных цэнтраў карункавай вытворчасці [21, с. 566]. Выключэнне – майстэрня карункаў у Гарадніцы каля Гродна, арганізаваная ў 1777 г. падскарбіем Антоніем Тызенгаўзам. Каралеўская майстэрня ў Гарадніцы вырабляла дарагія гатункі карункаў брусельскімі спосабам з выкарыстаннем залатых і срэбных нітак для польскага каралеўскага

Прыстасаванне для пляцення карункаў – “клёцка”.
Клічаўскі краязнаўчы музей.

Узоры лікавых карункаў з мястэчка Любонічы Бабруйскага павета Магілёўскай губерні.
Канец XIX ст. [19, табл. LXIX, мал. 1 – 8].

двара [22, с. 24]. Рамяству карункапляцення ў майстэрні “з запалам” навучала дзяўчат, набраных з прыгонных сем’яў каралеўскай эканоміі, спадарыня Фолвіле (Folvile) з Бруселя [21, с. 568]. У справаздачы 1779 г. пра збыт прадукцыі Гродзенскай каралеўскай мануфактуры значылася: “У фабрыкі карункаў няма абсалютна аніякага збыту” [22, с. 75]. З закрыццём нерэнтабельнай каралеўскай мануфактуры ў 1780 г. майстэрня карункапляцення ў Гарадніцы перастала існаваць. За кароткі перыяд дзейнасці яна не пакінула следу ў сялянскім тэкстылі рэгіёна, у далейшым праяў якіх-небудзь формаў рамяства карункапляцення на Гарадзеншчыне не зафіксавана. Разам з тым у XVIII – XIX стст. у Беларусі існавалі цэнтры пляцення каклюшачных карункаў. Пра гэта красамоўна сведчаць сабраныя намі палявыя матэрыялы. Мы ўжо пісалі пра цэнтры карункапляцення ў в. Любонічы Кіраўскага раёна [4; 5] і навакольных вёсках Клічаўскага раёна Магілёўскай вобласці, а таксама іншых мясцін Беларусі [6]. У гэтым артыкуле прадставім нашы знаходкі, якія тычацца яшчэ аднаго цэнтра вытворчасці карункаў на Беларусі.

Заканчэнне будзе.

Вольга ЛАБАЧЭЎСКАЯ,
дацэнт кафедры этналогіі і фальклору
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтва,
кандыдат мастацтвазнаўства.

“ШАНУЙЦЕ РОДНУЮ БЕЛАРУСКУЮ МОВУ!..”

ДА 80-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЛАЎРЭАТА ДЗЯРЖАЎНАЙ ПРЭМІІ БЕЛАРУСІ АРСЕНЯ ЛІСА

Калі б мне давялося назваць дзесяць жыхароў Рэспублікі Беларусь, якія вельмі шануюць родную беларускую мову, то сярод іх абавязкова было б імя таленавітага вучонага-фалькларыста, літаратуразнаўцы, літаратурнага крытыка, гісторыка беларускай дзяржаўнасці, мастацтвазнаўцы, краязнаўцы, этнографа, паэта, кінасцэнарыста, рэдактара, мемуарыста, суаўтара вучэбных дапаможнікаў для ВНУ і, нарэшце, вучонага-энцыклапедыста Арсеня Сяргеевіча Ліса. Ва ўсёй Беларусі, бадай, не знойдзеш іншага вучонага і пісьменніка, у каго 99% навуковых прац і літаратурных твораў былі б напісаны толькі на беларускай мове.

Яго малая радзіма – невялічкая вёсачка (каля 30 хат) Вётхава Маладзечанскага павета Віленскага ваяводства (цяпер Смаргонскі раён на Гродзеншчыне). Маленькім хлапчуком Арсень разам з бацькам чытаў пры лямпе “Каўказскага палонніка” Льва Талстога і думаў, што ўсе страшныя прыгоды з Жыліным і Кастыліным адбываліся недзе там, каля роднай вёскі – за Паніззем, Сініцай, Загор’ем... Хутка хлопчык чытаў ужо кніжкі на беларускай мове. Праз шмат гадоў Арсень Сяргеевіч узгадваў:

«Пашана да мастацкага слова здаўна жыла ў нашай хаце. І адчуванне яго небудзённасці можна было пераняць з вуснаў родных і блізкіх. Яшчэ да таго, як перакінуць цераз плячо дзедаву паляўнічую сумку і адправіцца ў Залескую школу (ад станцыі Залессе да вёскі Вётхава палявымі сцежкамі было менш за паўгадзіны хады. – Э. І.), я мог расказаць “Хто ты гэtkі?” Купалы і “Не чурайся” Багушэвіча. Каб прадэкламаваць іх, заўсёды знаходзіў нейкую зачэпку, нагоду мамін брат дзядзька Грышка. Ведалі гэтыя вершы, як і шмат іншых, і бацькі. Коласавы “Родныя вобразы”, “Ліпы старыя” маці спявала. У перамешку з народнымі спявала яна яшчэ некалькі песень на словы Буйлы. У студэнцкія гады, прыехаўшы з Мінска, я часам мог пачуць, як яны ўдваіх з бацькам напайголаса ўспаміналі песні маладосці “Гэй, наперад!”, “Не пагаснуць зоркі ў небе” на словы Купалы, багдановічаўскую “Зорку Венеру”... А для маці яны азначалі яшчэ нейкую неад’емную, важную часцінку яе дзявочай вясны» [1].

З таямніцай было звязана для малога Арсеня імя мужа яго цёткі (сястры маці) Марысі – паэта Алеся Салагуба, які за рэвалюцыйную дзейнасць двойчы сядзеў у Лукішскай турме. Маці ведала

на памяць некаторыя яго астрожныя вершы і часам спявала:

*Помніш пару красавання,
Шэлект буйных каласоў,
Ты падарыла каханне,
Першы дзявочасці сон...*

Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, Арсеню Лісу было ўжо сем гадоў. А недзе праз год-два хлопчыку трапілі ў рукі два даўнейшыя выданні, што, як пазней зразумеў, моцна паўплывалі на яго далучэнне да мастацкага слова. Былі гэта “Другое чытанне для дзетак беларусаў” Якуба Коласа і чытанка “Родны край” Леанілы Чарняўскай – жонкі Максіма Гарэцкага. У тых кнігах, на думку навукоўцы, была і паэзія, простая, пранікнёная, як матчына песня.

Яшчэ больш палюбіў Арсень Сяргеевіч роднае слова, калі ў 1951 г. стаў студэнтам філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Значна паўплывалі на яго не толькі лекцыі дактароў філалагічных навук Юльяна Сяргеевіча Пшыркова і Міхася Рыгоравіча Ларчанкі, зачараваных беларускай мовай і літаратурай, але і сустрэчы студэнтаў філфака з вядомымі беларускімі пісьменнікамі Максімам Танкам, Аленай Васілевіч, выдатным дзесяцім музычнага мастацтва Рыгорам Шырмам.

Мала каму вядома, што кіраўніком дыпломнай работы пяцікурсніка Арсеня Ліса быў кандыдат філалагічных навук, будучы народны пісьменнік Беларусі Іван Навуменка.

Пасля заканчэння БДУ А. Ліс працаваў загадчыкам педагагічнага кабінета Шаркаўшчынскага раёна і настаўнікам літаратуры ў раённым цэнтры.

Шмат дала яму і праца ў рэдакцыі мастацкай літаратуры Белдзяржвыдавецтва. Менавіта там, на рэдактарскай пасадзе, Арсень Сяргеевіч бліжэй прыгледзеўся да літаратуры. Да таго, хто і як яе стварае. Працуючы над рукапісамі, ён не раз адчуваў вострае жаданне пісаць... Праз 12 гадоў пасля гэтага А. Ліс занатоўваў: “Я быў бы шчаслівы навучыцца словам перадаць трывогі і радасці пошукаў людзей творчай думкі, іх творчае гарэнне, шырэі паказаць добры чалавечы плён іхняе працы”.

З 1959 г. Арсень Сяргеевіч працаваў у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук Беларусі, дзе прайшоў шлях ад малодшага навуковага супрацоўніка да загадчыка аддзела. У гэтай установе ён стаў доктарам філалагічных навук, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Беларусі.

Любоў да роднага слова пранізвае амаль усе навуковыя працы і літаратурныя творы, артыкулы і рэцэнзіі гэтай творчай асобы.

40 гадоў таму, у 1974 г., у выдавецтве “Навука і тэхніка” выйшла ў свет манаграфія Арсена Ліса “Купальскія песні”, рэдактарам якой стаў вядомы беларускі літаратуразнаўца Уладзімір Калеснік. Гэтую кнігу без перабольшвання можна назваць гімнам беларускаму Купаллю.

Аналізуючы генезіс купальскіх звычаяў, Арсень Сяргеевіч адзначае: «Звяртае на сябе ўвагу той факт, што ў песнях (з запісаў XIX ст.) слова “сонца” двойчы паўтараецца перад кожным радком або як рэфрэн у канцы радкоў:

*Сонейка, чаму Янава ночка невялічка?
Сонейка, сонейка, бо ты рана ўсходзіш...*

*Сонейка, сонейка, Ян з Пятром ходзяць,
Сонейка, да жыта глядзяць...*

*Купальская ночка кароткая, сонейка, сонейка!
Сонейка рана заходзіла. Сонейка, сонейка!»*

[2, с. 40].

Характарызуючы купальскія абрады і песні абрадавай канвы, А. Ліс разглядае песню “Пойдзем мы, пойдзем мы, дзевачкі”. На думку даследчыка, яна настолькі цэльная і гарманічная як твор, што мэтазгодна прыводзіць яе цалкам. Дарэчы, песня практычна не мае варыянтаў і запісана незадоўга да выхаду кнігі “Купальскія песні”:

*Пойдзем мы, пойдзем мы, дзевачкі,
А за мора ў красачкі,
А за мора, а за мора ў красачкі,
У сінія васілёчкі.
У сінія, у сінія васілёчкі,
Баравыя цвятчкі.*

*Аглянёмся, аглянёмся, дзевачкі,
Хто за намі гоніцца.*

*А гоніцца, а гоніцца за намі
Малады ды прыгожы.*

*Возьмем мы, возьмем мы, дзевачкі,
Маладога пад рукі.*

*Укінем, укінем мы, дзевачкі,
Маладога пад ручкі,*

*Укінем, укінем мы, дзевачкі,
Маладога ў падушкі.*

*Пярсцёнкам, пярсцёнкам, пярсцёнкам закоцім,
Хусткаю замяцём.*

*Хусткаю, хусткаю замяцём,
Самі ў красачкі пойдзем*

(запісаў В. Бурносаў у 1965 г. у г. Талачыне. – *Э. І.*
[2, с. 61].

Адзін з самых цікавых раздзелаў названай манаграфіі – “Баладныя песні Купалля”. Арсень Ліс акцэнтуюе ўвагу чытача на тым, што тыповай баладай сямейна-бытавога плану з вызначэннем праз агульнае гора (смерць маладога мужа) меры сваяцкіх, чалавечых адносін паміж мужам і жонкай, сынам і маці, братам і сястрой з’яўляецца купальская песня “Ой, памёр, ой, памёр Іваначка”. У іншых варыянтах яна мае назвы “Ой, ляжыць казак забіты ў мяжы”, “Над рэчкаю стаіць каліна”.

У запісе гэтай песні, зробленым М. Гваздзёвым у 1967 г. у в. Плешчыцы Шклоўскага раёна, вобразы жанчын, пераўвасобленых у птушак, – з’ява, даволі характэрная для балады:

*Ай, памёр, ай, памёр Іванічка,
Некаму ж на ім плакаці:
Маці старэнька, сястра маленька.
Жана малада – не прыступіцца.
Як прыляцелі тры ластаўкі.
Ай, адна села ў галовачы,
Другая села на грудзечкі,
Трэцяя села ў ножачкі.
У галовачках родна мамачка.
А на грудзечках родна сястрыца.
А ў ножачках, то жана яго...*

Яскравае пацвярджэнне таго, з якой пашанай ставіцца таленавіты вучоны-фалькларыст да роднага слова, – кніга “Валачобныя песні” А. Ліса, што ўбачыла свет у 1989 г. Менавіта ў гэтых песнях услаўляюцца розум і працавітасць земляроба, цікава паэтызуецца праца на зямлі. Ва ўступе да названага выдання Арсень Сяргеевіч заўважае: “Гэта своеасаблівы паэтычны эпас, дзе праца ратае і сейбіта ўзнята да вышыні, важнасці здзяйсненняў эпічных герояў... Невыпадкова, відаць, у валачобнай паэзіі беларусаў слова дасягае незвычайнай выяўленчай выразнасці, мастацкай прадуктыўнасці, пераліваецца ўсімі граўнямі, адценнямі характэрна. Як вядома, свой выяў-

ленчы патэнцыял, моц кожная мова раскрывае ў сапраўды вяршынных узлётах нацыянальнага паэтычнага генія. Да такіх вяршынь беларускай мастацка-паэтычнай культуры, бясспрэчна, адносяцца валачобныя песні” [3, с. 7].

Прыкладам майстэрскага валодання і сапраўднага разумення роднага слова з’яўляецца кніга “Жніўныя песні” (1993) Арсеня Ліса. Нельга не пагадзіцца з наступнай думкай аўтара, выказанай у выданні: “Жніўныя песні – жывое сведчанне таго, што беларуская народная творчасць, у тым ліку паэзія земляробчага календара, або гадавое кола песень, імкнуліся да ўсё шырэшага ахопу розных праяў жыцця і эстэтычнай кадыфікацыі іх у паэтычна-выяўленчых вобразах. Сведчанне высокага ўмельства ўвасобіць шматгалосе жыцця ў гаваркім, вобразна-паэтычным слове”.

Шматлікім чытачам, якія любяць наведваць розныя гарады Беларусі, дзе на рэспубліканскім узроўні адзначаецца старадаўняе свята беларусаў Дажынкi, звязанае з заканчэннем жніва, раю пазнаёміцца з раздзелам названай кнігі А. Ліса пад назвай “Дажынкавыя песні”.

Пасля абароны доктарскай дысертацыі і выпуску манаграфіі “Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў: сістэма жанраў. Эстэтычны аспект” (1998) Арсеня Сяргеевіча пачалі называць класікам беларускай фалькларыстыкі. Многім запалі ў сэрца палымяныя радкі з гэтай кнігі: “Менавіта класічны фальклор і беларуская мова з яе старадаўнімі традыцыямі пісьменнасці, дзяржаўнасці далі магчымасць беларусам ідэнтыфікавацца як асобны, самастойны этнас і паставіць гістарычную задачу яго адраджэння ўжо на нацыянальным узроўні”.

Умелым спалучэннем навуковасці і займальнасці вызначаецца грунтоўная манаграфія “Беларуская каляндарна-абрадавая песня ў кантэксце фальклорных традыцый славян” А. Ліса, што выйшла ў свет у выдавецтве “Беларуская навука” ў 2008 г. На мой погляд, адна з найважнейшых вартасцей гэтай кнігі – выяўленне прыярытэтаў, агульнага і адметнага ў традыцыйнай культуры славянскіх народаў. Праз усё выданне пранесена любоў аўтара да роднай мовы, гонар за тое, што яна займае вартасць сярод іншых славянскіх моў. Толькі вучоны еўрапейскага ўзроўню мог зрабіць такую глыбокую і змястоўную выснову: “Пры адназначным тыпалагічным сыходжанні фальклорна-этнаграфічнага комплексу Купалля ў беларусаў і ўкраінцаў абедзве этнатрадыцыі дэманструюць сюжэтнае багацце і пэўную жанравую непаўторнасць. Прыкметную адметнасць корпусу беларускіх купальскіх песень прыдае прысутнасць у яго складзе значнага ліку балад, у якіх паслядоўна адлюстроўваліся маральна-этычныя ўстаноўкі этнасу, звязаныя з спецыфі-

кай архаічнага звычаю. Ні ў адным з каляндарна-абрадавых цыклаў беларусаў не прадстаўлена так маштабна і эстэтычна-вобразная песенная смехавая культура, як у Купаллі. Ва ўкраінскай жа песеннай традыцыі Купалы дамінантна абазначыўся пласт любоўнай лірыкі, спароджаны святкаваннем моладдзю дня летняга сонцастаяння на ўлонні апагея росквіту прыроды” [4].

Асобнае месца сярод кніг Арсеня Ліса займаюць мастацтвазнаўчыя нарысы “Песню – у спадчыну” (1989), прысвечаныя маці. У першым з іх “Пявуння з Сінькевіч” аўтар апавядае пра цудоўную жанчыну Аўдоцю Клеўжыц і яе песні. Вось песня-вяшчуння аб набліжэнні сімвалічных калядных госцікаў – памагатых земляроба-аратага:

*Насцілайце сталы, накладайце хлябы
Да прыйдуць к нам да тры госцікі:
Адзін госцічак – свецел мясячык,
Другі госцічак – ясна сонейка.
Трэці госцічак – дробен дожджычак...*

Ні ў якой меры не прыніжаючы вартасці іншых нарысаў, адзначу, што самымі цікавымі з іх лічу артыкулы пра рупліўца беларускай песні Антона Грыневіча, братаў Максіма і Гаўрылу Гарэцкіх, а таксама пра кампазітара і грамадскага дзеяча Міхала Клеафаса Агінскага.

Менавіта такія таленавітыя навукоўцы і літаратары, як Арсень Ліс, маюць, на мой погляд, маральнае права выдаваць збор уласных твораў. Ён марыў пра гэта шмат гадоў, але ажыццявілася задума толькі ў 2010 г., калі выйшла кніга яго пад назвай “Gloria victis” аб’ёмам 754 старонкі.

Ацэньваючы каштоўнасць матэрыялаў, што ўвайшлі ў гэтае выданне, не магу не адзначыць арыгінальныя артыкулы пра жыццё і творчасць братаў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх, Максіма Танка, Уладзіміра Караткевіча і абагульняльны артыкул “Мастацкая літаратура Заходняй Беларусі”.

Максім Танк лічыў Арсеня Ліса сваім сябрам і падчас сустрэч дзяліўся тым, што хвалявала, народны паэт Беларусі па-сапраўднаму давяраў яму. Тым большую цікавасць і каштоўнасць набываюць радкі артыкула-ўспамінаў Арсеня Сяргеевіча “Максім Танк: на разломе эпохі”, што датуецца 1997 годам: «Паэт, натуральна, аглядаўся на перажытае, пройдзены шлях, думаў пра свае творчыя здабыткі, іх лёс. Не магло не бянтэжыць, што на два апошнія зборнікі – “Збор калосся” і “Мой каўчэг” – не было водгукаў. Зноў паміж слоў сказаў, што нікім не заўважанай аказалася паэма пра Мікалая Дворнікава. Аб’ектыўная прычына маўчання крытыкі – не ў слабасці твораў гэтых кніг. Інтэлектуальна-мастацкая вышыня іх вялікая. Што да паэмы пра

Дворнікава, то яна па-свойму наватарская. Ва ўсякім разе, мастацкі ўзровень яе хіба толькі ў сноба можа выклікаць сумненні. Але ў апошняя дзесяцігоддзе грамадская, у тым ліку крытычна-мастацкая думка рэзка павярнулася да вострых праблем, знакавых рэалій сучаснасці. А праблематыка, мастацкі свет той жа, бясспрэчна, таленавіта зробленай паэмы пра Дворнікава ляжалі ў іншай плоскасці, адносіліся да мінулага, што сягоння не пралівала святла на праблематыку сучаснага жыцця...

Паэтычная скарбніца, пазначаная літаратурным імем Максім Танк – вялікая, і беларусам ёсць што ўзяць з яе ў будучыню» [5, с. 228 – 229].

1986 годам датуецца ўспамін Арсеня Ліса пад назвай “Уладзімір Караткевіч: 3 любасцю, думна, годна”. Дапытліваму чытачу цяжка адарвацца ад матэрыялу пра шматразовыя сустрэчы з чалавекам, чыя творчасць складае гонар беларускай культуры. Не забудзем, што апошнія 30 гадоў з беларускіх пісьменнікаў за мяжой больш за ўсё перакладаюць Васіля Быкава і Уладзіміра Караткевіча.

Арсень Сяргеевіч узгадваў: «З пачатку 1970-х гадоў Валодзя Караткевіч досыць часта бываў у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. У сектары збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі тады стала працаваць яго жонка, і паэт не прапускаў, здаецца, ніводнай экспедыцыі, ладжанай навукоўцамі. Разам даследаваў помнікі старога дойлідства, адшукваў на гарышчах, у закамарах культавых пабудов стародаўнія абразы, корпаўся ў кніжных крыніцах, каб знайсці звесткі пра тую ці іншую памятку даўніны. Паэт удзельнічаў у няпростай рабоце над рэстаўрацыяй духоўнай гісторыі свайго народа. Пошук, збор, пазнанне, невядомыя мясціны і людзі – гэта была яго стыхія. Ён жыў ёю і дыхаў на поўныя грудзі...

У адной з яго, спланаваных сябрамі, пісьменніцкіх паездак на Палессе давялося выпадкова спаткацца. Збіраў Валодзя тады, як зразумеў я пазней, матэрыял для эсэ “Званы ў прадоннях азёр”... Валодзю з сябрамі сустрэлі ў Давыд-Гарадку. Паэт адразу зацікавіўся, а як і што мы запісваем. Выказаў пажаданне, каб узялі яго з сабою на запіс. Паехалі разам на пашу, дзе, як і спадзяваліся, засталі грамадку звонкагалосых даярак, дзяўчат і жанок. Яны пасля сабраліся ў кружок ля магнітафона. Напаілі нас свежым малаком ды сыпнулі трохі песень... Валодзя на хаду падхопілаў звонка-працяжныя тутэйшыя песні, жартаваў, смяяўся, быццам быў у гэтым гурце даўно...

На развітанне паэт папрасіў мяне даць яму адну з запісаных тут песень, не выбіраючы, якая зверху ляжыць. Я ўключыў магнітафон, і Валодзя хуценька перапісаў у бланк першую песню, што прагучала са стужкі...» [5, с. 738 – 739].

Між іншым, не ўсім чытачам вядома, што Арсень Ліс – паэт. Яго даволі шматлікія вершы з’яўляліся ў 1950 – 1960-я гг. у перыядычным друку нашай рэспублікі. У вольны час, калі здараецца добры настрой, ён і сёння піша вершы на розныя тэмы. Прывядзём адзін з іх, напісаны ў 1971 г., але яшчэ нідзе не друкаваны:

*Я коньмі кіраваў, у іхніх чорных грывах
Звінела, пела медзь і танцаваў віхор,
У тваіх вачах маланкай палахлівай
Успыхаваў і гас без слоў дакор.
Насустрэч беглі родныя імшары,
Ахутанья шызаю смугой.
І захад скрозь марозлівым пажарам
Успыхнуў па-над белаю зямлёй.
Ты прытулілася і змоўкла, коні-птахі
Капытам ледзь краналі звонкі дол,
Над шляхам распласталіся з размаху.
Здалося, кружыцца ўсё і падае наўкол.*

*Замоўкла бомаў тых трымценне,
З шляхоў далёкіх коней не вярнуць,
Няздзейсненыя мары-летуценні,
Як хмары разарваныя, плывуць...*

Нягледзячы на паважаны ўзрост, Арсень Сяргеевіч Ліс яшчэ поўны цікавых ідэй, якія спадзяецца ажыццявіць.

...У свой час аўтар гэтых радкоў працаваў прафесарам кафедры культуралогіі факультэта міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і кіраваў фальклорна-этнаграфічнай практыкай студэнтаў. Арсень Сяргеевіч Ліс, загадчык аддзела фальклору Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук, падчас сустрэчы са студэнтамі апантана расказваў пра развіццё фалькларыстыкі ў Рэспубліцы Беларусь. Памятаю апошнія словы яго выступлення: «Чытайце часопіс “Роднае слова”! Любіце нашу культуру і шануйце роднае беларускае слова!»

Гэтымі словамі мне хочацца закончыць нарыс пра беларускага вучонага-энцыклапедыста Арсеня Ліса.

Спіс літаратуры

1. Ліс, А. Ад матчыных песень / А. Ліс // Вытокі песні. Аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск, 1973. – С. 131.
2. Ліс, А. Купальскія песні / А. Ліс. – Мінск, 1974.
3. Ліс, А. Валачобныя песні / А. Ліс. – Мінск, 1989.
4. Ліс, А. С. Беларуская каляндарна-абрадавая песня ў кантэксце фальклорных традыцый славян / А. С. Ліс. – Мінск, 2008. – С. 294.
5. Ліс, А. Gloria victis / А. Ліс. – Мінск, 2010.

Эмануіл ЮФЕ,
прафесар БДПУ імя Максіма Танка,
доктар гістарычных навук.

З ЧАГО ПАЧЫНАЛАСЯ МАСТАЦТВА БЕЛАРУСКАГА АГІТПЛАКАТА

У гады рэвалюцыйных пераўтварэнняў поруч з палымнымі словам выключную ролю адыгрывала мастацтва агітацыйнага плаката. Пра гэта красамоўна пісаў летапісец тых часоў І. Абдзіраловіч: “На нашых вачох вырастала дзіўная сіла палітычных лезунгаў, так сама незразумелых, а часам пазбаўленых зместу, характару, як самага рэакцыйнага, якія маса сустрачала дружнымі воплескамі” (Адвечным шляхам. Вільня, 1921). Плакат усё выразней набываў статус голасу дзяржаўнай улады з яе ідэалагічнымі пастулатамі сацыялістычных пераўтварэнняў у грамадстве, рабіўся тлумачальнікам загадаў і дэкрэтаў. Інструкцыя палітаддзела Чырвонай арміі Заходняга фронту сцвярджала: “...Каб мастакі-дэкаратары не выкарыстоўвалі ў сваіх кампазіцыях старой буржуазнай карціннай тэхнікі, а плакаты друкаваліся ў наколькі магчыма спрощаным выглядзе”.

Сапраўды, разглядаючы карту Беларусі 1920-х гг. можна ўбачыць, што цэнтры па выданні агітмастацтва і школы новага рэвалюцыйнага ўзору, майстэрні Расійскага тэлеграфнага агенцтва (РОСТА) у Віцебску, Гомелі, Мінску, Магілёве, а таксама мастацкія майстэрні палітаддзела ў Смаленску (у 1918–1919 гг. – цэнтр Заходняй вобласці) стваралі, так бы мовіць, своеасаблівы “чырвоны калідор” у выглядзе новай рэвалюцыйнай прасторы. Для ўзмацнення той ці іншай ідэі служылі розныя сімвалы ад чырвонаармейскіх зорак да геаметрычных формаў супрэматызму і кубізму. Плакаты мелі характэрныя прыкметы сваіх майстэрняў. У прыватнасці, мастакі-авангардысты віцебскага аб’яднання “Сцвярдзальнікі новага мастацтва” (УНОВИС) зыходзілі з прынцыпаў суадносін каляровых шматкутнікаў, дэманструючы самастойнасць стылю як сістэмы знакаў. Гомельская школа адштурхоўвалася ад лагічнай пабудовы кампазіцыі, блізкай да карціны: ёсць сюжэт і галоўная ідэя. У Смаленску тэма змагання з інтэрвентамі вырашалася з дапамогай сродкаў метафары і вострых параўнанняў.

Яскравымі прадстаўнікамі авангарду былі мастакі-настаўнікі віцебскай школы М. Шагал, К. Малевіч, Л. Лісіцкі, В. Ермалаева, С. Юдовін. У Смаленску працавалі У. Стрэмінскі, К. Кобра, М. Цэханоўскі, А. Марыкс, К. Елісееў, Б. Лалянкоў. Гомельскую школу прадстаўлялі А. Быхоўскі, А. Гефтэр, Я. Целішэўскі. Стылявое адзінства розных жанраў і відаў дэманстравалі мінскія творцы Б. Ульці, Я. Драздовіч, П. Гуткоўскі, Я. Мінін, Г. Змудзінскі, А. Ахола-Вало.

Найбольш вядомымі ўзорамі агітацыйнага мастацтва, выдадзенымі на Беларусі, сталі плакаты “Клінам чырвоных бі белых” Л. Лісіцкага (РОСТА ў Смаленску), “Чырвоны набат” А. Быхоўскага (Клінцы, Гомельскае аддзяленне Дзяржвыда), “Чырвонае полымя Кастрычніка распальвае пажар сусветнай рэвалюцыі” Ф. Іванчука (Магілёў, палітаддзел 16-й арміі), “Барысаў і Кіеў” (аддзяленне РОСТА палітаддзела Рэвваенсавета Захфронту). У сучасным кантэксте гэтыя творы – каштоўны ілюстрацыйны матэрыял на тэму пройдзенай гісторыі. У плакаце Л. Лісіцкага чырвоныя і белыя кліны – дзве супрацьлеглыя арміі, што красамоўна размясціліся на аркушы, які імітуе ваенную карту. Мара бальшавікоў пра сусветную рэвалюцыю пададзена ў плакаце Ф. Іванчука праз чырвонаармейца, які, нібы Данка, нясе паходню рэвалюцыйнага агню ў сусвет. Вядома, што для Беларусі тэма “сусветнай рэвалюцыі” не была чужой. У 1920 г. некалькі чырвоных армій рухалася з Петраграда (дзе фарміраваліся добраахвотныя сілы) праз Віцебск, Ліду і Беласток з канчатковай мэтай – дасягнуць Варшавы. Паход бальшавікоў скончыўся поўным паражэннем. Агітацыйныя плакаты не засталіся ў баку ад ваенных падзей, водгукам сталі такія аркушы, як “Дапамажыце параненаму чырвонаармейцу!” і “Наступ” А. Быхоўскага, што імкнуліся выклікаць спачуванне да ахвяраў. Для беларускага народа імперыялістычная вайна была трагічнай: тысячы жыхароў заходніх рэгіёнаў накіроўваліся ў глыб Расіі, каб пазбегнуць смерці. Гэтай тэме прысвечаны плакат “Левіяфан” (1920) А. Быхоўскага, чыя кампазіцыя паказвае натоўп, што цягнецца па бясконцых дарогах далей ад родных мясцін. Мастак знайшоў і патрэбны сімвал смерці: размясціў над усім відовішчам вобраз шматгаловага змея – біблейскай пачвары Левіяфана.

Такім чынам, агітплакат перыяду станаўлення замацаваў за сабой імідж моцнай палітычнай і ідэалагічнай зброі.

Беларускі плакат ХХ ст. – своеасаблівае сведчанне гістарычных падзей, асобных момантаў жыцця народа, фарміравання яго светапогляду. Першы плакат на беларускай мове (сярод іншых трох) належыць Фердынанду Рушчыцу (1870–1936), дзеячу беларускага, літоўскага і польскага нацыянальнага адраджэння. У верасні 1913 г. ён быў надрукаваны да адкрыцця экспазіцыі “Першая краёвая выстаўка хатняга вырабу і народнага

штукарства ў Вільні”. Першыя плакатныя творы на тэму барацьбы з царскім рэжымам засвойваліся ў Петраградзе і Маскве. Пра гэта сведчыць, напрыклад, плакат “Цар, поп і кулак” (1918), што быў выдадзены на многіх мовах былой царскай Расіі. Тэма барацьбы з “панскай Польшчай” знайшла водгук у такім творы, як “Селянін! Памешчык жадае зрабіць цябе рабом” В. Дзні (Масква). У Кіеве ў 1920 г. быў надрукаваны плакат “У цісках белага арла пакутуе пралетарыят Польшчы, Беларусі і Украіны”, у Адэсе – “Дзве Ліды”.

Агітацыйнай прадукцыі перыяду грамадзянскай вайны і іншаземнай інтэрвенцыі захавалася вельмі мала. Таму проста цудам здаюцца знойдзеныя ў Вільнюсе аркушы з надпісамі “Рэвалюцыя і асвета”, “Дзень Чырвонай Арміі. 1919”, што былі выдадзены на беларускай, літоўскай і яўрэйскай мовах. Бясследна загінулі аркушы, якія друкаваліся Белнацкамам: “Да таварышоў і братоў-беларусаў!”, “Да беларускай інтэлігенцыі”, “Да салдат, беларусаў і рабочых!”. Унікальнымі можна назваць плакаты, выдадзеныя ў 1919 г. у Смаленску: “Не знішчайце помнікі мастацтва” і “Кніга дапаможа табе знішчыць самую праклятую няроўнасць...”. Гісторыя паўстае і ў творах, якія адлюстроўваюць трагічную з’яву тых часоў – сапраўдную “ідэалагічную селекцыю”. Пра гэта сведчыць загад У. Леніна ад 1918 г. аб “вяртанні” польскаму народу мастацкіх каштоўнасцей, што знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі, які нанёс нашай культуры непапраўную шкоду. На вечнае захаванне былі накіраваны ў Польшчу такія беларускія нацыянальныя святыні, як харугвы і сцягі Грунвальдскай бітвы і паўстанняў Т. Касцюшкі і К. Каліноўскага, калекцыя зброі і г. д. Вынікам знікнення велізарных гістарычных скарбаў служаць загады загадчыка аддзела выяўленчага мастацтва Наркамасветы Беларусі ў Мінску эмісара па справах аховы помнікаў У. Дзмітрыева (з Петраграда), які асабіста імі распараджаўся, пра што сведчаць архіўныя звесткі. Так, на старонках газеты “Звезда” ад 26.02.1919 г. чытаем: «...Мы выдатна разумеем, што лес сякуць – трэскі ляцяць, што жывое дрэва рэвалюцыі ў сто разоў каштоўней за сотні або нават тысячы знішчаных рэліквій... Але не дзеля таго, каб захапляцца імі, збіраем мы помнікі мастацтва! Зусім наадварот – каб іх абясшкодзіць, каб вытравіць з іх заразу!.. Гэтае “добра” трэба сабраць і замкнуць у турмы-музеі!»

У другой палове 1920-х гг. актуальнымі сталі пытанні калектывізацыі, культурнай рэвалюцыі, супрацьстаяння буржуазнай ідэалогіі. Амаль ва ўсіх выдавецтвах вельмі прыязна быў прыняты заклік дапамагчы галоднаму Паволжы. У арганізаваным зборы сродкаў актыўна ўдзельнічалі прадстаўнікі ўсіх слаёў грамадства, а таксама беларускія царквы і касцёлы. Напрыклад, толькі з ракі прападобнай Еўфрасінні Полацкай на гэтыя мэты забралі сем

Язэп
Драздовіч.
Агітацыйны
плакат.

пудоў золата. Аднак агітацыйная прамалінейнасць і адкрытасць усё часцей змяняліся дыяграфамі альбо проста наглядным ілюстраваннем тэксту: “Здай лішкі!”, “Будзь пільным!”, “Наперад!”.

Вельмі шырока распрацоўвалася ў плакаце тэма барацьбы з бандытызмам. У гэтым сэнсе трэба канстатаваць узнікненне сімвалаў і вобразаў, што набывалі персаніфікаваны сэнс: “белыя”, “чырвоныя”, “кулак”, “варожае гняздо” і г. д. У залежнасці ад пастаўленай задачы плакат набываў характэрныя рысы, якія рабілі яго больш падобным да загадаў карных арганізацый, што накіроўвалі людскія масы на выкананне розных задач. Прыёмам агітацыйнага мастацтва рабіліся “зваротная” перспектыва, павелічэнне маштабаў галоўных герояў (ад лубка і іконы), разбіўка кампазіцыі на асобныя часткі.

Першым мінскім мастаком, які прапанаваў плакат на беларускай мове, стаў прадстаўнік рамантычнага кірунку ў айчынным мастацтве Язэп Драздовіч. Ён аўтар яскравага мастацкага адраджэнцкага твора, што ўключае наступныя жыццесцвярджальныя сказы з верша “Роднай старонцы” Янкі Лучыны. Кожнае слова мастак пачынае з вялікай літары: “Сонца Навукі Скрозь Хмары Цёмныя Прагляне Ясна Над Нашай Ніваю. Будуць Жыццё Дзеткі Патомныя Вольнаю Доляй, Доляй Шчасліваю”. Кампазіцыя плаката арыгінальная: мастак прапанаваў шматпланавы выгляд у стылі мадэрну з акруглымі формамі, дзе кожная частка – асобны сюжэт з тлумачальным надпісам. Адзін пейзаж уключае фігуры дзяцей у кветках і нацыянальным адзенні, другі – сонца на фоне сялянскай дарогі са снапамі жыта паабал. Яшчэ адзін твор на беларускай мове належыць класіку беларускага мастацтва Міхасю Філіповічу, аўтару агітацыйнага аркуша “Рэбяты! Чытайце, выпісвайце выданні ЦК ЛКСМБ!”. Назвы газет

**Павел
Гуткоўскі.**
Агітацыйны
плакат.

пададзены на трох мовах. У кампазіцыю аўтар таксама ўвёў вобразы прадстаўнікоў маладога пакалення з газетамі ў руках.

У сярэдзіне 1920-х гг. агітацыйны плакат стаў папулярным у асобных выданнях. Яго актыўна падхпілі газеты і часопісы, пра што сведчаць старонкі тагачасных “Красной смены”, “Юного пахара”, “Маладога аратага”, “Савецкай Беларусі”, “Маладняка”, “Піянера Беларусі” і інш. Мастакі смела дэманстравалі сваю прыхільнасць да новых метадаў канструктывізму, мадэрнізму, выкарыстоўвалі вострыя ракурсы, сімволіку, чорна-белую пляму. Плакат “Кастрычнік у космасе” А. Ахола-Вало, які ўбачыў свет на першай старонцы “Савецкай Беларусі” 9 кастрычніка 1925 г., стаў сапраўднай падзеяй у гісторыі савецкай графікі 1920-х гг. Водгукі на гэтую выключную мастацкую з’яву, як для Беларусі, так і для Расіі, можна пачуць і сёння, бо свой твор аўтар падараваў самому Ю. Гагарыну і цяпер плакат знаходзіцца ў калекцыі Музея касманаўтыкі. На старонках “Малодосці” мастак П. Гуткоўскі змясціў графічныя кампазіцыі на тэму 400-годдзя беларускага кнігадрукавання з партрэтам Францыска Скарыны, беларускім арнамантам, маланкамі на цёмных нябёсах. Плакат “Ленін” гэтага ж аўтара можна лічыць прыкладам смелага вырашэння тэмы ленынізму: партрэт правадыра з каштоўнага каменю на фоне зорак Сусвету і доўгіх промняў, што нагадваюць касмічныя шляхі, выбівае велічэзным молатам аголены рабочы. Ідэя нацыянальнага адраджэння была шырока ўспрынята і ў Віцебскім мастацкім тэхнікуме, дзе ў графічнай майстэрні распрацоўваліся тэмы сялянскай працы, нацыянальнага адзнення, а таксама новых вытворчасцей, планаў пяцігодкі, паказчыкаў якасці і інш. Эскізы навучэнцаў экспанаваліся на ўсебеларускіх выстаўках.

Але часы хутка змяняліся, ідэалагічныя ўстаноўкі і раней запатрабаваная агітацыя стала выглядаць не адпаведнай і нават спрэчнай. Зключным акордам у справе выдання агітпрадукцыі на Беларусі можна лічыць спецыяльную пастанову 1931 г. аб цэнтралізацыі плакатнай прадукцыі ў выдавецтве ОГИЗа – ИЗОГИЗа (Масква – Ленінград). Такім чынам, на доўгія гады была пастаўлена кропка ў пытаннях далейшага лёсу беларускага палітычнага плаката. Гэта быў пачатак дзяржаўных рэпрэсій і нецярпімасці, скіраваных супраць свабоды ў мастацтве. Аднак важна адзначыць наступнае: агітплакат 1920-х гг. – значны і інтэрнацыянальны пласт культуры і мастацтва ХХ ст., які патрабуе ўважлівага стаўлення да сваёй гісторыі. Сёння вядома, што тыя, хто пачынаў ажыццяўляць праект палітычнага плаката на Беларусі, сталі вядомымі творцамі і за яе межамі, пра што сведчаць ярскія біяграфіі А. Ахола-Вало (Фінляндыя), У. Стрэмінскага, К. Кобры (Польшча), А. Быхоўскага, К. Елісеева, М. Цэханоўскага, Л. Лісіцкага, М. Векслера, М. Суэціна (Расія). Таму пытанне пра вяртанне беларускай спадчыны сёння павінна гучаць больш патрабавальна! Гэтыя маланкава-прамоўніцкія творы, што гіпнатычна ўздзейнічалі на масавую свядомасць, у фонды музеяў Масквы і Ленінграда траплялі рознымі шляхамі. (Дарэчы, сёння ў калекцыі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь няма ніводнага плаката 1920-х гг.!) Беларускі плакат схавалі ў недасяжныя для вока фонды, дагэтуль яны пыляцца ў скрынях, папках, у цёмных сутарэннях і на застрэшшах, і здаецца, што ўжо ніколі не ўбачаць экспазіцыйнай прасторы. Таму надшыоў час вяртання гэтых твораў у Беларусь, туды, дзе яны былі народжаны і мелі вялікае сацыяльнае і культурнае значэнне.

Спіс літаратуры

1. Шматаў, В. Беларуская графіка 1917 – 1941 гг. / В. Шматаў. – Мінск, 1975.
2. Шматаў, В. Беларускі плакат / В. Шматаў // Маладосць. – 1981. – № 2.
3. Налівайка, Л. Беларуская плакатная Ленініяна / Л. Налівайка // Мастацтва Беларусі. – 1983. – № 1.
4. Налівайка, Л. Рэвалюцыйны плакат 1920-х / Л. Налівайка, Я. Шунейка // Мастацтва. – 2011. – № 9.
5. Налівайка, Л. Час для вяртання плакатаў / Л. Налівайка, Я. Шунейка // ЛІМ. – 2012. – № 32.
6. Налівайка, Л. Аператыўны малюнак / Л. Налівайка, Я. Шунейка // ЛІМ. – 2013. – № 48.
7. Шамшур, В. Пасланцы новага свету / В. Шамшур // Мастацтва Беларусі. – 1983. – № 11.
8. Ганчароў, М. Беларускі палітычны плакат / М. Ганчароў. – Мінск, 1989.
9. Баразна, М. Плакат / М. Баразна // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск, 2001. – Т. 12. – С. 404 – 404.
10. Аўдзееў, І. Вастрыё чырвонай агітацыі / І. Аўдзееў // Мастацтва. – 2013. – № 5.

Людміла НАЛІВАЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства,
Яўген ШУНЕЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства,

СІМВАЛ СУПОЛЬНАСЦІ ЖЫЦЦЯ І ДУХУ

СТАРАЖЫТНЫ АБРАД У ДАКУМЕНТАЛЬНЫМ ФІЛЬМЕ “БРАЦКАЯ СВЯЧА” РЭЖЫСЁРА ІРЫНЫ ВОЛАХ

Беларускае дакументальнае кіно мае свае традыцыі. Набольш значныя тэмы, што натхняюць нашых рэжысёраў на стварэнне фільмаў, – гісторыя і культура беларускага народа. Яркі прадстаўнік гэтага кірунку – беларускі кінарэжысёр Ірына Волах. Не так даўно яна зняла фільм “Брацкая свяча” (аўтар сцэнарыя Вольга Лабачэўская, апэратар Аляксандра Мяснікова, гукарэжысёр Павел Буры). Атрымаўся вельмі краўнальны фільм, галоўны канфлікт якога разгортваецца вакол старажытнага абраду – стварэння вялікай брацкай свячы, ахвяры на храм. Дзеянне адбываецца ў вёсцы Лука, што ў Столінскім раёне Брэсцкай вобласці. Там напярэдадні Шчадраца (Новага года па старым стылі) жыхары збіраюць грошы і купляюць воск, потым мужчыны размінаюць яго ў далонях і робяць вялікую свечку, якую ўрачыста асвятчаюць у мясцовым храме.

Падобны звычай вядомы на беларускіх землях з XVI ст. і ідзе ад царкоўных брацтваў, дзе традыцыйна члены аднаго роду валодалі пчоламі. Ахвяруючы ў храм васковыя свечкі, людзі спадзяваліся, што Бог блаславіць шчодрым плёнам працу пчаляроў. Сучасныя жыхары вёскі Лука па-ранейшаму шчыра вераць, што іх ахвяра паспрыяе дабрабыту землякоў. Галоўны герой фільма Мікалай Пешка дазваляе нам, глядачам, дакрануцца да старажытных традыцый. Час нібыта прыпыняецца, і мы пачынаем разумець, як і чым жылі нашы продкі. Рэжысёр вельмі ўдала раскрывае якасці, уласцівыя беларусам: няспешнасць, павага да суседа, працавітасць і сціпласць. Шматлікія буйныя планы не толькі твараў, але і рук расстаўляюць у фільме дакладныя акцэнтны і тым самым раскрываюць ментальнасць вяскоўцаў. У кінатворы няма ніводнага пастановачнага кадра, гэта фільм-назіранне за жыццём не збоку, а знутры. Танальнасць фільма, яго рытм і гукарад супадаюць з гукам і рытмам сэрцаў мясцовых жыхароў. У фільме раскрываецца філасофія селяніна, яго стаўленне да быцця, да зямлі, да продкаў і спадчыны.

“Брацкая свяча” пачынаецца з паказу звычайнага жыцця беларускай вёскі: хтосьці запрагае

каня, хтосьці корміць жывёлу, а на вуліцы – Каляды. На Палессі яшчэ не лёг снег, але вада ў рэчцы замерзла. Мікалай Пешка аб’язджае на кані жыхароў сваёй вёскі і збірае грошы на свячу. Кожнаму ён дзякуе песняй, жартам, прымаўкай. Людзі даюць грошы хто колькі можа, ніхто не адмаўляецца, бо “як Богу дасі, так і Ён дасць”. У вёсцы пануюць цішыня і спакой. На наступны дзень, які Мікалай Пешка пачынае з малітвы, выпадае снег. І гэта першы цуд.

Мікалай Цімафеевіч штотыдзень чытае ў царкве богаслужэбную кнігу, дзе апісваюцца дзеі святых апосталаў. Кнігу гэтую падараваў герою фільма найстарэйшы жыхар вёскі Лука, ён жа навучыў чытаць па-царкоўнаславянску. Мікалай Пешка лічыць, што Біблія – гэта кніга, дзе ёсць адказы на ўсе пытанні. Асабліва востра зразумеў мужчына, як важна слова Божае, калі перанёс інфаркт...

Пасля малітвы Мікалай Пешка купляе воск, узважае яго і тэлефануе аднавяскоўцам, каб запрасіць на наступны дзень рабіць свечку. На яго пазіраюць маці і жонка, якія не перапыняюць сваю штодзённую працу – пякуць хлеб. Назаўтра мужчыны збіраюцца разам, разбіваюць воск, робяць драўляны наканечнік, кнот з каноплі, растопліваюць воск у кіпені і рукамі пачынаюць аблепліваць ім кнот. Атрымліваюцца тры вялікія, каля 1,5 м, свечкі. На наступны дзень, менавіта на Шчадрэц, іх нясуць у васковы храм і асвятчаюць. Пасля дзве свечкі застаюцца ў вёсцы, дзе гараць амаль два гады (запальваюцца толькі па святах і падчас набажэнстваў),

Воск і пнянкі старых свечак, падрыхтаваныя для вырабу новай свечкі.

Выраб брацкай свечы. 2012 г.

трэцяя – перадаецца ў дар мітрапаліту Філарэту і па яго бласлаўленні змяшчаецца ў Свята-Духавым кафедральным саборы ў Мінску. Жыццё працягваецца...

За свой творчы шлях рэжысёр Ірына Волах зняла каля трыццаці дакументальных фільмаў, што прысвечаны сучаснікам, гістарычным асобам, праблемам моладзі, важным падзеям беларускай гісторыі.

– *Як узнікла ідэя фільма “Брацкая свеча”?* – з такім пытаннем мы звярнуліся да Ірыны Волах.

– Мы добра знаёмыя з этнографам, кандыдатам мастацтвазнаўства Вольгай Лабачэўскай, яна была аўтарам сцэнарыя майго фільма “Каменныя дзевачкі”. Падчас экспедыцыі па Палессі, якім яна як навукоўца грунтоўна займаецца, часам сустракаюцца вельмі цікавыя тэмы, што “прсяцца” на экран. Так узнікла ідэя стварэння фільма “Брацкая свеча”. На жаль, у Беларускім відэацэнтры, дзе гэтая тэма была ў плане, здымкі не адбыліся, і тады я звярнулася на студыю ў імя святога Іаана Воіна пры Свята-Елізавецінскім манастыры, што пад Мінскам. Там сцэнарыі падтрымалі.

У вёсцы Лука, дзе мы жылі, да нас ставіліся спачатку даволі насцярожана, потым прызвычаліся і перасталі заўважаць. Аператар, учарашняя студэнтка Аляксандра Мяснікова, працавала апантана, ёй усё хацелася зняць вельмі прыгожа і вобразна, яна матыльком паўсюль порхала. Здымаць абрады вельмі складана, бо другога дубля, зразумела, не будзе. Абрад адбываецца ў пэўны дзень і час, у пэўным раскладзе, і гэты сакральныя рэчы. Дзякуй Богу, што нас дапусцілі і здымкі атрымаліся.

Абрадавая брацкая свечка – вельмі моцны сімвал. Адзін чалавек такую вялікую свечку не зробіць. Воск застывае вельмі хутка, таму трэба

працаваць супольна, дакладна ведаць – хто што і калі робіць. А для гэтага важна вельмі добра адзін аднаго адчуваць. Больш за ўсё мяне кранула, што ў гэтай мясцовасці захавалася такое супольнае існаванне, калі людзі жывуць і працуюць усёй грамадой: і гора, і радасць – усё разам, так, як гэта было спрадвеку ў нашых продкаў.

– *У фільме брацкая свечка выступае метафарай, яна раскрывае ментальнасць беларусаў. Дзякуючы гэтай абраду можна ўбачыць, як жыве народ, як ён адчувае сябе ў сакральным свеце. Ці падгледзелі Вы нешта такое, што мала дзе засталася?*

– На жаль, гэты абрад захаваўся ў апошняй вёсцы. А яшчэ ў 30-я гады мінулага стагоддзя яго можна было сустрэць у той частцы Палесся, што абмежавана сучасным Столінскім раёнам. Вольга Лабачэўская лічыць, што традыцыя звязана з сярэднявечнымі брацтвамі, дзе ў кожнага цэха майстроў быў свой святы апякун, якому прыносілі ахвяраванні. Паколькі ў гэтай мясцовасці жылі пчалары, то іх святым лічыўся святы Васіль. Сучасныя жыхары так, вядома, не думаюць, яны проста працягваюць рабіць тое, што рабілі іх продкі. Магчыма, мы знялі, як рабілі апошнюю свечку, бо галоўны герой фільма Мікалай Цімафеевіч Пешка перанёс ужо два інфаркты, яму ўжо цяжка займацца справай, якую няма каму перадаць. Та-

Брацкая свеча.

му дзякуй Богу, што мы паспелі, але вельмі хацелася б, каб усё ж гэта была не апошняя брацкая свеча.

– *Дакументальнае кіно дазваляе не толькі затрымаць час, але і правесці глыбокую навуковую і даследчую працу, якую можна паказаць на экране. Яно дазваляе нам сродкамі мастацтва расказаць пра Беларусь усяму свету. Расказаць пра тое, чым нацыя можа паспраўднаму ганарыцца – нечым адметным, вельмі асаблівым, уласцівым толькі нам. Вы зрабілі шмат такіх фільмаў. У чым, на Вашу думку, місія рэжысёра-дакументаліста?*

– Я вучылася на курсе Віктара Турава з 1989 да 1994 г. у Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў. Тады ў нас было шмат дыскусій, урокаў майстэрства. Мы ўсе стараліся вызначыць – што ёсць беларускае кіно, чым яно адрозніваецца ад іншых. Гэта быў вельмі цікавы час – набыццё незалежнасці, беларусізацыя. З’явілася магчымасць здымаць на тэмы, якія раней ніколі не асвятляліся. Зварот да беларускай тэматыкі быў для мяне прынцыповым рашэннем. Беларусь – такая субстанцыя, якую кожнаму для сябе трэба знайсці. Калі б я, напрыклад, нарадзілася ў Францыі, то ведала б, што за мной вялікая французская культура, вялікая французская мова і шлях наперад. А калі ты нарадзіўся ў Беларусі, то ўсё гэта не так відавочна. І гэта трэба шукаць.

– *Вы не лічыце, што за намі вялікая беларуская мова, вялікая беларуская культура і шлях наперад?*

– Якраз я менавіта так і лічу, але многім людзям гэта трэба даводзіць. Тое, што для французаў ці расіянаў ёсць аксіёма, для нас яшчэ ў многім – недаказаная тэарэма... У прынцыпе, дакументаліст – чалавек эгацэнтрычны, тыя тэмы, што цябе хвалююць, ты і хочаш вырашыць сродкамі кіно. Чаму, напрыклад, я ўзялася рабіць фільм “Брацкая свеча”? Спачатку гэта было важна для мяне, потым, калі атрымаецца, – для маіх блізкіх, потым – для Беларусі, а потым – гэта будзе важна ўнёсак у сусветную культуру. Фільм пераходзіць у агульначалавечую скарбніцу. У нас ёсць гісторыя, этнаграфія, людзі са сваім светапоглядам – і ўсё гэта не такое яркае

Свечкі, зробленыя жыхарамі вёскі Лука, у Свята-Мікольскай царкве вёскі Гарадная.

і відовішчнае, як у Францыі ці Грузіі. Але яно ёсць, і гэта трэба разгледзець. Нехта параўнаў Беларусь з узорам, выражаным на дрэве. Жыццё наносіць на яго пыл ці пясок. Але праз нейкі час гэты ўзор трывала праступае. Нехта яго бачыць, нехта – не. Але ён ёсць, і ў гэтым наша надзея і наша моц. Галоўнае – не схлусіць, не нарабіць шкоды людзям, якіх здымаеш, бо чалавек важнейшы за кіно.

– *Пра што Вы марыце?*

– Я скончыла майстэрню Віктара Турава як рэжысёр ігравога кіно. За маімі плячыма некалькі ігравых стужак. Вельмі мару зняць фантастычную жыццесцвярджальную казку для дзяцей і дарослых.

Прызы і ўзнагароды фільма “Брацкая свеча”:

Гран-пры ў намінацыі “Найлепшы дакументальны фільм” на X Міжнародным дабрачынным кінафестывалі “Прамяністы Анёл” у Маскве (2013).

Прыз “Крышталны падсвечнік” у намінацыі “Найлепшы дакументальны фільм” на V Міжнародным Срэценскім кінафестывалі “Сустрэча” ў Обнінску (2013).

Спецыяльны дыплом “За найлепшы фільм духоўнай тэматыкі” на XII Міжнародным фестывалі дакументальнага кіно “Кіналетаніс-2013” у Кіеве.

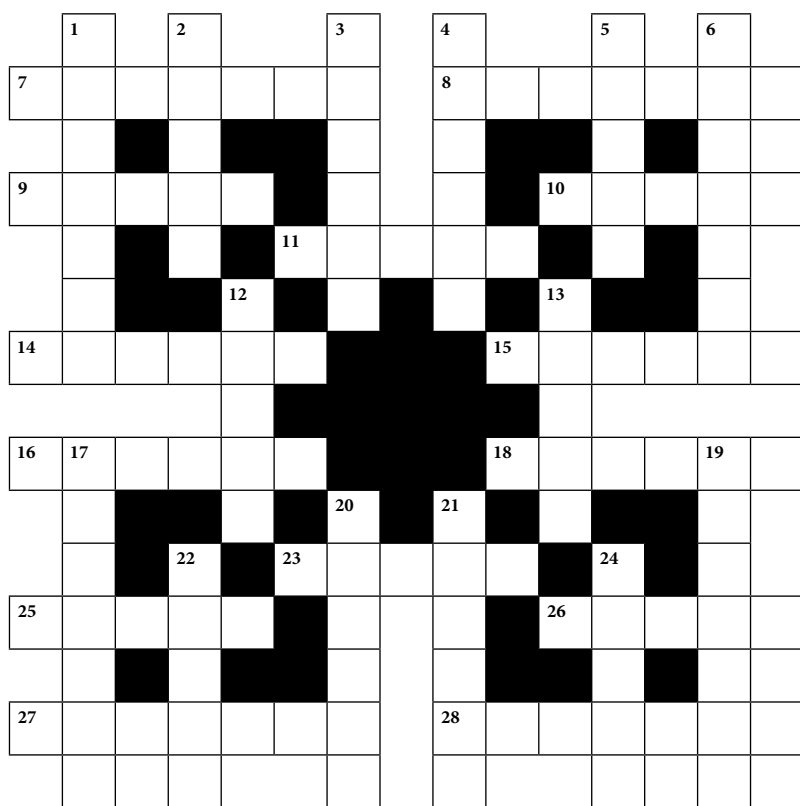
Прыз “Бронзавая статуэтка Архангела Міхаіла” за найлепшы фільм у намінацыі “Русский собор” і приз Самарскага БКК на VI Адкрытым Усерасійскім фестывалі “Соль зямлі” ў Самары (2013).

3-я прэмія ў намінацыі “Дакументальнае кіно” і дыплом “За вернасць Праваслаўнай традыцыі” на XI Міжнародным кінафестывалі праваслаўнага кіно ў Кіеве (2013).

Наталля СЦЯЖКО,
кандыдат мастацтвазнаўства.

КРЫЖАВАНКА

ДА 90-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АЛЕСЯ САВІЦКАГА

Па гарызанталі: 7. Народны пісьменнік Беларусі, сябра-калега Алесь Савіцкага, які напісаў прадмову да першага тома яго “Выбраных твораў”. 8. Аўтар рэцэнзій “Вернасць жыццёвай праўды” на рамана “Памерці заўсёды паспееш” і “Каб не гаслі белыя знічкі” на аповесць “Белая знічка” А. Савіцкага. 9. “Герой Савіцкага – чалавек, які нягледзячы на ўсе цяжкасці жыцця, здолеў захаваць гонар і сумленне, які ... імкнецца неяк цывілізаваць грамадства, прыўнесці ў яго гуманнасць, справядлівасць, дабрыню” – слова з артыкула “Мужнасць і адкрытая шчырасць” Таццяны Шамякінай (Польмя, 2013, № 1, с. 152). 10. Слова з назвы зборніка літарата-

раў Полаччыны “Там, дзе вежы ...”, суаўтар кнігі і Алесь Савіцкі. 11. Унёсак (сінонім). 14. Масквіч, загінулы сябра-партызан Алесь Савіцкага, пра якога пісьменнік часта пісаў ва ўспамінах і рамана-споведзі “Пісьмо ў рай”. 15. “Самы высокі ...” – аповесць пра будаўніцтва Наваполацка, за якую Алесь Савіцкі быў узнагароджаны прэміяй Ленінскага камсамола Беларусі. 16. Імя галоўнай гераіні аповесці “Кедры глядзяць на мора”. 18. Імя (памяншальнае) героя апавядання “Белы гарлачык”. 23. ... Крайко – першы старшыня калгаса з рамана “Палыны – зелле горкае”. 25. Імя (памяншальнае) аднаго з герояў дакументальнай аповесці “След пракладае першы”. 26. Жанр твора “Обаль”. 27. Вядомая мастачка, ураджэнка Полацка, ганаровая грамадзянка Полацка, як і Алесь Савіцкі. 28. Герой рамана “Зямля не раскажа” А. Савіцкага, вайсковец, потым партызан.

Па вертыкалі: 1. Раман Алесь Савіцкага пра людзей шкляовада ў Прыдзвінску, правобразе Полацка. 2. “Смерць ...” – слова з назвы першага верша А. Савіцкага, надрукаванага ў 1943 г. 3. “Белая ...” – слова з назвы аповесці. 4. Слова з назвы нарыса “Чалавек ... славіцца” А. Савіцкага. 5. ... Хадкевіч – аўтар артыкула “Слова пра таварыша”, прысвечанага А. Савіцкаму. 6. Званне Філіпа Пячонкіна, кіраўніка партызанскага атрада “Бальшавік” (Ветрыншчына), дзе ваяваў А. Савіцкі. 12. Імя гераіні апавядання “Мітуліца”. 13. Суаўтар А. Савіцкага па публікацыі “У рыбаках Малога мора: Письмо с острова Ольхон”. 17. “Толькі ...” – слова з назвы рамана. 19. Герой з аповесці-казкі А. Савіцкага. 20. Ураджэнец Полацка пісьменнік Пятро Васючэнка ў дачыненні да А. Савіцкага. 21. Немец-антыфашыст, чые запісы А. Савіцкі ўводзіць у структуру трылогіі раманаў “Верай і праўдай”, “Літасці не чакай”, “Памерці заўсёды паспееш”. 22. Горад, дзе жыў Алесь Савіцкі. 24. Імя вядомага паэта, ураджэнца Полацка, ганаровага грамадзяніна Наваполацка, дырэктара радыёстанцыі “Беларусь”, сябра А. Савіцкага.

Адказы

расік. 20. Зямляк. 21. Роталь. 22. Мінск. 24. Навум [Галыпяровіч].
Па вертыкалі: 1. “Жанчынына”. 2. Сябра. 3. Знічка. 4. Працай. 5. Тарас. 6. Камісар. 12. Іанна. 13. Валіс. 17. Адноічы. 19. Ка-
 23. Лявон. 25. Топік. 26. Раман. 27. Шчасная. 28. Латвія.
Па гарызанталі: 7. Шамякін. 8. Раманаў. 9. Пячонка. 10. Сафія. 11. Уклад. 14. Паўлаў. 15. Павеірх. 16. Паліна. 18. Віцька.

Склала Валянціна СОПКАВА.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rs.unibel.by

Падп. да друку 10.01.2014. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2558 экз. Зак. 63.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.